

SIGMUND WINTER
mezi historií a uměním

OBSAH

ZIKMUND WINTER

mezi historií a uměním

Materiály z mezioborové vědecké konference,
pořádané

Ústavem pro českou literaturu AV ČR,
Muzejním spolkem královského města Rakovníka
a Okresním muzeem Rakovník

Rakovník 12.–14. prosince 1996

ZIKMUND WINTER

1881-1948

V 4543

1639/99V

Pro Muzejní spolek královského města Rakovníka vydalo Okresní muzeum Rakovník ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR.

OBSAH

věra brožová

V PROUDU ČASOVÝCH SMĚŘOVÁNÍ (A PROTI NIM).
ÚVODNÍ SLOVO KONFERENCE 7

bohumil jiroušek

ZIKMUND WINTER V DOBĚ UNIVERZITNÍCH STUDIÍ 23

jaroslav čech

ZIKMUND WINTER A RAKOVNICKÝ ARCHIV 33

jiří rak

HISTORICKÁ PRÁCE ZIKMUNDA WINTRA V KONTEXTU
ČESKÉHO NÁRODNÍHO DĚJEPISECTVÍ 19. STOLETÍ 36

josef hanzal

ZIKMUND WINTER. SPECIFIKA TYPU HISTORIKA 46

josef blüml

KULTURNÍ HISTORIK ZIKMUND WINTER 51

petr čornej

ZIKMUND WINTER A GOLLOVA ŠKOLA 60

jaroslav pánek

DĚJINY PŘEDBĚLOHORSKÝCH ČECH VE VĚDECKÉM
DÍLE ZIKMUNDA WINTRA. SHRNUÍ PROBLEMATIKY 80

zdeněk hojda

ZIKMUND WINTER A DĚJINY HMOTNÉ KULTURY 86

ivana čornejová

ZIKMUND WINTER A DĚJINY PRAŽSKÉ UNIVERZITY 93

dagmar blümlová

ZIKMUND WINTER – TVŮRCE NOVÉHO TYPU VÝPO-
VĚDI O ČESKÉ HISTORII 101

václav ledvinka

MEZI HISTORIOGRAFIÍ A BELETRIÍ. ARCHIVNÍ PRAME-
NY V DÍLE ZIKMUNDA WINTRA 107

jaroslav kolár

POZNÁMKA K WINTROVĚ KULTURNÍ HISTORII 121

alexandr stich

K STYLISTICE HISTORICKÉ PRÓZY.
ZIKMUND WINTER 123

zdeněk pešat

DVĚ ÚDOBÍ WINTROVY PRÓZY 136

bohumil jirásek

K POETICE WINTROVÝCH RAKOVNICKÝCH
OBRÁZKŮ 142

františek všetička

HISTORICKÁ NOVELA ZIKMUNDA WINTRA 150

viktor viktora

IRONIE, SKEPSE, ABSURDITA? 156

petr hora

ZIKMUND WINTER A JAROSLAV DURYCH. DVA TYPY
AKTUALIZACE V HISTORICKÉM ROMÁNU 162

<i>vladimír novotný</i>	
KE KONTEXTŮM KAMPANOVSKÉHO TÉMATU	168
<i>bohdan zilynskyj</i>	
KRALOVICKO V DÍLE ZIKMUNDA WINTRA	179
<i>vít vlnas, tomáš sekyrka</i>	
TRAGÉDIE BĚLOHORSKÁ VE VÝTVARNÉ TRADICI	190
<i>ivan klimeš</i>	
WINTROVSKÉ FILMY OTAKARA VÁVRY V KINEMA- TOGRAFICKÝCH KONTEXTECH	211
Poznámka vydavatele	219

věra brožová

V PROUDU ČASOVÝCH SMĚŘOVÁNÍ (A PROTI NIM)

úvodní slovo konference

27. prosince uplyne 150 let od doby, kdy se v Dušní ulici na Starém Městě pražském, v domě U bílého křížku, který dnes už nestojí¹, v rodině kostelníka chrámu sv. Ducha narodil Zikmund Winter. A tento záznam z kulturního kalendáře můžeme považovat za motto předsunuté pěti půl-dnům, které tady, v Rakovniku, chceme společně věnovat Wintrovu dílu. Jsem však přesvědčena, že i kdyby se přímo nenabízelo tak kulaté wintrovské výročí, stejně by se brzy sešlo, možná že jen trochu užší, společenství badatelů, i „pouhých“ milovníků historie a krásné literatury, kteří by cítili potřebu hovořit spolu právě o Wintroví, o jeho vědeckém a uměleckém odkazu a nejspíš o obojím současně.

Zdá se, že s postupně uplývajícím stoletím celý rozsáhlý celek Wintrových prací nabývá na přitažlivosti. Není divu: řada historiků se zabývá základním výzkumem období českého raného novověku, dobou, v níž se vědec i umělec Winter pohyboval nejčastěji a s jistotou; jako metodologicky podnětné se přijímá mikrohistorické bádání a Wintrovny detailní sondy do nejrůznějších oblastí života městských obyvatel mají s jeho východisky mnoho společného. U širší veřejnosti znovu roste zájem o popularizaci poznatků, které se váží k svátečním i všedním dnům minulosti – a podporují ho dokonce i nejrůznější zájmové i komerční aktivity, pokoušející se mimo jiné oživit staré technologie. V literární vědě a jazykovědě se stále věnuje pozornost užití citátu a intertextualitě ve všech jejích podobách, pod vlivem nejostřejších vrcholů zbavené postmoder-

1 Dům čp. 899 byl zbořen na přelomu století při asanaci města. K prostředí Wintrova rodiště podrobněji J. Borecký: Z mládí Zikmunda Wintra, *Lidová demokracie* 6. 6. 1948, s. 5.

nistické vlny se v umělecké literatuře stále experimentuje s mísením nejrůznějších stylů a žánrů a především – trvalé a věčné je nejobecnější, existenciální tázání po smyslu lidského života i dějinného směřování. Ve všech těchto případech se sto let staré Wintrovo dílo znovu jeví jako znovuootevřený novým pohledům, leckdy dovede překvapit a zaskvit se v nečekaném lesku.

S odstupem doby stále zřetelněji vyvstává jeho zvláštní, v dějinách české kultury řídká vlastnost: je kompaktním a přístupným celkem, k němuž lze sice přistupovat z hlediska tradičního vymezení badatelského zájmu literární vědy, lingvistiky či historie, avšak takový přístup stěží obsáhne jeho specifiku; navíc celek Wintrova odkazu má sice své nejostřejší, hraniční obrysy, které tvoří na jedné straně devět rozsáhlých vědeckých pojednání a na druhé pět nebo šest vrcholných novel a *Mistr Kampanus*, nejpočetnější je však v onom „středu“, v pracích které se z dnešního pohledu nezřídka pobývují na hraně mezi historiografií a beletrií, střídavě se přiklání tu k jedné, tu k druhé straně a někdy představují jakýsi předstupeň novodobé literatury faktu.

Často se na ně pohlíželo jako na „šedou zónu“ Wintrovy tvorby, jako na pouhé přípravné zázemí pro dva hlavní proudy autorova snažení, umělecký a vědecký, které se vyhraňovaly později a postupně. A skutečnost, že si i pozdní Wintrovy vědecké práce a vrcholná beletrie podržely některé rysy jejich rukopisu (mísily konvence vžitě pro odborné a umělecké žánry; kladly důraz na ozvláštňující, často i marginální detail a jeho kumulaci, málokdy dospívaly ke shrnujícím závěrům popř. je nahrazovaly ironizující poznámkou) byly zhusta podporou argumentů těch kritických soudů, které nereflektovaly vícerozměrnost Wintrova pozdějšího přístupu k historické skutečnosti. Z pozic svých oborů častěji poukazovaly (řečeno s F. X. Šaldou)² na „meze (uměleckého, V. B.) talentu Wintrova“ či (viděno Tomášem Kalinou) na neúplné „ovládnutí látky“ bez „celkových úsudků, výkladů a závěrů“.³

Hledat kořeny Wintrova celistvého a osobitého tvůrčího založení poněkud paradoxně předpokládá konstatovat jeho počáteční příklon k žánrům

2 F. X. Šalda: rec. Z. Winter, *Bouře a přehánka*, cit. dle *Kritické projevy* 7, Praha 1953, s. 102.

3 T. Kalina: rec. Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské a O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, *Český časopis historický* 7, 1901, s. 465.

dobové publicistiky – a ne pouze té popularizační; v tomto kontextu je nutno zastavit se právě u Wintrovy (zdánlivě) nevyhraněné tvůrčí oblasti. Takové byly první příspěvky, které mu v letech 1880 a 1881 otiskly pod čarou denní listy a renomované časopisy *Světozor* a *Lumír*.⁴ Nejen kvůli Wintrovu prvnímu odbornému článku v *Muzejniku*⁵ ale zvláště díky jeho četným příspěvkům do „zábavných a poučných“ časopisů, jak se v podtitulu stále ještě vymezovaly i výrazně literárně zaměřené *Květy* a znovu i Sládkův *Lumír*, se s Wintrovým jménem už v polovině 80. let začal spojovat přídomek „pilného badatele“ a záslužného shromažďovatele materiálu, popularizátora, který přesně podle pramenů detailně popisuje prostředí a čtenáři zábavnou formou přibližuje, „oživuje“, dávno zapadlé, archivními prameny zachycené drobné denní události.

V době, kdy Winter vstupoval do povědomí čtenářů i odborníků svými „malými historiemi“, či „obrázky“ měly takové soudy zcela jiné hodnotící znaménko než o dvacet let později. V 80. letech Winter ještě našel půdu důkladně připravenou přijímat vše, co mohlo pramenně doložit jakýkoli poznatek využitelný pro metodologicky nevyhraněný obor kulturní historie. Svými prvotinami dokonale splňoval dobovou objednávku – pod zastřešením nově se formující vědní disciplíny byly vědecké shromažďování veškeré, třeba marginální údaje, pocházející často jak z filologicky a

- 4 Do léta roku 1884, kdy se přestěhoval do Prahy a začal vyučovat na Akademickém gymnáziu, tak vydal v *Národních listech* fejetony Z lesů křivoklátských (5. 6. 1880), O čarodějnicích I, II (7. 7. a 20. 7. 1880), Rhadamanthys (29. 1. 1884, 30. 1. 1884), v *Českých novinách* fejeton Gallanthomme z předešlého století (11. 11. 1882), v *Pokroku* fejeton Osudné slovo (27. 2. 1884); obsáhlejší příspěvky s různou mírou uměleckého zpracování materiálu vyšly ve *Světozoru*: Golgata (14. 1880, s. 507–511), Jiřík z Kozlan, odpovědník a škodce zemský (16. 1882, s. 31–34, 43–46, 54–55, 78–79), Rakovnický primátor (16. 1883, s. 187–190, 201–202, 211–214, 226, 253–238, 247–250, 259–262, 271–274, 283–286, 295–298, 208–310, 318–319, 332–334, 343–346, 354–355), Bitva v Hodyni (16. 1882, s. 543–544, 555–558), Nezbedný bakalář (17. 1883, s. 177–178, 190–191, 202–205, 214–215, 230–231, 243–245, 254–255, 266–268, 278–280, 291–292, 302–303, 314–315), Démon ctižádostivý (18. 1884, s. 450–451, 462–463, 475, 487, 498–500); v *Lumíru*: Ze staré rodné kroniky (9. 1881, s. 505–508, 513–517), Příšera (10. 1882, s. 321–324, 337–341, 355–359, 371–374), Příspěvek k dějinám lékařským (11. 1883, s. 256–257, 327–330, 344–345), K dějinám němčiny v Čechách (12. 1884, 329–332, 339–343) a *Ruchu*: Umělci na žebrotě (6. 1884, s. 344–345, 359–361, 367–371).
- 5 Z. Winter: Rakovník století šestnáctého. Příspěvek ke kulturním dějinám českým, *Časopis Muzea Království českého* (dále ČČM) 57, 1883, s. 449–472; 58, 1884, s. 81–99, 222–238, 225–246; 59, 1885, s. 23–45.

národopisně zaměřeného sběru generací předchozích, tak z příspěvků soudobých (i diletujičích) regionálních nadšenců. Mezi ně se zařadil i třiatřicetiletý historik Winter, který v dobách studií prošel školením u městského archiváře Josefa Emlera.

Podnět, který způsobil zlom ve Wintrově odborné orientaci, přišel až po čtyřech letech jeho působení na rakovnické reálce.⁶ Do té doby Winter proslul spíše jako loajální učitel a spiritus agens společenského života města, své odborné ambice směřoval hlavně k získání doktorské hodnosti (1879); rigorózní práce však neměla s okruhem jeho budoucího zájmu nic společného – věnoval ji fecké kolonizaci.⁷ Oslovila ho až výzva adresovaná nejširší veřejnosti, kterou je záhodno připomenout už proto, že dokládá jeden ze způsobů, jak se v minulém století vzbuzoval zájem o regionální historii. Winter sám však tento fakt o „vlastivědných“ kořenech své vědecké dráhy obcházel a ani sympatizující J. V. Šimák, jenž rok po Wintrově smrti vydal jeho bibliografii, spojenou s obsáhlým biografickým úvodem, nepovažoval za nutné ho zmínit.

Časopis pro památky křesťanského umění *Method*, tisková tribuna „vědeckoumělecké jednoty“ *Akademie křesťanská v Praze*,⁸ vyzval v srpnu roku 1878 z popudu archeologického odboru *Akademie amatérské* zájemce k vypracování elaborátů, které by pomohly sestavit „úplný inventář křesťanských starožitností a uměleckých památek v zemích Koruny svatováclavské“. Měl sloužit k budoucímu sepsání dějin umění a proto byl pro zájemce přiložen i seznam „otázek archeologických“, jichž se měli dobrovolníci držet.⁹ Už na počátku roku 1879 mohl redaktor *Methodu*, František Josef Lehner (shodou okolností vinohradský farář, který Winttra doprovázel na jeho poslední cestě) rakovnického příspěvatele pochválit, že sestavil celou „monografii města“, „vědecké dílo v ohledu každém dů-

6 Událost s uměleckou licencí zachytil prozaik K. Mejstřík: *Deset šťastných let*, Rakovník 1987.

7 K Wintrovu rakovnickému působení dosud nejdrobněji sb. *Zikmund Winter a Rakovník*, ed. J. Bartoš, Rakovník 1937. Srov. též J. V. Šimák: *Zikmund Winter. Materiály k vypsání života i díla*, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* (dále ČSPSČ), s. 14; Z. Winter: *Paměti ze života dvou přátel*, ed. V. Brožová, Rakovník 1996, zde zvl. s. 31 a 34.

8 K založení a cílům spolku srov. *Method* 1, 1875, s. 45–48.

9 *Method* 4, 1878, s. 89–92.

kladné“ a navíc s šesti velkými vyobrazeními památek, které profesoru Wintroví (spolu se sběrem místních pověstí) vypracovali jeho žáci.¹⁰ Jako vzorovou práci začínajícího regionálního historika posléze *Method* už roku 1880 otiskl Wintrovu stať *Stavba chrámu svatého Bartoloměje v Rakovníce*.¹¹

Práce svědčí o nejen počátcích Wintrova rakovnického archivního bádání,¹² můžeme ji též pokládat za jeden z prvních dokladů o autorově stylistické svéráznosti, o jeho „osobitém rukopisu“ či „živém slohu“, který později u vědeckých prací vyvolal značné rozpaky. V prostém popisu budování chrámu se totiž Winter s lehkou ironií stylizuje do role vzrušeného objevitele, ne nepodobně (často zlehčovaným) klišé dnešních autorů literatury faktu – byť hodlal čtenáře pouze seznámit s jednotlivými kroky stavby a jejich pozadím: „Poněvadž archiv městský v nejlepších svých částech světem se toulá, jsa díl v archivu zemském, kdež leccos opisuje se, díl jsa i v rukou rozličných soukromníků: nezbývalo nic než paběrkovati v tom, co zbylo, a hle! kniha berní z let 1435–1450 obsahuje data tu sporá, tam hustější, z nichž se k svrchu položené otázce dobře odpovídá.“ Za hojného používání diakritických znamének, tak jako by poslouchal vzrušený, dikcí formovaný a odstíňovaný mluvený výklad, potom prochází čtenář ciframi a stavebními postupy, kdy „nevinná řádka v počtech městské knihy“ svědčí o zanedbávání financí, purkrabí z Hrádku (Křivoklátu, V. B.) je „kapitánem stavby“, která „šla ještě loudavěji před se“ či nepovedený portál „živá rozhodnou prázdnotou“.¹³

Dnes můžeme těžko posoudit formu Wintrových pozdějších přednášek. Jejich účastníci se shodovali pouze v tom, že byly „živé“ a pro posluchače přitažlivé.¹⁴ Kdo však četl aspoň ukázky z Wintrových kore-

10 *Method* 5, 1879, s. 11.

11 Z. Winter: *Stavba chrámu svatého Bartoloměje v Rakovníce*, *Method* 6, 1880, s. 61–63.

12 K Wintrovu zájmu o rakovnický archiv M. Görtler: *Počátky Wintrova archivního studia*, *Věstník muzejního spolku královského města Rakovníka a politického okresu rakovnického*, sv. 33, 1948, s. 73–76; J. Čech: *Zikmund Winter a rakovnický archiv*, s. 33–35 tohoto sborníku.

13 Z. Winter: *Stavba chrámu... tramtéz*.

14 Srov. např. *Národní listy* 31. 1. 1886, příl. s. 2, tamtéž 11. 4. 1889, s. 2–3; *Hlas národa* 23. 12. 1888, s. 2.

spondence, v níž přestupuje většinu pravidel dobové epistolografie (aniž by mu adresáti odpovídali stejně) snad si představí i temperament Wintrova mluveného projevu. Ten jako by se promítal i ve stylizaci pozdějších „fejetonů“, „historií“ a „obrázků“.

Rubrika podčárníku byla vždy dostatečně volná, a v novinách této doby se zhusta pěstoval i „fejeton poučný“. Platilo to i pro *Národní listy*, které Winter oslovil nejdříve. Jeho morytát *Z lesů krívoklátských* a následující drobtý z čarodějnických praktik a procesů *O čarodějích*,¹⁵ které poskládal z několika zápisů v rakovnickém archivu, tu mohly zaujmout nejen přiblížením pramenů, ale i atraktivním tématem a odlehčeným podáním jejich objevitele, badatele Wintra.¹⁶

Wintrový příspěvek se tak náhle octly v těsné blízkosti fejetonů, podepsaných autorským trojúhelníčkem Jana Nerudy, autora zvláště obdivovaného generací, která dospívala a podnikala první kroky na poli literatury v době táborů na konci 60. let. Ne náhodou Winter přisoudil Nerudovi lichotivou kritiku na svůj výkon v divadelním představení Akademického čtenářského spolku,¹⁷ „By Neruda čtvrt svého pera půjčil!“ emfaticky volal v biografickém medailonu, kterým se představoval čtenářům *Světozoru*.¹⁸ Humor a ironie, s níž se oblíbený fejetonista Neruda dovedl zmocňovat nejrůznějších témat, jeho schopnost nahlížet je prostřednictvím drobných, často kumulovaných „žánrových“ detailů, i zvýrazněný kontakt se čtenářem silně souzněly s Wintrovým založením – zcela nová však byla

15 Viz pozn. 4.

16 Srov. Z. Winter: *Z lesů krívoklátských*, *Národní listy* 5. 6. 1880, s. 1: „Krásný, ba překrásný je Krívoklát! Ale tak neříkal žádný pytlák, jež myslivci krívoklátská uchvátili v stínech lesních a jako zvíře vzhůru na hrad vlekli. Však uměli také ti páni na Hrádku s pytláky točiti! Archiv města Rakovníka zachoval o tom několik drobtů, jež postačí, aby člověku i tužšímu pokazil se žaludek i humor aspoň na den. /.../ Ale tenhle Fous, občánek ze Skryje, vyvedl Rakovnickým švandu! /.../ Tehdáž (roku 1526) uměl dobře palce šroubovat Jan Vřetyňko, soused rakovnický a toho času velmi zasloužilý náčelník městské policie. Při Fousově mučení pili páni pivo bílé a za jídlo vydali osm grošů na obecní outraty. A běda! Když zatvrzelý pytlák konečně otevřel ústa svá, jmenoval určitě a jasně poctivou hlavu městské policie jako schovavače lesního zlodějství.“

17 Srov. Z. Winter: *Paměti ze života dvou přátel*, s. 28 a poznámky.

18 -p: Dr. Zikmund Winter, *Světozor* 30, 1886, s. 106.

skutečnost, že Winter se „vzor“ nerudovského fejtonu odvážil použít při předvedení pramenného historického materiálu.

Netrvalo dlouho a známí pražští redaktoři Primus Sobotka ve *Světozoru* a později i Wintrův středoškolský učitel Václav Vlček, vydavatel *Osvěty*, si uvědomili, že se jim naskytá příležitost získat originálního a čtenářsky atraktivního přispěvatele. Winter této příležitosti hojně využíval; jistě i proto, že slibovala přilepšení k nevelké gáži, kterou otcové města mohli poskytovat učitelům své reálky; ti se na oplátku všemi silami snažili dostat ji pod státní správu.¹⁹

„Poučné“ či spíše popularizační články tvořily stále ještě důležitou část obsahu téměř veškerých „ne odborných“ časopisů, byla jim vyhrazena zvláštní rubrika a historické zajímavosti či spíše sondy podložené pramenným badáním tvořily její podstatnou část. Pokračovala tak tradice, která byla u nás založená v polovině padesátých let časopisem *Obzor* a Mikovcovým *Lumírem* a na kterou v listech *Pražské noviny* a *Prager Zeitung* v 60. letech navázal *Josef Svátek*. Až v roce 1890, zpochybnil v *Národních listech* tuto praxi z pohledu nastupující umělecké generace Hubert Gordon Schauer, když si při hodnocení české časopisecké produkce stěžoval, že oproti německým časopisům poučná část „zabírá mnohem menší prostoru a týká se obyčejného, praktického života mnohem míň“ a ironicky (také ve vztahu k plodnému Wintrovi) konstatoval: „Dovídáme se tu tak často, co starší Čechové dělali, že známe mnohem líp nežli Dalimil a Veleslavín jakou naši předkové měli kuchyň, jak se ženili a vdávali a jak hráli v karty. To vše jsou moc zajímavé věci; ale když člověk vezme do ruky kterýkoli časopis, kterékoli číslo jeho, a tam se neustále dovídá toho, co starší Čechové dělali, věru že se mu musí namanouti otázka, zdali mladí Čechové něco dovedou dělat, mimo psát a číst, co dělali staří!“²⁰ Stejně tak jako se Winter v Rakovníku dovedl prosadit vůči amatérskému historio- grafovi Františku Levému, který v pozici pomocníka zachránce archivu

19 K Wintrově podílu na těchto snahách např. Z. Winter: O rozvoji školství rakovnického, in *Slavnostní spis na paměť padesátiletého trvání vyšších reálných škol v Rakovníku*, Rakovník 1883; týž: *Memorandum podané v příčině frekvence na reálce v Rakovníku*, příležitostný tisk, Rakovník 1884; Z. Winter radě města Rakovníka 25. 4. 1884, průvodní dopis k *Memorandu*; Z. Winter zastupitelstvu města Rakovníka 10. 4. 1884, dopis jímž v souvislosti s přesídlením do Prahy rezignuje na členství v zastupitelstvu. Dokumenty ve fondu Z. Winter, Okresní archiv v Rakovníku.

20 H. G. Schauer: *Naše beletristické časopisy*, cit. podle *Spisy*, Praha 1917, s. 204–205.

Františka Hovorky, sbíral prameny k dějinám města i regionální pověsti,²¹ snadno v této situaci prorazil i mezi ostatními odbornými příspěvateli dobových časopisů.

Jeho „obrázky“ sice zpočátku vycházely ve *Světozoru* v historické a archeologické rubrice a podnět k tomu možná dala atypická první *Golgota*, která (podle Wintra) typ žánru nenaplnovala.²² Lumír je však ve svém obsahu ihned zařadil pod oddíl původní beletrie a také Winter je později oddělil od fejetonistických črt, sebraných do svazku *Malé historie ze života staročeského*²³ a vydal ve dvou řadách: *Starobylé obrázky z Rakovnícka a Rakovnické obrázky*.²⁴

Na žánr prozaického „historického obrázku“, jak poněkud konvenčně Winter pojmenoval své prvotiny *Golgata*, *Příšera*, *Rakovnický primátor*, *Jiřík z Kozlan*, *odpovědník a škůdce zemský* či *Nezbedný bakalář* byli čtenáři *Květů*, *Lumíra* i *Osvěty* zvyklí už z pera tehdy prvního adjunkta českého zemského archivu a předsedy literárního odboru Umělecké besedy Františka Dvorského. Jeho *Naše staré obrázky* navíc těsně před Wintrovým časopiseckým debutem vyšly knižně.²⁵ Na rozdíl od literárně zkušenějšího Koldy Malinského (Josefa Laciny), slanského učitele a regionálního badatele, který začal své beletrizované archivní poznatky uveřejňovat ve stejné době, avšak přiklonil se po Dvorského příkladu k tradičnější formě fabulované historické povídky, se Wintrův obrázek přidržel podoby, která měla úspěch už v *Národních listech*.

Z fejetonové skládky zajímavých, často z různých období vybraných faktů, které se vztahovaly k jednomu tématu, sice přešel na vylíčení jediného příběhu, nezavrhl však nejrůznější odbočky, včetně citací z pramenů, které k němu měly – třeba i volnější – vztah jen když mohly celistvěji osvětlit historické pozadí, či spíše časové a prostorové „mikroklima“

-
- 21 F. Levý: *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896; Winter se svou autorigou výrazně zasadil o vydání díla.
- 22 Srov. Z. Winter: *Rakovnické obrázky*, řada 1, Zikmunda Wintra sebrané spisy z beletrie a kulturních studií (dále SS), sv. 1, Praha 1911, předmluva, s. 5–6.
- 23 Z. Winter: *Malé historie ze života staročeského*, Velké Meziříčí 1888.
- 24 Z. Winter: *Starobylé obrázky z Rakovnícka*, Praha 1886, druhý svazek již pod titulem *Rakovnické obrázky*, řada 2, Praha 1888.
- 25 F. Dvorský: *Naše staré obrázky*, Praha 1879; týž: *Naše staré obrázky II*, Praha 1880.

Rakovníka 16. století (nejpatrnější je tento postup u *Nezbedného bakaláře*; také posuny textu u jeho filmové verze, sestavené ze dvou Wintrových „rakovnických obrázků“, dostatečně napovídají o obtížích při udržení jednotné fabulační linie).

Odbornou kvalitu tohoto typu Wintrovy rané povídky přitom mělo čtenáři předdesílat už neobvyklé uvedení autora v podtitulu: „kulturní obrázek z archivu rakovnického“ téměř vždy „nakreslil“, „vyčetl“ či jen „podával“ „dr. Sigmund Winter“. Dojem, že v Rakovníku sídlí graduovaný dopisovatel, vzdělaný krajánek, který „z ústraní venkovského města a z tiché pracovny zasilal práce své redakcím i čtenářstvu vždy vítané“²⁶, nejenže podtrhoval ověřenost předkládaných informací, a dodával punc vědecké správnosti nejrůznějším, často na malém časovém výseku nahromaděným situacím, typizujícím život Rakovníka (trhy, školní život, útrpné dotazování atd.) – umožňoval také autorskému vypravěči podtrhnout zvláštnosti prostředí venkovského města a líčit jeho okolí.

Popularita poloreportážních cestopisných „obrazů“ byla ověřena minimálně od dob Boženy Němcové a Karla Havlíčka Borovského, výrazně k ní přispěli v *Národních listech* Wintrův oblíbenec Neruda či Josef Václav Sládek „americkými“ fejetony a črtami.²⁷ Pražan Winter však reportoval z Rakovníka ve dvou chronologicky oddělených vrstvách: psal o jeho lidech minulých a současně, byť někdy okrajově či náznakově, v závěrech svých „obrázků“, i o současných obyvatelích malého města (mezi něž se sám počítal) a jejich vztahu k dochovaným stopám předků. Pro knižní vydání z let 1886 a 1888 pak odstraňoval výroky typu: „Navštívíš-li nás milý čtenáři v Rakovnici, k čemuž tě srdečně zv, nestěžuj sobě podívatí se na hřbitov náš. Pěkný právě není. Víš, my nemáme stromů rádi. Ale něco tě bude zajisté velmi zajímati. Kdybys vylezl po několika krkolomných schodech do úzké vížky /.../“²⁸ A pokud Winter připustil, že v Rakovníku 80. let „všecko bylo mně, rodilému Pražákovi, novo a zajímavo“ a že brzy postřehl, „že ti lidé žijí stejně tak jako jejich předkové před třemi sty

26 J. F. Vrba (F. Dlouhý): rec. Z. Winter, *Starobylé obrázky z Rakovnicka*, *Literární listy* 7, 1886, s. 139.

27 J. V. Sládek: *Má Amerika. Fejetony a příhody 1871–1892*, edd. J. Janáčková a J. Víšková, Praha 1998.

28 Z. Winter: Ze staré rodinné kroniky, *Lumír* 9, 1881, s. 517; srov. též: Z rodinné kroniky, *Rakovnické obrázky*, řada 2, Praha 1888, s. 33: „Navštívíš-li, milý čtoucí Rakovník, k čemuž tě srdečně zv, nestěžuj sobě podívatí na hřbitov. Kdybys vylezl /.../“

léty“²⁹, vkládal paralelní zamyšlení o věčných konstantách lidských povah a důsledků jejich jednání i do svých próz. Ještě jedna spojnice mezi minulostí a současností u něho vykristalizovala právě v této době: Winter začal esteticky využívat historickou slovní zásobu, speciálně ta slova, jejichž sémantický obsah se postupem času posunul, a vkládal je do své hovorovou dikcí poznamenané věty. Jak upozornila již Jaroslava Janáčková,³⁰ dosahoval tím jejího specifického zabarvení, díky kontrastnímu pnutí těchto „diachronních homonym“ (termín Alexandra Sticha)³¹ získávala na expresivité či nesla humorné konotace.

Až na první „obrázek rakovnický“, *Golgotu*, Winter nikdy své práce pro knižní vydání výrazněji neupravoval.³² Rané změny ve Wintrových prvních obrázcích, však jakoby odrážely autorovu novou životní situaci po roce 1884. Ve třiceti osmi letech se znovu přestěhoval do Prahy, dostal se do centra odborného dění, začal opět bádát v městském archivu a brzy se sblížil s řadou historiků starší generace: mj. sedával u stolní společnosti V. V. Tomka, kam ho přivedl kolega z Akademického gymnázia Antonín Truhlář. Z pozice „obrázkáře venkovského“ definitivně přešel do role kulturního historika. „Toto jest má práce z oboru kulturní historie,“ nadepsal rukopis fejetonu *Z lesů křivoklátských*³³ určený pro nakladatelství, knižní soubory obrázků znovu doplňoval citacemi pramenných dokladů a odkazy pod čarou. Zahlcoval je dalšími údaji a paradoxně mezní podobu textu stále více posouval směrem od beletrie, ve shodě se svým proklamativním odborným směřováním. „Měl jsem od počátku úmysl jiný, nežli má literatura krásná,“ zdůrazňoval i na konci života.³⁴ Svůj styl však nadále nehodlal výrazněji měnit ani v pracích, kterými hodlal získat své vědecké renomé.

Před vydáním prvního dílu *Kulturního obrazu českých měst* konzultoval celou práci s Josefem Emlerem. „Tři první knihy Vašnostina spisu

29 Z. Winter: *Paměti ze života dvou přátel*, s. 35.

30 Z. Winter: *Obrázky*, ed. J. Janáčková, Praha 1972, doslov, s. 330.

31 Srov. A. Stich: K stylistice historické prózy, s. 123–135 tohoto sborníku.

32 Srov. Z. Pešat: Dvě údobí Wintrový prózy, s. 136–141 tohoto sborníku.

33 Fond Z. Winter, literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP).

34 Z. Winter: *Rakovnické obrázky*, řada 1, SS, sv. 1, Praha 1911, předmluva, s. 5.

Život v českých městech, za jehož přečtení jste mě žádali k tomu konci, abyste v knihách následujících buď tímže způsobem pokračovali anebo dle pokynů ode mne přijatých další práci svou upravili, přečetl jsem pozorně a měl při tom opravdové potěšení z práce Vaší velmi podařené. Bude to příspěvek velevzácný k poznání vnitřních poměrů vlasti naší, který vedle bohatosti látky vyniká též formou i kruhům širším přístupnou, což bohužel při četných dějepisných pracích nebývá. Proto zůstaňte při dosavadním způsobu svého pracování; jsemť přesvědčen, že takto úloze své nejlépe dostojíte“; psal Emler Wintrovi již 10. listopadu 1888³⁵ a připsal na zadní straně listu dokládá, že dopis byl pragmaticky využit jako „příloha A“ k žádosti o finanční podporu fondu Matice české pro vydávání původních vědeckých spisů.

Matice česká pak *Kulturní obraz*, dedikovaný Josefu Emlerovi, „učiteli svému, bývalému i nyníjšímu“ vydala s příznivými posudky historio-
grafických autorit Václava Vladivoje Tomka a Antonína Gindelyho. Ani jeden z recenzentů však nesdílel Emlerovo potěšení z Wintrova stylu, z jeho „přístupnosti“. Tomek dokonce neopomněl připomenout, že „sloh jest více beletristický ano dílem i humoristický než dějepisný“.³⁶ Winter v druhém dílu své práce výtku, jež se opakovala i v některých pozdějších recenzích³⁷ přijal s předzvěstí své později stupňované nedůtklivosti.³⁸ Dosud byl zvyklý na chválu určenou znalci, který se záslužně sklání k širšímu publiku³⁹ jako „realistický vypravovatel vzácné verry a bez-

35 Fond Z. Winter, LA PNP.

36 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst I, Život veřejný v XV. a XVI. věku*, Praha 1890, posudky, s. X.

37 Např. b. a.: rec. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst I, Čas* 5, 1891, s. 828–829.

38 „Poněvadž vážní kritikové nebyli se slohem mým docela spokojeni, leccos, co v něm není, i na horší stránku vykládajíce, oklešťoval jsem v přítomném svazku všecko, co by mohlo čtoucím býti protosmyslné, a činil jsem tak úzkostlivě, že naposled strach, abych nebyl fezal, piloval a klestil na úkor životi slohové, s kterou se dnes a budoucně knihy psáti musí a budou.“ Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst II*, Praha 1892, předmluva, s. V.

39 „Práce Wintrovy čtenáře nikterak neunavují (zdůraznila V. B.), an spisovatel velmi případně rozděluje v nich světlo a stín, stránku vážnou i žertovnou, tak /.../ že mysl čtenářova ni na chvíli nepociťuje únavy sledujíc autora při různých jeho exkurzích do dávných dob vlasti naší.“ J. F. Vrba (= F. Dlouhý), rec. Z. Winter, *Starobylé obrázky z Rakovnícka, Literární listy* 7, 1886, s. 139–140.

prostřednosti... jenž zahrabán do svých dlouholetých studií kulturněhistorických /.../ pokusil se ve šťastné chvíli vykřesati z té mrtvé, plisní zapadlého světa obestřené hmoty, kus živoucí skutečnosti“.⁴⁰ Odborným kruhům teď předesílal, že přes blížící se abrahamoviny stojí teprve na počátku velké práce, že jeho tížadostí je ještě „pojednati o církvi, o školství, o řemesle a poměrech společenských“.⁴¹

Nabízela se mu možnost univerzitní dráhy, a Winter v tomto směru žárlivě sledoval publikační aktivity svého konkurenta na poli kulturní historie, Čenka Zíbrta.⁴² Pochvala za píli, již mu v příznivém posudku *Kulturního obrazu* jako středoškolskému profesorovi udělil Antonín Rezek,⁴³ nebyla pro jeho ambice zvláště výraznou podporou. Dokonce i fejetonista *Lumíru*, okouzlený anglickým slabikářem pro obecné školy, v němž našel „plastické líčení starošlechtické domácnosti, vyňaté z Longmanových *Anglických dějin*“, jež „jsou kniha naprosto vědecká“, neopomněl zdůraznit, jak v Čechách podobné Wintrovny snahy krutě narážejí: „Ten člověk je beletrista a žádný historik! Ó hrůza! Viz příklad s doktorem S. Wintrem. Nad jeho líčením staročeského života věda se útrpně usmívá.“⁴⁴

Jak je známo, pro nově ustavený obor kulturní historie se na univerzitě habilitoval Zíbrt a pozdější útoky na Wintrovu vědeckou působivost, které přicházely zvláště z řad absolventů Gollova historického semináře, se zdaleka netýkaly pouze „nevědeckého stylu“, ale celkové koncepce práce s vytěženým materiálem, který jak Winter, tak Zíbrt průběžně a pilně zveřejňovali. Po kritice Wintrových prací z dějin školství z pera Tomáše

40 F. Kvapil: rec. Z. Winter, *Starobylé obrázky z Rakovnicka*, *Květy* 8, 1886, č. 2, s. 248.

41 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst II*, předmluva s. 5.

42 Srov. K. Švehla: Jiráskovy dopisy Zikmundu Wintrovi, *Sborník Národního muzea v Praze* 5, 1960, řada C–literární historie, s. 62. Zde Z. Winter A. Jiráskovi 26. 8. 1890.

43 „Kdo při povolání středoškolském dovedl sněsti a zpracovati tak ohromný materiál, jako Winter v tomto spisu, tomu náleží **svrchované uznání** (zdůr. A. R.) a to bez jakékoliv výhrady. Jestliže vyslovuji tudíž neobyčejné píli a snaze spisovatelově úplnou pochvalu, činím jenom pravdě a refentenské povinnosti zadosť.“ A. Rezek: rec. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst I*, *ČČM* 1891, s. 513.

44 V. K. (= T. G. Masaryk?): Pane redaktore!, *Lumír* 18, 1890, s. 419–420.

Kaliny v *Českém časopise historickém* se ohradil sám autor,⁴⁵ pozdější oslavy šedesátin historiků Golla a Wintra zavdaly podnět k uraženému postoji „muzejníků“, jak generaci starších historiků a jejich sympatizantů, působících v tradičních zemských institucích, vymezil proti „univerzitní“ skupině historiků Josef Šusta.⁴⁶ Ve chvílích, které pro Wintrovo vědecké sebevědomí znamenaly hořké zklamání, s nímž se celý zbytek života útočně vyrovnával, vznikaly jeho vrcholné beletristické práce.

Když v září roku 1900 začala přátelská skupina literátů (Alois Jirásek, Josef Thomayer, Matěj Anastazia Šimáček, Karel Matěj Čapek-Chod, Karel Václav Rais a Zikmund Winter) v Šimáčkově redakci a nákladem jeho strýce Františka Šimáčka vydávat nový „týdeník beletristický a literární“ *Zvon*, první, nejčestnější strana patřila nové rozsáhlé próze *Krátký jeho svět*. „Pražská historie“, kterou tu „vypravuje Zikmund Winter“, se výrazně lišila od podoby předchozích „pražských obrázků“, které Winter v této době řídce, ale přece vydával zvláště ve *Zlaté Praze*.

V nich ještě Wintrův autorský vypravěč vystupoval v roli komentujícího „reportéra“, oslovujícího čtenáře, vysvětloval a doplňoval, hromadil popisy předmětů denní potřeby. Většina jeho beletristických prací v 90. letech se podobala žánrové próze, jak ji známe např. z pera Ignáta Herrmanna. Pokud však Neruda v roce 1889 zdůraznil, že „Zikmund Winter náleží dnes mezi nejčtenější spisovatele české“, protože má „řídky, ano zcela neobyčejný talent pozorovatelský“ a srovnal jeho obrázek s pracemi „žánristů“ a „novelistů“, kteří „pozorují život nynější, kolem nich teprve povstávající a se proudící, a sestavují z pozorovaných drobtů pak obrázky plné pravdy, dojmající jako ten život sám“,⁴⁷ bezděky naznačil že Wintrovo zacházení s marginálními historickými fakty nepatřilo k nejběžnějším.

Historie byla nadále vnímána jako pole, na něž je třeba vcházet s úctou či pietou – tak ostatně skončil i historický obrázek Františka Dvorského. Jako příkladný typ historické prózy se navíc stále více vymezovalo dílo Jiráskovo, jehož narativní postupy byly pohledu ironického Wintrova vypravěče více než vzdáleny. U Wintrova (převážně humoristického) obrázku z 90. let byla tak paradoxně nadále zdůrazňována jeho popu-

45 *ČCM* 75, 1901, s. 555–557.

46 J. Šusta: Jaroslav Goll. 1846–1906, *Čechische Revue* 1, 1906/1907, s. 17–35.

47 Srov. J. Neruda: Zikmund Winter, *Humoristické listy* 31, 1889, č. 15, s. 2.

larizační funkce – tak dnes, s odstupem času, ostatně přistupujeme k líčení soudobého života v pražských ulicích u Ignáta Herrmanna – v knižních souborech proto byly i výrazně fabulované obrázky často zařazovány vedle výčtových inventárních zpráv či odborných přednášek a črt. A pokud Herrmann sám v jedné humoresce „ze zákoutí kancelářského“ sledoval naprosto bezcennou úřední agendu svého hrdiny a její pečlivě ukládané doklady slovy „Co v nich je, vyjde najevo snad po dvou třech stoletích, až se do nich dají Wintrové a Zibrtové budoucnosti. Takovým lidem je největší rozkoší prohrabávat se v podobných starých hadrech. Čím jsou starší, tím důležitější. Je to materiál pro kulturní historii“, dal dostatečně najevo, jak odtažitě byly dobové náhledy na námět pro zábavnou humoristickou povídku.⁴⁸

Nové, obsáhlé a novelisticky laděné prózy, které Winter psal pro *Zvon* na pokračování a jimiž zaplňoval jeho stránky od samého počátku až do roku 1907,⁴⁹ rozhodně starým papírem nešustily a rázem dostaly Wintra na výsluní pozornosti čtenářů i literární kritiky. Nadšen jimi byl mj. i Otakar Theer,⁵⁰ k Wintrovu dílu se konečně vyjádřil (i když s velkými výhradami) i F. X. Šalda,⁵¹ který je do té doby přezíral. A když si Theer kladl otázku, jací že to vlastně jsou Wintrovi hrdinové, jako by pro příznivce nových literárních směrů konce století znovu podtrhl Wintrovu spojnicí mezi světem současným a minulým.

Jeho náhled, že Winter uvádí do důkladně probádaného („prožitého“) prostředí historického města vedle trpných, „mařených“, čistých a naivních typů, také postavy měšťáka 19. století, že protagonistou jeho prací je nezřídka „naš buržoa“, jenže „bez nervozy, spokojenější“ a animálnější,⁵²

48 S. Komár (= I. Herrmann): Tajný společník páně Kobrčův. Kancelářská historka, *Švanda dudák* 8, 1889, s. 249.

49 *Krátký jeho svět* (1900, 1901), *Proti pánům* (1902), *Vojačka* (1902), *Rozina sebranec* (1902, 1903), *Peklo* (1903, 1904), *Panečnice* (1907); *Mistr Kampanus* (první díl 1905, 1906, druhý 1906, 1907).

50 O. Theer: Zikmund Winter, *ČČM* 78, 1904, s. 19–32.

51 F. X. Šalda: *Bouře a přehánka*. Dvě novely z historie pražské, *Novina* 1, 1908, s. 412–413.

52 O. Theer: Zikmund Winter, *ČČM* 78, 1904, s. 30.

dnes sotva můžeme přijmout v celé jeho polaritě a vyhaněnosti. Zčásti však vystihuje důležitý aspekt Wintrova uměleckého přístupu k dějinám.

Dominantní v něm byl expresivně pojatý příběh historicky nevýznamného jedince, často evokující zamyšlení nad nejobecnější otázkou smyslu lidského bytí a jeho determinací dobou i prostředím. Způsob, jakým Winter umělecky předváděl osud svých hrdinů, přitom v mnohém souzněl s postupy užívanými v dobové próze s náměty ze současnosti, jimž se často nevyhýbaly ani práce Wintrových přátel a vrstevníků. Rezonoval v nich dobový neoromantismus (*Rozina sebrance*), sklon k naturalismu (*Peklo*), poslední *Panečnice*, Wintrův pokus o novou, čtenářsky atraktivnější polohu nesla výrazné idylické rysy.

Jako umělecká odezva probíhajících polemik tzv. sporu o smysl českých dějin i jako osobně mířená obžaloba odborně nedoceňovaného a raněného Wintra byl v době svého vzniku nahlížen i Wintrův „historický obraz“ *Mistr Kampanus*. Recenzentem *Času* byl dokonce (snad i na pozadí dění v době Gollových a Wintrových narozenin roku 1906 i po nich) hodnocen jako klíčový román, jenž „více nežli z národní dějinné filozofie vyšel z popudů ryze osobních“, protože „přičteme-li k takovým drobnějším rysům Kampana, přičteme-li Mollera, řekneme si, že se tu historie nedělá dost z historie samé, nýbrž že se dnešek přenáší a naráží kamsi do historie“.⁵³

Vulgarizující soud *Času* nepochybně inspirovala i subjektivizace vypravěčských postupů v *Mistru Kampanovi*, jež kulminovala v líčení bělohorské bitvy. Winter se ani při této příležitosti nenechal ovlivnit ověřeným postupem panoramatického pohledu, v němž je možné zachytit všechny důležité detaily boje, ale setrval v jejím přiblížení přes jednající postavy. Dokonce i Jirásek (v jediné recenzi, kterou za svůj život napsal) byl překvapen estetickým účinkem, jež takový vypravěčský přístup dovede vyvolat, současně však upozornil, že pokud Winter „předvádí jenom to, co jeho postavy z české strany vidí a pozorují“, způsobuje tím i jistou „nesnáž“, „poněvadž nemohou všeho vidět nebo alespoň ne určitě, jak žádoucnost“.⁵⁴ Metodu, nezvykle použitou v rozsáhlé próze se závažným námětem, Winter však s úspěchem vyzkoušel už na svých prvních novelách. U nich

53 b.a.: K metodám našeho románu historického, *Čas* 7. 11. 1909, s. 5.

54 cit dle A. Jirásek: *Rozmanitá próza. Obrázky a studie* III, Sebrané spisy Aloise Jiráka 28, J. Otto, Praha 1930, s. 297–298; též J. Janáčková: *Alois Jirásek*, Praha 1987.

se ještě mohlo zdát, že autor pouze dále rozvíjí a mírně transformuje vypravěčské postupy předcházejících obrázků.

Namísto vypravěče, uvedeného jako odborníka limitovaného dochovanými dokumenty, nechal v próze *Krátký jeho svět* nazírat barvitě prostředí Prahy 16. století očima protagonisty Jana Pistoria. Naivita venkovského studenta působila jako hlavní faktor, umožňující autorskému vypravěči přiblížit (a částečně i vysvětlit) všechno, co mohlo na soudobého čtenáře působit nezvykle. Obdobnou úlohu měla i postava vojáka Dupáka, cizince v pražských městech, v novele *Proti pánům*. To, co bylo přijímáno jako běžné u žánrové psychologické povídky (podobně nahlížel do současných pražských rodin Šimáčkův preceptor, student Filip Kořínek),⁵⁵ si však i nadále podrželo punc nepatřičnosti, pokud se chtělo dotýkat významných (a v případě *Mistra Kampana* stále bolavých) událostí z české historie. Teprve moderní historická próza (Jiří Šotola, Vladimír Körner) podtrhla jako důležitý významotvorný prvek v pohledu na dějiny subjektivního „svědka času“ a v mnohém tak navázala na nejlepší Wintrový prózy.

Zikmund Winter dovedl od počátku své tvůrčí cesty nápaditě pracovat s metodami, postupy i uměleckými formami, které byly prověřené a čtenářsky úspěšné. To nové a jedinečné, co na jeho díle stále upoutává, je odvaha, s jakou je mísil a spojoval se specifickým materiálem, který mu poskytoval historický dokument. Právě díky tomu mohla ve Winterových vrcholných pracích vzniknout nová kvalita výpovědi umělecké i odborné.

55 Srov. M. Havel (= M. A. Šimáček): *Ze zápisů phil. stud. Filipa Kořínka. Pohledy do rodin I, II, Praha 1893, 1894.*

bohumil jiroušek

ZIKMUND WINTER V DOBĚ UNIVERZITNÍCH STUDIÍ

Říká se, že státy trvají v idejích, z nichž vznikly. Dovolíte-li mi parafrázi, více to platí o historících, i oni trvají v idejích, v nichž byli vyškoleni a jak je jejich mládí zformovalo. Proto se u vědců vždy hovoří o školách, učitelích i generačních druzích, neboť to vše determinovalo i jejich další vědecký postup.

Roku 1846 se narodil nejen Zikmund Winter, ale též zakladatel pozitivistického dějepisectví Jaroslav Goll, Augustu Sedláčkovi jsou v té době tři roky, Tomáš Masaryk se narodí až za čtyři roky a Čeněk Zíbrt si na tento okamžik života počká ještě celých osmnáct let.

Jmenovali-li jsme právě tyto osobnosti, má to jistý důvod. Tomáš Masaryk je zakladatelem novodobého českého filozofického myšlení o dějinách, Jaroslav Goll je prvním skutečně naprosto přísným kritikem a analytikem pramenů, oba dva jsou tvůrci škol, které se budou vzájemně svářet ještě sto let po jejich narození.

Třetí směr našeho dějepisectví jde však převážně mimo univerzitu, a to do určité míry i záměrně.¹ August Sedláček, Zikmund Winter a Čeněk Zíbrt jsou spjati svým oborem – kulturní historií českého národa² a do

-
- 1 Rozpory Zikmunda Wintra s Gollovou školou byly takového rázu, že se vyjádřil takto: „Raději chci býti na gymnáziu v řadě předních profesorů, než na univerzitě posledním a odstrkovaným docentem.“ Viz Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter. Vzpomínka k jeho šedesátým narozeninám, *Osvěta* 37, 1907, s. 254. Tento, do určité míry polemicky zaměřený článek vůči Gollově škole, vzbudil nelibost i za všech okolností o noblesu se snažícího Jaroslava Golla. Srov. *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, ed. J. Klik, Praha 1941, s. 481. Zde dopis J. Golla J. Pekařovi z 26. 2. 1907.
 - 2 Srov. zejména J. Blüml: August Sedláček a české dějepisectví, in *August Sedláček a pomocné vědy historické*, ed. B. Kopiczková, Mladá Vožice 1995, s. 11–28; týž: Zikmund Winter a česká kulturní historie, in *Opera historica* 1, *Editio Universitatis*

jisté míry i metodicky, ačkoli je jim vytýkána nesystematičnost.³

Tvorba Zikmunda Wintra je poznamenána jistou dvoukolejností, která je však zároveň pevně sevřena v jedno, tím spojujícím jeho beletrii i odbornou práci je zájem jeden – historický.⁴ Jeho osobnost není výjimečná tím, že má v počátcích své kariéry tyto dvě vyjadřovací platformy, jako spíše tím, že v obou směrech vynikl a zapsal se do dějin těchto disciplín.⁵

Vraťme se však k počátkům. Jeho dětství je spjato s okolím pražských kostelů, kde byl jeho otec zvoníkem a které ho všemi důležitými okamžiky lidského života (křtiny, svatby, pohřby) inspirovalo.⁶ Studia na pražském Akademickém gymnáziu v letech 1859–1868, ačkoli je procházel poměrně úspěšně,⁷ zdaleka nevyčerpávala jeho zájmy. Z pedagogů ho ovlivnil zejména dějepisec Lepar⁸ a snad i mladý Václav Vlček, který však na škole

Bohemiae Meridionalis, 1991, s. 179–197; týž: Univerzitní přednášky Čenka Zibrta, *Český lid* 77, 1990, s. 10–18; týž: Čeněk Zibrta jako profesor všeobecné kulturní historie na pražské univerzitě. K 100. výročí zahájení přednášek o všeobecné kulturní historii na Filozofické fakultě v Praze, *Jihočeský sborník historický* 62, 1993, s. 142–167.

- 3 Např. J. Marek, *O historismu a dějepiscectví*, Praha 1992, s. 170, 181; T. Vojtěch: *Česká historiografie a pozitivismus*, Praha 1984, s. 37–39; F. Kutnar, [J. Marek]: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscectví II*, Praha 1978, s. 43–45; J. Šusta: *Mladá léta učňovská a vandrovní, Praha – Vídeň – Řím, Vzpomínky II*, Praha 1963, s. 86–88. Přiznivěji z hodnocení vychází pouze A. Sedláček, jehož monumentální kastelologické dílo si nikdo nedovolí vážněji zpochybňovat, zejména proto, že pokusy o jeho překonání naprosto selhaly.
- 4 J. Pekař: *Dějepiscectví 1848–1898*, in *Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea císaře Františka Josefa I.*, Praha 1898. Na s. 57 se mylí, tvrdí-li, že Wintrův původně beletristický zájem později převážil zájem historický. Jeho zájem je vždy historický (snad s výjimkou některých jeho veršů), ale hledá adekvátní formu zpracování.
- 5 Je možno jmenovat řadu školených historiků, kteří projevovali aktivní zájem o literaturu (např. J. Goll, J. V. Šimák, A. Jirásek, J. Herben a další), u nich však tento zájem buď odezněl či se alespoň příliš neprojevoval, nebo zcela převážil a jejich díla jsou ovlivněna ideologicko-propagačními prvky, čemuž se Zikmund Winter dokázal vyhnout.
- 6 -p.: Dr. Zikmund Winter, *Světozor* 20, 1886, s. 107. Je zde citován též Wintrův výrok „By Neruda jen čtvrt' svého péra půjčil.“
- 7 J. V. Šimák: Zikmund Winter. Materiály k vypsání života i díla, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* (dále ČSPSČ) 20, 1912, s. 92, jeho klasifikace též s. 94–95. J. V. Šimák však jeho studia o rok posunul.
- 8 J. Blüml: Zikmund Winter a česká kulturní historie, *Opera historica* 1, s. 180.

působil jen krátce.⁹ Na Wintrovo literární vzdělání tak měl asi větší vliv tajný literární spolek a divadlo,¹⁰ zejména však „skleněná jarmara u Stupeckých“ naplněná spisy Kollára, Šafaříka, Goetha, Heina a dalších.¹¹ Počátky Wintrova celoživotního přátelství s Josefem Stupeckým (1848–1907), jeho spolužákem a pozdějším univerzitním profesorem občanského práva, se datují od kvarty, kdy Stupecký přešel z německé reálky na Akademické gymnázium.¹²

Maturitu zdolal Zikmund Winter celkem velmi zdařile, přesto ale se ztrátou vyznamenání. Sám uvádí, že to mělo vliv na jeho kariéru, neboť nemohl, jak chtěl, jít spolu se Stupeckým na práva.¹³ Byla-li to ovšem pouze otázka placení školného, není jednoduché rozhodnout. J. V. Šimák doložil, že Zikmund Winter již v průběhu posledního půlroku studia na Akademickém gymnáziu, tedy ještě před maturitou, požádal o přijetí do jediného českého řádu – řádu křížovníků s červenou hvězdou.¹⁴

Dostáváme se tak na půdu spíše spekulací než ověřených historických fakt. Není však možné, že žádost podaná u křížovníků byla pouhou pojistkou pro případ nepříliš úspěšného zvládnutí maturity? Náboženské citění bylo jistě v rodině kostelníka u Panny Marie Vítězné na Malé Straně silné a J. V. Šimák snad může mít pravdu, že „rodiče /.../ byli by viděli nejraději syna v povolání nejvznešenějším, ve službě boží“,¹⁵ ovšem jeho vývodům o tom, že na této volbě sehrála svůj podíl jeho „vlastní nálada okolím vypěstěná“,¹⁶ lze celkem oprávněně odporovat.

Sám Zikmund Winter hovořil o tom, že tuto možnost – studia historie i teologie současně – zevrubně probral s Josefem Stupeckým a ten ji údajně

9 Z. Winter: Paměti ze života dvou přátel, *Zvon* 9, 1909, s. 24.

10 Tamtéž, s. 24–25.

11 Tamtéž, s. 5.

12 Tamtéž, s. 4.

13 Tamtéž, s. 56.

14 J. V. Šimák: Zikmund Winter, s. 96.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž.

schvaloval.¹⁷ Zároveň však dodal: „Že bude studium teologie obtížným, nepřijemným průchodem k studiu historie, toho Stupecký nepocíťoval tou měrou jako já, poněvadž byl tehda člověk nábožensky nade mne pravověrnější. Já však doufal, když jsem se již rozhodnouti musil, že stačím na všecko svými city.“¹⁸ Uváděl-li ho zvuk zvonů do snění o vznešenějším a krásnějším světě,¹⁹ nikterak mu to nepřekáželo v tom, aby jako novic neskládal kromě epických a satirických básní i lyrické verše, často erotického ladění.²⁰

Zdá se, jako by doba národních buditelů, kteří zbásnili i to, co nikdy nepoznali, zde vydávala ještě své poslední ozvuky. Ve skutečnosti však zřejmě jde o možná poněkud opožděné uvědomění si jedné důležité složky života, kterou by Winter jako křížovník musel v sobě potlačit. Jako příslušník řádu by byl asi poněkud zvláštní, zapomínal-li se s vojáky (Stupecký byl v té době jednoročním dobrovolníkem) na vartě, místo aby se účastnil fečnických cvičení u pana převora.²¹ Jediným výsledkem jeho ročního pobytu v klášteře u Karlova mostu tak bylo něco poznámek k dějinám této instituce²² a velkorosý dar mladého kaplana Františka Hoppa, který mu zaplatil na celý příští rok poplatky ve Čtenářském akademickém spolku.²³

Odchodem z křížovníckého řádu tak teprve začínají Wintrova univerzitní studia, která započal roku 1869. V prvním semestru si Sigmund

17 Z. Winter: Paměti ze života dvou přátel, s. 56.

18 Tamtéž.

19 Tamtéž.

20 J. V. Šimák: Zikmund Winter, s. 96. Některé básně byly též zhudebněny.

21 Z. Winter, Paměti ze života dvou přátel, s. 57.

22 J. V. Šimák: Zikmund Winter, s. 96. Též K. Krofta: Úmrtím Zikmunda Wintera..., *Český časopis historický* (dále ČČH) 18, 1912, s. 376. Winter snad těchto materiálů užil 24. ledna 1887 k přednášce v Královské české společnosti nauk na téma O křížovníckém zboží před válkou třicetiletou.

23 Z. Winter: Paměti ze života dvou přátel, *Zvon* 9, 1909, s. 73.

Wintr²⁴, jak se tehdy zapsal do seznamu posluchačů, zvolil, kromě filozoficko-psychologických disciplín, které bude zapisovat i v následujících semestrech, římské dějiny u Höflera, římskou kulturu u Bipparta, Tomkův rakouský dějepis a Vietzovy etnografické partie. Po absolvování kolokvií na konci prvního semestru byl již v dalších semestrech od placení kolejného osvobozen.²⁵ V letním semestru následovaly historie umění (Vocel), státní zřízení v Čechách (Tomek), přehled světových dějin (Höfler) a přednášky o hudebním dramatu (Dram. Musik, Ambros).²⁶ Zikmund Winter se již během tohoto prvního ročníku studia dostal jako kopista do archivu města Prahy, kde působil profesor Josef Emler. Ačkoli později ve svých *Pamětech* bude Winter tvrdit, že více než výdělek váží „historická erudice“,²⁷ které se mu tam dostalo, jistě finanční stránku věci neopomíjel. Finance mu však přinášely i soukromé kondice a výuka v soukromém dívčím ústavu paní Svobodové.²⁸ Něčím vypomohl i přítel od křížovníků Václav Horák, pozdější velmistr řádu, k němuž do kláštera občas zašel na

24 Archiv Univerzity Karlovy, Seznamy posluchačů Filozofické fakulty – filozofové řádní, zimní semestr 1869/1870. Z. Winter se zde skutečně zapsal jako Wintr, v dalších semestrech je pak zcela běžné Winter. Jako Sigmund se přestal psát až po svém přesídlení z Rakovníka do Prahy pod vlivem Aloise Dohnala. Viz J. Šach, rukopis monografie o Z. Wintrově, s. 25, fond Josef Šach, literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze. Tato nevydaná monografie má jen velmi malý význam z hlediska vědeckého přínosu a koncepčně je značně neucelená; je poznamenána Šachovou oblíbenou „metodou vzpomínkové mozaiky“, zejména jeho pohled na literární dílo Zikmunda Wintra je nutno zcela odmítnout, neboť velmi často reprodukuje pouze obsahy bez jakékoli interpretace.

25 Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), Seznamy za léta 1870–1873. Viz též J. V. Šimák: Zikmund Winter, s. 97–98, který zde otiskl přehled Wintrova studia pouze s několika drobnými přepsáními, v zimním semestru roku 1871/72 měl zapsáno pět (nikoli tři) hodin helénského řečnictví, v letním semestru 1872 i zimním semestru 1872/73 šlo o estetiku umění básnického (nikoli umělého básnictví), v letním semestru 1871 pak zřejmě záměrně J. V. Šimák prohodil podle smyslu názvy dvou zapsaných Löwego přednášek (Kant's Logik, Psychologie), ačkoli slovosled je v seznamu zapsán v pořadí 231.

26 AUK, Seznam za letní semestr 1870.

27 Z. Winter: Paměti ze života dvou přátel, s. 73.

28 Tamtéž. Viz též J. V. Šimák: Zikmund Winter, s. 97.

oběd,²⁹ a hojně podpory se mu dostávalo u Stupeckých, kde „bydlil, jídal a spával/.../ skoro víc/.../ než doma“.³⁰ V létě 1871 pak získal i stipendium sto dvaceti zlatých z nadání císaře Ferdinanda.³¹

Ve školním roce 1870/1871 pokračoval v návštěvě Tomkových zřízení státních, napoleonské války a rakouské dějiny tentokrát vykládal Höfler, který mu v létě četl i o středověkých dějinách, dobu husitskou vysvětloval Tomek, třicetiletou válku Gindely a o kronikách (snad městských?) promlouval Hattala.³² Tyto přednášky historického rázu doplnil opět Vocel starožitnostmi českými a českou literaturou, Schulte otázkou církve a státu (Kirche und Staat) a Ambros přednáškou o dvou hudebnících – Gluckovi a Mozartovi.³³

Ve školním roce 1871/1872 navštěvoval Höflerův přehled dějin, Schul-teho dějiny státu a práva, dějiny římského práva (Czyhlarz), novou hornoněmeckou gramatiku a německá cvičení (Unterricht in Deutschland) u Kelleho, Kalouskovu historii českou, helénské řečnictví (Kvíčala), dějiny české literatury (Hattala) a Emlerovu paleografii, v letním semestru Höfler hovořil o řeckých a německých a Kalousek o českých dějinách, staročeské básnictví přednášel Hattala a estetiku básnického umění Durdík.³⁴

Závěrečný, nepovinný rok studia navštěvoval kromě didaktiky (Willmann) též výklad o historických encyklopediích a metodách (Höfler), estetiku básnického umění (Durdík), římské dějepisectví (Kvíčala) a historická cvičení (Hirschfeld), v létě pokračoval v historických cvičeních a v historických encyklopediích a metodách, Emler přednášel o českých listinách ve 13. století, Gindely o Marii Terezií a Hattala o hláskách.³⁵

29 Z. Winter: Paměti ze života dvou přátel, s. 73.

30 Tamtéž.

31 Tamtéž. Též J. V. Šimák: Zikmund Winter, s. 97.

32 AUK. Seznamy posluchačů Filozofické fakulty – filozofové řádní, školní rok 1870/1871. Hattalova přednáška je zde zapsána nejasně, pochopit, o jaké kroniky se jednalo, se nepodařilo ani J. V. Šimákovi.

33 Tamtéž.

34 Tamtéž, školní rok 1871/1872.

35 Tamtéž, školní rok 1872/1873.

Z filozofických disciplín během studia navštěvoval zejména přednášky Löweho a Volkmana, pedagogiku absolvoval u Willmanna, právní filozofii pak u Rulfa.³⁶

Tento, snad až příliš zdlouhavý, výčet návštěv přednášek nám umožní nahlédnout do školních zájmů Zikmunda Wintra. Jak vidíme, kromě obvyklých přednášek z filozofie a (vzhledem k budoucímu povolání nutných) věd pedagogicko-psychologických, zde nalezneme tři oblasti zájmu: historii, krásná umění (literaturu, hudbu a dějiny umění) a zájem o dějiny právní, který je dán vlivem jeho přítele Stupeckého.³⁷ Ačkoli bychom očekávali, že Zikmunda Wintra ovlivnili v jeho kariéře vzhledem k jeho pozdějšímu zájmu, kulturní historii, etnografické přednášky stárnoucího K. J. Vietze či starožitnosti Vocelovy, ani jedno není pravda. Kamil Krofta uvádí, že „velmi mocně“ na Wintra zapůsobil zejména Václav Vladivoj Tomek,³⁸ někdy bývá za jeho učitele považován i Konstantin Höfler,³⁹ ale nesmíme opomíjet ani jeho školení archivní po boku Josefa Emlera.⁴⁰

Zikmund Winter měl i řadu mimoškolních „povinností“. Zmínili jsme se již o jeho členství v Akademickém čtenářském spolku, který vydal roku 1869 ve svém *Almanachu českého studentstva* i verše V. Zikmunda (tj. Z. Wintra).⁴¹ Winter vystupující ve společnosti „se solidními vědomostmi věcnými, ale s trochu všedním a neúhledným šatem básnickým“⁴² se však neomezoval jen na psaní veršů (často s historickými náměty), ale pronikl

36 Tamtéž, léta 1869–1873; srov. též J. V. Šimák: Zikmund Winter, s. 97–98. Zde opsané názvy přednášek Z. Wintra – viz též pozn. 25.

37 Tamtéž, s. 97.

38 K. Krofta: Úmrtím Zikmunda Wintera, s. 376. Podle K. Kazbundy (*Stolice dějin na pražské univerzitě*, Praha 1965, s. 85) byla pro studenty nejzajímavější Tomkova přednáška o zemských zřizenech.

39 Viz A. Novák: Zikmund Winter, in *Zvony domova – Myšlenky a spisovatelé. Dvě knihy studií a podobizen*, Praha – Brno 1940, s. 350.

40 Viz J. Šusta: *Mladá léta*, s. 86. Podle Šusty si Winter ve stáří stěžoval „na to, že se mu nikdy nedostalo náležitěho metodického výcviku a že proto, jak sám pravil, v ryze vědeckém díle spíše bezradně klopytal, než rázně vykročoval“, nicméně za dané situace na univerzitě se mu lepšího školení dostat nemohlo a v podobné situaci byli i všichni ostatní.

41 A. Novák, J. V. Novák: *Přehledné dějiny literatury české*, Brno 1995, s. 652.

42 A. Novák: Zikmund Winter, *Zvony domova*, s. 350.

i na prkna, jež znamenají svět – ve studentském představení Mikovcovy *Záhuby rodu Přemyslovského* na scéně Novoměstského divadla hrál postavu Dalemila.⁴³

Toto období je i počátkem jeho organizační kariéry – stává se členem výboru a posléze i jednatelem Akademického spolku čtenářského⁴⁴ a stojí i u zrodu Historického klubu, původně to studentské organizace. Tento bod, nesporně zajímavý nejen pro životopis Wintrův, ale i pro organizaci naší historické vědy, je v literatuře opomíjen a to téměř všemi, kteří o tom psali. Jak se zdá, nechuť univerzitních a muzejních historiků, jak se dělili, šla dosti daleko a tak i Historický klub a Historický spolek se staly záležitostmi jejich frakcí a hovořit o vazbách k druhému pólu se nechtělo zřejmě ani jedné ze zúčastněných stran.

Historický klub, který ve svých stanovách měl vytčeno „podporovati a šířiti snahy po vzdělání historie a jejích věd pomocných a pěstovati mezi členy kolegiálnítu“,⁴⁵ se ustavil jako studentský spolek. O jeho vznik se snažili posluchači fakulty již roku 1868,⁴⁶ měl nahrazovat existenci historického semináře, v němž by se historická věda mohla pěstovat v českém jazyce.⁴⁷ Snahy o dohodu s Jednotou filologů o společném spolku odezněly bez výsledku a tak bylo roku 1871 rozhodnuto scházet se v soukromí: „Byly to přátelské schůzky s vyloučením veřejnosti. Účelem jich bylo přednášet, vespolečně se vzdělávati a kolegiálnítu utvrzovati.“⁴⁸

Asi dvacet dva členů se scházelo ve výborovně Akademického čtenář-

43 Z. Winter: Paměti ze života dvou přátel, s. 74; na s. 85 též zmínka o kritice představení (snad Nerudově). M. Novotný v doslovu k výboru z Wintrových pamětí (Z. Winter: *Ze studentských vzpomínek*, Praha 1941, s. 28) upozorňuje i na skutečnost, že na plakátech představení je Z. Winter uveden pod pseudonymem p. Zima. Divadlo však Z. Winter hrál jako ochotník již na gymnáziu.

44 Z. Winter: Paměti ze života dvou přátel, s. 74.

45 Archiv AV ČR, fond Historický klub, karton 12, stanovy Historického klubu v Praze z roku 1904.

46 Tamtéž. Viz rukopis přednášky A. Rokyty *O vzniku, vývoji a činnosti Historického klubu*, s. 1.

47 Tamtéž.

48 Tamtéž.

ského spolku, jemuž platili pouze příspěvek na plyn.⁴⁹ Schůzím, které byly věnovány přednáškám či rozpravám o historických tématech, předsedal Zikmund Winter a též je řídil, ačkoli funkcionáři ve skutečnosti neexistovali.⁵⁰ Zjara 1872 bylo rozhodnuto, že spolek vystoupí na veřejnost pod názvem „Historický klub“. Na schůzce 25. dubna 1872 byla zvolena tříčlenná komise „ku sestavení stanov. Byli to pánové: Zikmund Winter, Lerach a Günther.“⁵¹ Po schválení stanov „členy“ i místopředsedstvím byla svolána ustavující valná hromada, kterou zahájil Zikmund Winter.⁵² Winter, ač byl zvolen do výboru, funkci nepřijal vzhledem k svému zaneprázdnění (blížící se státní zkoušky a jednatelství v Akademickém čtenářském spolku).⁵³ Tím končí jeho aktivní účast v organizování Historického klubu, kterému ještě zajistil bezplatný pronájem místnosti k jednáním.⁵⁴

Máme-li se závěrem pokusit o shrnutí Wintrových zájmů v době univerzitních studií, vidíme, že jsou mnohostranné. Hudba, divadlo i jazyky,⁵⁵

49 Tamtéž, s. 2. Viz též J. Špět: *Dějiny Historického klubu v Praze*, Praha 1957 (strojopis v Archivu AV ČR, fond Historický klub, karton 12). Na s. 10 uvádí jmenovitě 21 zakládajících členů.

49 A. Rokyta: *O vzniku, vývoji a činnosti Historického klubu*, s. 1–2.

50 Tamtéž, s. 2–3.

51 Tamtéž, s. 3.

52 J. Špět: *Dějiny historického klubu v Praze*, s. 12.

53 Archiv AV ČR, fond Historický klub, karton 12 (styk HK s institucemi); dopis, jehož znění zde přetiskujeme:

Slavnému Klubu historickému!

Drazí přátelé!

Ohlašuji Vám, že k mému návrhu usnesl se správní výbor Akad. čten. spolku jednohlasně o tom, aby místnost spolková (výborovna) bezplatně vám byla vždy k schůzím svobodna.

Považujte to za dar přátelsky vám podávaný, výbor uznává, že snahy vaše podporovati se musí.

Přeje vám veškeren zdar a vznik znamenám se

Zikmund Winter, t. č. jednatel akad. spolku

Dáno v Praze 23. listopadu 1872

L. S. Akademický čtenářský spolek.

55 J. V. Šimák: Zikmund Winter, s. 97–98; učil se i hře na klavír a francouzštině.

ale přesto jsou zde dva zájmy, které nad vším převažují a vzájemně se doplňují – literatura a historie, obě rovnocenné složky jeho celoživotního působení. Podíváme-li se do bibliografie Wintrových prací,⁵⁶ zjistíme, že první jeho díla jsou verše a písně, často s historickým námětem. Tak již v těchto úplných počátcích je předznamenáno to, co se bude snažit skloubit po celý život – historie a literatura, či spíše mnohvrstevné dějiny kultury v širokém smyslu, které zpracovává umělecky či vědecky podle toho, co se mu k danému materiálu zdá adekvátnější.

56 Tamtéž, s. 145–156, dodatek s. 185.

ZIKMUND WINTER A RAKOVNICKÝ ARCHIV

Winter působil v Rakovníku na reálce deset let – od roku 1874 do roku 1884. První část svého rakovnického pobytu věnoval vedle intenzivní činnosti ve škole společenskému životu. S městským archivem se dostal do kontaktu teprve ve druhé polovině roku 1879.

Zůstává dodnes záhadou, proč se nenašel v tehdejší radě žádný poněkud osvícený konšel, který by dal návrh, aby se město obrátilo na některého historika z profesorů piaristických a později premonstrátských s žádostí o pomoc při uspořádání a přestěhování městského archivu. Léta plynula a archivní materiál, poházený po různých místnostech radnice, překážel čím dále tím více. Někteří jednotlivci si brali listy, listiny i městské knihy domů, snad proto, aby je zachránili. Později někdo v radě navrhl, že by se mohl archiv uložit na bezpečném místě, jakým se zdála být Vysoká brána. Návrh byl přijat a vše, co se na radnici povalovalo i se špínou, ptačím trusem a prachem bylo bez ladu naloženo a bez jakéhokoli pořádku naházeno do komory v bráně. Výjimkou byly listiny českých králů, kteří udělovali kdysi městu privilegia, na něž byli konšelé hrdí, a proto zůstaly na radnici a byly velmi pečlivě uloženy.

Zoufalý stav archivu vadil jen Františku Hovorkovi, malíři pokojů, od dětství tělesně postiženému. Roku 1861 slíbil na radnici, že on sám bez nároku na honorář provede skartaci, archiv srovná a dají-li mu pro archiv a městskou knihovnu vhodnou místnost, oboje tam uloží. Konšelé mu místnost nezaručili a chtěli jen, aby Hovorka vypsál věci, které stojí za zapsání do městské pamětní knihy – zřejmě s úmysly poté starý papír zlikvidovat. Hovorka přesto na radnici začal s prací a za tři týdny byl hotov. Pak se vydal na Vysokou bránu, kde bylo archiválií daleko více. Byly uloženy ve výklenku v komoře u okna nad průjezdem, kde bývalo kdysi vězení pro dlužníky. Na materiálu, který chtěl Hovorka pročíst a přestěhovat na radnici, spočívalo šest palců ptačího, zvláště holubiho trusu. Páni na radnici konečně poskytli místnost a dokonce dali pořídit i dřevěné regály.

Hovorka měl nešťastný nápad užít pro přestěhování archiválií z Vysoké brány pomoci studentů reálky. Došlo k pohromě. Studenti házeli vidlemi knihy a vše ostatní z okna místnosti nad průjezdem na vůz. Trhali pečeti a brali si je domů. Co spadlo mimo vůz si braly děti. Dlouho se v Rakovníku balilo hokynářské zboží a zelenina do prastarého papíru. Odhadem Hovorkovým byly tehdy zničeny, poškozeny a ukradeny dvě třetiny archivu. Pracoval však dál a do roku 1868 se mu podařilo archiv uspořádat.

Velikým neštěstím bylo, že se archiv považoval za součást knihovny a všechno se půjčovalo domů. Při tom docházelo k dalším ztrátám. V roce 1873 Hovorka zemřel – s Wintrem se tedy nesetkal.

Profesor Miroslav Görtler se pokusil ve své přednášce, kterou proslavil v roce 1947 při oslavě stého výročí Wintrova narození, vypátrat, podle mého názoru úspěšně, vše, co bylo možno zjistit. Archiv byl součástí knihovny a zachovaly se cenné dokumenty, pro sledování Winrova počínajícího studia archiválií. Jde o výpůjční manipulaci a výpůjční deník knihovny. Oba svazky se týkají období 1879–1882. První výpůjčku Wintrovu určil Görtler 3. srpna 1879. Winter měl podmínky pro vypůjčování stejně jako všichni ostatní vypůjčovatelé. Nosil si archiválie domů. Jak čas plynul, bylo těch výpůjček stále více, ale nikdy mu nebylo umožněno v archivu usednout a pracovat přímo tam. Dlouho jsem netušil, proč se v *Rakovnických obrázcích* tak často liší Wintrovo vyprávění od skutečnosti. Kdekdo mi pořád opakoval, že má beletrista právo na licenci, ale pořád mi vrtalo hlavou, proč se nedržel skutečnosti, je-li tak snadno zjistitelná. Začal jsem hledat po stopách Wintrových, jak se inspiroval historickými prameny, jak doplňoval to, co nemohl zjistit, protože neměl příslušný pramen vypůjčen, svou fantazií.

Nejvíce se liší od reality jeho *Golgota*, kde je odchylek příliš mnoho. Ba sám název není reálný. Milenci vůbec na popraviště nechodili, navštěvovali se ve svých domech a jezdili spolu i do sousedních měst. Veliké potíže měl Winter s topografií Rakovníka 16. století a často vůbec nevěděl, kde dům, o němž psal, ležel. Dodnes není historická topografie Rakovníka dokončena, ač na ní už pár let pracujeme.

Když historik Jiří Spěváček zjistil, čím se zabývám, napomenul mě velice lapidárně slovy: „Neopravuj Wintra!“ Neměl jsem to nikdy v úmyslu. I když měl Winter při své práci na mysli především opatřování výpisků pro svá kulturně historická díla, nepodceňoval vůbec popularizaci kulturní historie prostřednictvím beletristických „obrázků“. Kdyby měl přístup k celému archivu a nikoli jen možnost výpůjček jako ostatní vypůjčovatelé,

možná by se byl reality držel více. Nabízí se i možnost porovnat data jeho výpůjček s tím, jak se obrázky postupně objevovaly v časopisech.

Je tu ještě jedna zajímavá souvislost. Winter bydlel v Rakovníku celkem na pěti místech. Musíme vyloučit jeho byt z doby, kdy ještě archivní studia nekonal, a zjistíme, že se někdy dokonce díval z oken svého bytu na dějiště některého svého obrázku. Dokonale se ovšem v topografii starého Rakovníka nevyznal. Chtěli bychom toho od něho příliš mnoho a jeho čas byl jistě vzácný. Také věděl, že se dějinami a částečně i topografií Rakovníka zabývá František Levý. Wintrový cíle byly jiné.

Bylo by dobře, kdyby se mladší badatelé, zvláště studující historie, věnovali problematice, která jakkoli souvisí se Zikmundem Wintrem a jeho rozsáhlým dílem. V badatelně našeho zánovního okresního archivu by měl být na čelní stěně nápis s heslem, jímž se Winter hned od svých rakovnických začátků až do konce života řídil:

„Pilná, stálá, pravidelná denní práce je nutná.
Musí se pilně sedat!“

jiří rak

HISTORICKÁ PRÁCE ZIKMUNDA WINTRA

v kontextu
českého národního dějepisectví
19. století

Budiž mi dovoleno zahájit poněkud banálním konstatováním, které má jistě na jazyku snad každý z vás, totiž tím, že historiografické i beletristické dílo Zikmunda Wintra má v kontextu české kultury zvláštní, poněkud ojedinělé postavení. Z dalších příspěvků, které zazní na našem setkání se samozřejmě ještě dozvíme mnohé o konkrétních případech jeho přijetí kladného, rozpačitého či přímo odmítavého, i o důvodech takovýchto přístupů. Především referát kolegy Čorneje poukáže na metodické rozdíly mezi Wintrem a vědecky nejnávštěvnější skupinou tehdejší české historické vědy, označovanou jako Gollova škola.

Protože není mou ctížádostí přinášet do Athén další sovy, dovolte mi podívat se na Wintrovu historickou práci z jiné perspektivy, která, jak věřím, umožní lépe pochopit rozpaky, které vzbuzovala. Chtěl bych se totiž zaměřit na funkci, kterou česká společnost 19. století historické vědě připisovala a kterou ona sama ochotně plnila. Doufám, že se tak podaří osvětlit pozadí, na němž k recepci Wintrova díla docházelo. Tolik úvodem, na omluvu, že v tomto povídání uslyšíte spíše jména jiná, než právě jméno Zikmunda Wintra.

Hlavní úlohou historických reminiscencí byla od samých počátků českého národního hnutí především jejich funkce národotvorná. „Že dějiny, řeč a literatura ten nejdražší poklad jsou, který jsme po předcích zdědili, že chováním a vzděláváním jich národnost naše sama nejlépe se chová a vzdělává, o tom nepochybuje jistě žádný vlastenec“, napsal František

Palacký již do prvního ročníku muzejního časopisu roku 1827.¹ Prvotní funkce historiografie v české národní společnosti byla tedy uvědomovací. Díky poznání činů slavných předků měli nehodní potomci odhodit předsudky, přestat se stydět za svůj český původ a zapojit se do uvědomělé národní práce. Národně agitační úloha byla však, stejně jako v ostatních evropských zemích, poměrně brzy vystřídána rolí již vysloveně politickou, minulost měla dávat příklady pro současné jednání a historická fakta sloužila jako argumentace v aktuálních nacionálně politických zápasech.²

Ve čtyřicátých letech minulého století to byla především polemika s německými a německy orientovanými rakouskými liberály, kteří se stavěli do role vůdčích představitelů středoevropské svobodomyšlnosti a Čechům předhazovali jejich údajnou reakčnost, spojenectví s rakouským císařským státem („evropskou Čínou“) a neschopnost vytvořit vlastními silami moderní, na liberálních základech vybudovaný státní útvar. Nejotevřeněji vyjadřoval tyto názory tiskový orgán levicového severoněmeckého liberalismu *Neue Rheinische Zeitung*, který dělil středoevropské národy na pokrokové a reakční (do této skupiny spadaly jednoznačně Češi) a kromě historických národů („Nationen“), kam ze Slovanů řadil snad jedině ještě Poláky, viděl v tomto prostoru pouze „geschichtslose Völker“.³

Dalším jablkem sváru byly polemiky o charakter české civilizace a vzdělanosti: německá publicistika s oblibou zdůrazňovala, že české země za svou kulturu vděčí výhradně německým vlivům a přímému působení domácích Němců. Úlohou historiografie tedy v tomto případě bylo vědecky obhájit českou existenci jako existenci historického národa s velkou a kontinuální státně politickou tradicí, prokázat domácí slovanské kořeny české vzdělanosti a zdůraznit českou úlohu na cestě evropského lidstva ke svobodě. Postupem času pak stále větší aktuálností nabývalo také акцен-

1 F. Palacký: Slovo k vlastencům od redaktora, *Časopis Společnosti Vlastenského muzeum v Čechách* 1, 1827, sv. IV., s. 145–152. Zde citováno podle F. Palacký: *Radhost. Sběrka spisů drobných z oboru řeči a literatury české, krásovědy, historie a politiky* I, Praha 1871, s. 6.

2 Viz J. Werstadt: *Politické dějepisectví XIX. století a jeho čeští představitelé. Kapitola z ideového vývoje moderní české historiografie*, zvl. otisk z *Českého časopisu historického*, Praha 1920.

3 Viz R. Rosdolsky: Friedrich Engels und das Problem der „Geschichtslosen Völker“. (Die Nationalitätenfrage in der Revolution 1848/49 im Lichte der *Neuen Rheinischen Zeitung*), *Archiv für Sozialgeschichte* IV, 1964, s. 87–282.

tování autochtonnosti českého, t.j. slovanského obyvatelstva v zemi; to ono vytvořilo středověký český stát, v němž se Němci začali ve větší míře usazovat až během 13. století na pozvání velkých přemyslovských králů. Českému elementu tedy patří právo „prvorozenosti“ a jako takový je také jedině on politickým subjektem v zemi a vlastním nositelem české státnosti.

Všechny tyto úkoly splnilo zakladatelské dílo Františka Palackého a autor si byl svého poslání plně vědom. Již v předmluvě k prvnímu svazku českého vydání *Dějiny* čteme historikovo známé vyznání z věřelé snahy posloužit „milovanému národu svému věrným obrazem minulosti jeho, ve kterémžtoby jako v zrcadle poznal sebe sám a spatmoval se v tom, čeho mu potřebí jest /.../“, uvědomit se v tom, „čím jest a čím býti má“.⁴

Palackého historická koncepce i její smysl je dostatečně známá. Národ se měl poznáním dějin zbavit možných pocitů malosti, měl poznat, že jeho údělem je „stýkání a potýkání“ se s německým živlem a uvědomit si, že Češi v tomto odvěkém sporu reprezentují ideje svobody a humanity, slovem, právě ty principy, o jejichž prosazení usilovala liberální a demokratická hnutí evropských národů první poloviny minulého věku. „/.../ ne bez hrdého pocitu porozumí potomek, že po čem i největší a nejvzdělanější národové našeho věku nevždy zdárně se snaží a baží, předkové jeho slovanští chovali a hájili odjakživa mezi sebou: obecnou všech zemců svobodu, rovnoství před zákonem a právem, vrchní vládu i dědičnou i svolenou spolu a na sněmích odpovědnou, svobodné volení ouřadů místních i zástupnictva národního, a jiné podobné řády, až i chválenou všech svobod obecných záštitu, soudy porotců.“⁵ Také první kontakty slovanských obyvatel Čech s vyšší vzdělaností, s křesťanstvím, které sice přicházelo z Německa, se odehrály na bázi dobrovolnosti, Kristova víra nebyla do Čech násilně vnesena, ale naopak Češi sami si křest vyžádali. Stejně jako s křesťanstvím se to pak mělo i s dalšími kulturními a civilizačními podněty. Slovanští Čechové vytvořili vlastní vzdělanost vysoké úrovně, z Německa pouze dobrovolně přijímali to, co považovali za dobré. Díky těsnému styku s německým prostředím si však Čechové zároveň, aniž by mu podlehl, osvojili pokroky evropské osvěty a dějiny jim tak (stejně jako jejich geografická poloha) přičky významný úkol: „sloužiti za most mezi

4 F. Palacký: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* I, Praha 1930, s. 3 a 6.

5 Tamtéž, s. 18.

Němectvem a Slovanstvem, mezi východem a západem v Evropě vůbec“.⁶ Rozhodujícím faktorem však zůstávala vrozená česká demokratičnost a svobodomilovnost. Slované byli národem „pokojným a rolnickým“, Němci naopak proti tomu „národ válečný a výbojný“.⁷ Válečnický charakter německého etnika s sebou samozřejmě nesl i hierarchické společenské uspořádání; bylo to tedy právě ono, které vytvořilo feudalismus, hlavního protivníka evropských liberálů. Německé vlivy v Čechách rozbily původní rovnost politickou i rovnost před zákonem a přinesly různé právo pro jednotlivé stavy, zničily osobní svobodu většiny obyvatelstva a zavedly do země poddanství. Současné liberální snažení tedy vlastně není ničím jiným než návratem k původnímu stavu. „Podobá se paradoxii, a předce pravdivá jest sada ta, že jako u většiny dnešních kmenů slovanských starogermánské soustavy a řády ouhrnkem vzaté zakořenily se již od několika století, tak naproti tomu staroslovanský způsob politie s malými výminkami jest právě ten, po kterémž za našeho věku nejvalněji touží národové nejen germánské, ale i románští.“⁸

Proti soudobým německým snahám o začlenění Čechů do rámce jednotného německého politického národa, které argumentovaly odvěkou českou příslušností do rámce svaté říše římské, staví Palacký koncepci pouze volného, jen na osobním závazku panovníka založeného svazku.

Vrcholem středověkých českých dějin je Palackému husitství, neboť tehdy se český národ postavil na obranu svých starých demokratických svobod, zároveň ale, a to je nejpodstatnější, svým vítězným bojem proti cisařství i papežství, tedy mocnostem reprezentujícím feudální pořádky, posloužil celému lidstvu. Právě jemu bylo prozřetelností určeno „probořiti středověké ouzke ohrady jistoty a přesvědčení /.../ pomáhal’ otevřiti duchu lidskému nekonečnou dráhu pokroku, a osobiti jemu s větší svobodou také vyšší důstojenství“.⁹ Příznačné ovšem je, že v tomto zápase se ideové hledisko ztotožnilo s nacionálním, stoupenci pokroku byli totiž jenom Češi, zatímco Němci, domácí i zahraniční se postavili na stranu zpátečnickou. Už jenom samotné husitství by tedy stačilo k pojištění čestného místa

6 Tamtéž, s. 17.

7 Tamtéž, s. 104.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž, III, s. 167.

českého národa v evropských dějinách a opravňuje i současné české požadavky. „Či mní-li kdo, že stalo se jen náhodou a měloby lehce váženo býti, že za naší doby kupříkladu hierarchie římská již nasazuje více panovníků světských dle libosti s trůnů jejich, že nerozpisuje válek krvavých pod znamením svatého kříže, že nedává pálti kacířů, neprodává odpustků, nesvatokupčí veřejně a nedopouští se i jiných nepříslušností, jichžto výčet více nevhodným byl by, nežli nesnadným?“¹⁰

Ve stejném duchu v předbřeznovém období Palackému sekundovala většina tehdejších českých historiků a jejich teze byly publicisticky rozvíjeny a popularizovány. Připomeňme jako jeden příklad za všechny článek Palackého žáka a pozdějšího ideového odpůrce Václava Vladivoje Tomka o česko – německém poměru ve středověku. Tomek zde důsledně hájí domácí slovanské kořeny české vzdělanosti a zdůrazňuje, že „všechn německý vplyv v Čechách po všecky ty časy jen zevnějších poměrů se dotýkal. Jemu scházely všecky hlubší duchovní směry, kterými by se byl do nejvnitřnějšího života českého mnohem bezpečněji a stáleji zakotvil, než těmi více násilnými prostředky, kterými nejprvé uveden byl“.¹¹

Národně obranné tendence byly tedy hlavním smyslem českého historického spisování, v bouřlivých událostech let 1848–1849 pak historická argumentace vstoupila i do politických projevů. (Připomeňme jen nejznámější: Palackého dopis do Frankfurtu,¹² manifest Slovanského sjezdu evropským národům¹³ i politické agitace a propagandy.¹⁴ Česká demokracie a německý feudalismus, osud Polabských Slovanů jako varování před německými sliby svobody – to byly hlavní argumenty, které proti sobě ve vzájemných polemikách užívali liberálové i radikální demokraté. Revoluční rok je také dobou, která dala vzniknout i doslova politickým pamfletům, tvářícím se jako historické práce.¹⁵

Padesátá léta, období bachovského neoabsolutismu, sice nebyla příznivá rozvíjení ideologie českých dějin v Palackého duchu, zemský histo-

10 Tamtéž, s. 166.

11 V. V. Tomek: Česká a německá národnost v Praze až do začátku 15. století, *Časopis Českého muzeum* 15, 1845, s. 231.

12 F. Palacký: *Radhost* III, Praha 1873, s. 10–17.

13 Tamtéž, s. 34–37.

14 Srov. např. antologii *Letáky z roku 1848*, ed. M. Novotný, Praha 1948.

riograf se stáhl do ústraní a pole do značné míry ovládli jeho ideoví a političtí odpůrci, historie ale i nadále zůstávala v pravém slova smyslu věcí veřejnou. Vycházely polemické spisy Helfertovy,¹⁶ zpochybňující význam husitství, zdůrazněný Palackým, případně akcentující jeho negativní důsledky nebo redukující husitský zápas jen na projev českého národního zájmu vůči Němcům.

Někdejší Palackého žák a protežé Václav Vladivoj Tomek psal tehdy do muzejního časopisu obrany habsburského absolutismu i pobělohorské rekatolizace.¹⁷ V některých ohledech ale i Palackého čeští antipodi pokračovali v intencích svého učitele v obraně českého národně politického stanoviska. Za zmínku zde stojí Tomkova koncepce „synchronické metody při dějepise rakouském“,¹⁸ polemizující s centralistickou tzv. „Stamm-landtheorie“, podle níž se podunajská monarchie vytvořila připojením jednotlivých zemí k vlastnímu rakouskému jádru habsburského panství. Český konzervativce proti tomu obhajoval koncepci organického a dobrovolného spojení samostatných politických útvarů do vyššího nadstátního celku, aniž by tím zanikla jejich politická subjektivita. S obdobou vehemencí hájil Tomek také ideu jen velice volného svazku českého státu se středověkou říší. Konstatuje v této souvislosti svrchovanost českého panovníka, který se pouze dobrovolně a ve smlouvami jasně stanovených případech podřizoval rozhodnutím římských císařů; zdůrazňuje, že co neměl císař smluvně pojištěno, to mu v Čechách nenáleželo (hlavně panovnícké regály, nemohl volně žádat českou vojenskou pomoc, nebyl odvolací soudní instancí atd.). S jasnou aktualizací tendencí pak dodává, že „Proti této jasné právní zásadě jednali časem císařové němečtí a jednají posud

15 Viz např. E. Arnold: *Děje husitů se zvláštním zřetelom na Jana Žižku*, Praha 1848; nově in E. Arnold: *Sebrané spisy*, ed. V. Osvald, Praha 1954, s. 110–258; A. Vysokomýský: *Početi roku 1620 a sledi jeho čili řádění jezuitů v Čechách a na Moravě*, Litoměřice 1849.

16 J. A. Helfert: *Mistr Jan Hus aneb počátkové církevního rozdvojení v Čechách*, Praha 1857.

17 Viz především V. V. Tomek: O nepokojích stavovských v zemích mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matyáše (mezi léty 1594–1614), *Časopis Českého muzea* 28, 1854, s. 240–266, 319–364, 580–613; *Časopis Muzea Království českého* (dále ČČM) 29, 1855, s. 241–272, 384–410; ČČM 30, 1856, 63–100, 18–57, 112–147.

18 V. V. Tomek, O synchronické metodě při dějepise rakouském, ČČM 28, 1854, s. 375–406.

mnozí učenci němečtí, vydávající Čechy za léno německé říše /.../.¹⁹ Bez ohledu na rozdílné tendence tedy i nadále zůstává historiografie polem, na němž jsou kromě ryze odborných řešení i politické problémy.

Toto konstatování platí samozřejmě i pro dobu po vydání říjnového diplomu a obnovení rakouské ústavnosti. Znovuzavedení občanských svobod v prvé řadě umožnilo institucionalizaci tradičních česko – německých historických polemik. Reprezentativním orgánem německých historiků se stal Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen založený roku 1862²⁰ a jeho tiskový orgán *Mitteilungen des Vereins /.../*. Z padesátých let ještě doznívala polemika o význam husitství v českých dějinách,²¹ na obzoru se už ale rýsovaly konflikty nové.

Dalším charakteristickým rysem české dějepisné práce po obnovení ústavnosti v šedesátých letech bylo ohromné popularizační úsilí. Autoři populárních sepsání přitom vycházejí z Palackého díla, jeho myšlenky ale většinou zkreslují, zjednodušují až vulgarizují. To se týká především obrazu historického vývoje česko-německého vztahu, kde z Palackého formulace o „stýkání a potýkání“ zbývá vlastně už jenom potýkání. České historické vědomí tak postupně přijímá koncepci odvěkého plemenného boje na život a na smrt mezi oběma etniky. A například i dějepisné spisování „pro školu i dům“ až do počátku dvacátého století hypertrofované zdůrazňuje vlastenecko propagační, pedagogickou a politickou funkci historismu. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že veřejnost plnění této úlohy od svých historiků požadovala.

Jenom namátkou cituji několik dokladů. Karel Vladislav Zap pišící svou *Českomoravskou kroniku* pod výmluvným mottem „Skutkové předků budtež chloubou i výstrahou potomkům!“ v její předmluvě vysoce apostrofuje význam dějepisných děl pro českou společnost: „Vznešený jest úkol národní kroniky, onať zajisté měla by hned po bibli státi v rodinné schránce každé domácnosti, měla by býti domácí pokladnicí, z níž by každý syn a dcera národu měli čerpati vědomosti o osudech vlasti, o činech předků, o jejich povahách, smýšlení a spůsobech života. Národní kronika má býti tudíž pramenem lásky k vlasti a k rodině, má rozněcovati jiskru svatého zápalu, ježž nazývám vlastenectví, kteréž člověka váže k vlasti otců a bratrů jeho.“²² Recenze *Národních listů* na *Dějepis národu českého* od Jakuba Malého z roku 1864²³ zase výslovně upozorňuje na bezprostředně politický význam historických znalostí v nastalé „konstituční éře“.²⁴ „Vy, čeští

19 V. V. Tomek: O právním poměru Čech k někdejší říši německé, *ČČM* 31, 1857, s. 363.

synové a dcery, povždy mějte před očima minulost národa našeho, z ní napájejte srdce svá mladistvá nadšením pro věci veliké a vznešené, horoucí láskou k rodné zemi, láskou ku pravdě a právu, láskou k našemu mateřskému jazyku!“, volají *Obrázkové dějiny národa českého* od Jana Dolenského ještě v devadesátých letech.²⁵ Na počátku našeho věku v široce rozšířené práci o velikánech našich dějin můžeme číst: „Jako nám sláva předků jest útěchou a hrdostí, tak utrpení jejich je nám pobídkou, abychom uvažovali o jeho příčinách. Buditi první a pobízeti k druhému – tot' účel obrazů, jež obsahují listy následující /.../.“²⁶ a v podobném duchu by bylo možné ještě dlouho pokračovat.

Státoprávní orientace české politiky pak do pohledu na národní minulost a k jeho již vžitému protiněmeckému zaměření přinesla další aspekt – polemiku o tom, kdo je vlastním nositelem české státnosti. Je jasné, že dějepiscectví opět v tomto sporu připadla klíčová úloha.²⁷ Mezi českými historiky pochopitelně panovala naprostá shoda v tom, že skutečným politickým subjektem v zemi je výhradně české etnikum a domácím

20 Viz M. Neumüller: Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen; ein deutsch-liberale Verein (von der Gründung bis zur Jahrhundertwende), in *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*, ed. F. Seibt, München 1986, s. 179–208.

21 Viz K. von Höfler: *Magister Johannes Hus und der Abzug der deutschen Professoren aus Prag 1409*, Prag 1864 a odpověď F. Palackého *Die Geschichte des Husstentums und Prof. Constantin Höfler*, Prag 1868.

22 K. V Zap: *Českomoravská kronika*; cit. dle vyd. Praha 1906, s. 2.

23 J. Malý: *Dějepis národu českého*, Praha 1864.

24 *Národní listy* 1863, č. 204; zde cit podle přetisku in J. Malý: *Dějepis národu českého*.

25 J. Dolenský (pomocí prof. dra A. Rezka): *Obrázkové dějiny národa českého pro české syny a dcery*. S obrazy umělců V. Brožíka, V. Černého, F. Engelmüllera, E. Gurcka, V. rytíře Krále z Dobré vody, B. Kutiny, A. Liebschera, A. Regala, H. Schüllingra, J. Vilímka, E. Zillicha, Praha b. d., [1893], neustránovaný úvod.

26 *Velikáni našich dějin. Obrazy životopisné a kulturní*. S obrazy umělců V. Černého, J. Filipa, F. Hetteše, V. rytíře Krále z Dobré Vody, A. Liebschera, J. Loukoty, J. Trenkwalda, J. Vilímka aj., Praha b. d. [1903], neustránovaný úvod.

27 Viz především J. Kalousek: *České státní právo*, Praha 1892; tam i charakteristická věta: „Oč předkové bojovali v polí mečem, o to mezi potomky historikové zápasí pérem“, s. 2.

Němcům byla nadlouho přiřčena úloha vnitřního nepřítele. Český stát je líčen jako nejzápadnější bašta slovanského světa, o jejíž vyvrácení Němci od počátku dějin usilují. Český zápas o udržení vlastního národního charakteru tak splývá s úsilím o udržení státu. Toto pojetí převzal od svých českých předchůdců i francouzský historik Ernest Denis. „Budoucnost kmene českého bude plně zajištěna toliko, až tento dobude svých hranic přirozených a získá území prostírající se podle pohraničních hor, jež nešťastná politika posledních Přemyslovců vydala cizincům“,²⁸ napsal ve své syntetické práci a přesně tak vyjádřil totální nacionalizaci české (ještě pro Palackého dvojjazyčně chápané) státnosti. Od Palackého (a jeho epigonů) ale Denis převzal ztotožnění české věci s obecným pokrokem a zájmem celé Evropy. To mu umožnilo vyslovit na závěr svého díla optimistický názor, že „Čechové mohou bez přílišných obav hledět vstříc budoucnosti. Nehájí jen své věci, ale i věci Evropy a všeho lidstva a jejich pád znamenal by návrat výbojného barbarství.“²⁹

Historiografie byla prostě v Čechách 19. a počátku 20. století v plném slova smyslu „věcí veřejnou“ a na tomto chápání jejího smyslu nezměnil příliš ani prudký nástup nové, v kritické vědecké metodě vyškolené generaci. I Gollova škola přece hned v počátcích samostatné české univerzity vyvolala spor o údajné památky českého dávnověku. Politická i mravní dimenze rukopisného sporu, kterou jí vtiskl především T. G. Masaryk,³⁰ je dostatečně známa. Na tomto místě stačí konstatovat, že i v tomto případě byly historické otázky politikem v tom nejširším slova smyslu. Národ prokazoval svou emancipovanost tím, že jeho historická věda odmítla zbožné lži a svým kritismem se vyrovnala soudobým evropským požadavkům. Stojí za připomenutí, že jeden z největších obhaců postojů T. G. Masaryka, Jan Herben, později vyčítal vědecké historiografii právě její rezignaci na tradiční národně politickou roli: „Dvě generace učených historiků jsou v české veřejnosti nezvěstné. Žili historikové a žijí, ale v paměti široké veřejnosti nezanechali stop.“³¹ A své tvrzení argumentoval

28 E. Denis: *Konec samostatnosti české I*, cit. dle vyd. Praha 1909, s. 447.

29 E. Denis: *Čechy po Bílé hoře II*, cit. dle vyd. Praha 1911, s. 319.

30 Srov. J. Opat: *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882–1893. (Příspěvek k životopisu)*, Praha 1990, s. 136–191.

31 J. Herben: *Masarykova sekta a Gollova škola*, in *Spor o smysl českých dějin*, ed. M. Havelka, Praha 1995, s. 224.

tím, že v českých novinách se tito vědečtí badatelé nevyslovují například ke slavným historickým výročím!

A v této situaci Winter vystoupil se svými kulturními dějinami, naplňujícími sice vlastně slavnou Palackého devizu o psaní pravdy „padni komu padni“, ale nepoužitelnými jako zbraň v národně-politickém boji. Pro přívržence T. G. Masaryka a širší veřejnost byly jeho spisy politicky a ideologicky („mravně“, chcete-li) indiferentní, pro univerzitní školu Gollovu zase málo „vědecké“. Wintrovo dílo tak sice můžeme chápat jako jeden z dokladů dokončující se emancipace českého etnika v devadesátých letech 19. století (a v tomto případě konkrétně české historiografie), které již nepotřebuje historické „berličky“ a jehož dějepisectví se může zaměřit na své vlastní úkoly a neposluhovat aktuálním potřebám. Zároveň je jeho rozpačité přijetí dokladem přežívajících pocitů nesamozřejmosti české existence, které od všech veřejných projevů (uměleckých i vědeckých) požadují především jejich „angažovanost“ ve prospěch dobových požadavků.

Na závěr si dovolím ještě jednu poznámku. Poukazy na dnes tak hojně zdůrazňovanou skutečnost, že dějiny kulturní stojí výše než tradiční přehledy dění politického, se v české literatuře objevily právě době „zaživa pohřbených“, tedy v letech padesátých. Nebyl to nikdo jiný než literární historii zatracovaný konzervativní odpůrce generací májovců a lumírovců Jakub Malý, který psal o tom, že kulturní život je vlastním motorem dějin a doufal v příchod doby „kde kulturní život národů ve vědě historické první zaujme místo, a život politický slušně mu podřízen bude“.³²

32 J. Malý: *Obrazy dávného Polska*, ČČM 29, 1855, s. 160.

ZIKMUND WINTER

specifika typu historika

Myslím, že je to snad až přehnané a luxusní, chceme-li dva a půl dne hovořit o Zikmundu Wintroví. Patrně si všichni více či méně uvědomujeme, že nejde o výjimečného a mimořádného historika a spisovatele. Avšak čím více se s jeho dílem seznamujeme, máme stále vyhraněnější pocit, že se mu v minulosti dost křivdilo a že jeho obrovská práce nebyla náležitě oceněna. Už sám fakt, že se z jeho historických prací hodně čerpá a velice často se citují, ale i necitují a využívají, svědčí o tom, že jeho historiografické dílo má stále svou cenu.

Zikmund Winter reprezentuje spojení spisovatele a historika. Je to spojení mimořádně těsné a jedno od druhého nelze oddělit, chceme-li autora dobře pochopit a vyložit. Rozhlédneme-li se po světové literatuře, těžko najdeme postavu plně srovnatelnou. Winter je typ výrazně český, avšak ze své doby poněkud vybočuje, chybí mu vlastenecký program a důraz na výchovné poslání historie. Zařazuje se mezi kulturní historiky, působil v době, kdy se tento obor těšil v evropském, zvláště německém dějepisectví zvýšené pozornosti. Také u nás se za jeho života disciplína kulturní historie vymezovala a osamostatňovala. Winter však ani do tohoto zařazení plně nezapadá a tvoří jistou výjimku. Hned v úvodu našeho uvažování musíme předeslat, že nikdy příliš nepřemýšlel o tom, jakým chce být historikem, že vůbec nebyl typem historika vědce a že jeho podstata a tvůrčí metoda byla jednostranně umělecká. Dostáváme se tím k základní a staré otázce, zda je historie spíše vědou či uměním.

O tom se už hodně uvažovalo a psalo, v různých zemích se k tomu zaujímal rozdílná stanoviska. Všeobecně poměrně dlouho – ještě za Wintrova života – se dějepisectví zařazovalo do krásné literatury a historici byli považováni za spisovatele. Postupně převládl názor, že historie je především věda, že má své specifické postavení mezi humanitními obory a že má své vlastní pracovní metody. Zůstalo však nespornou skutečností, že hlav-

ním a konečným výsledkem historikovy práce zůstává slovo a že historikovi nemůže být lhostejné, jak slovem působí na čtenáře.

Zikmund Winter měl řádné historické školení, k jeho učitelům patřili Václav Vladivoj Tomek a Josef Kalousek, začal svou práci v pražském městském archivu a i nadále se archiv stal jeho hlavní a téměř jedinou pracovní. Významný a trvalý vliv měl na něho Tomek, který bývá, pokud posuzujeme hlavně historické řemeslo, dost často podceňován. Tomkova úcta k faktům a zacházení s nimi při výstavbě historického díla měla svou nezpochybnitelnou úroveň. Porovnáme-li Wintrovy historické spisy s vrcholnými pracemi Tomkovými, nutně dospějeme k závěru, že učitel svého žáka z hlediska řemeslného, technického předčil. Zásadní rozdíl spočívá v tom, že Winter neprováděl vlastně vůbec pramennou kritiku, nekladal si otázky, jak prameny, z nichž tak vydatně čerpal, vznikaly, jakou měly funkci a jakou mají vypovídací hodnotu. Vezměme si konkrétně městské knihy, které měly ve Wintrových pracích mimořádné místo a které dosáhly v 16. století neobyčejného rozkvětu. Nebyly přirozeně za Wintrova života tak studovány jako dnes, ale už tehdy se v pracích Jaromíra Čelakovského a v poznámkách Josefa Emlera a mladého Friedricha bylo možno o leccěms poučit. Winter tak nečinil.

Příčina nespočívala v tom, že by tyto práce neznal, ale jeho přístup k historii, způsob práce a myšlení byly jiné. Vyjádřil to nejlépe sám, když poněkud podrážděně reagoval na kritiku v *Českém časopise historickém*, kde tehdy začínající historik Tomáš Kalina napsal sice kritickou, ale objektivní a umírněnou recenzi na dva Wintrovy spisy.¹ Winter se tehdy vyjádřil, že jeho metoda je deskriptivní, zdůraznil, že pouze konstatuje a popisuje, a poté pokračoval: „Však se později někdo najde, kdo na mých základech bude hledati tendence evoluční, principy sociální, psychologické aj.“² Dále uvedl, že se drží zejména názoru Maxe Lehmana, že historie není exaktní věda, a proto ponechává „široké soudy, vysoké rozhledy a vysoká stanoviska jiným. Má práce je mikrologická.“²

Wintrovu metodu a techniku práce bychom mohli přirovnat k technice mozaiky. Sám sice označoval často své knihy podtitulem *obrazy, mozaiky*

1 T. Kalina: rec. Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské a O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, *Český časopis historický* (dále ČČH) 7, 1901, s. 463–467.

2 Viz Z. Winter: Odpověď T. Kalinovi, *Časopis Muzea Království českého* (dále ČČM) 75, 1901, s. 555.

však považují za přesnější termín. Winter sbíral a řadil fakta, většinou drobná, vzata ze všedního života obyčejných lidí, a kladl je vedle sebe až vytvořila pestrobarevnou mozaiku. Počínal si spíše jako umělec, i když v historických pracích neuplatňoval fantazii a držel se faktů. I v beletrii čerpal z historické materie, postavy a figurky bral z archivních pramenů a nechával je promlouvat jejich autentickou řečí.

Zdálo by se, že si tento způsob práce asi nezíská čtenáře a nemůže mít umělecký úspěch. Avšak nebylo tomu tak. Proč k tomu došlo, odhalil už F. X. Šalda, když napsal: „Tajemství uměleckého úspěchu Wintrova jest úžasně prosté; jest v tom, že Winter zná důkladně svět, z něhož bere své látky a náměty, šestnáctý i nyní sedmnáctý věk český.“³ To je ostatně základem každé umělecké tvorby; dobrý spisovatel musí znát způsob myšlení, citění a jednání lidí. Proto také Wintrovo umění slábne okamžitě, když opustí popis průměrného života prostých lidí.

Rovněž ve Wintrových historických dílech bývá hrdinou běžný městský člověk, nikoli velké individuum. A tak se dostáváme k dalšímu důležitému rysu Wintrovy historické tvorby, a to k nedostatku idejí v jeho knihách. Winter jakoby se idejí bál, nebo spíše jimi pohrdal. Platí to pro jeho historiografii i do jisté míry i pro jeho literární tvorbu. Nelze ovšem přehlédnout, že se Winter jako spisovatel vyvíjí. A tu se téměř okamžitě nabízí možnost srovnání s Jiráskem, který představuje jiný typ autora historické prózy. Takové srovnání by ovšem potřebovalo samostatný referát a na toto téma zde bude jistě mnohé řečeno.

Winter bývá zařazován mezi kulturní historiky. Obor všeobecné kulturní historie se i u nás koncem minulého století osamostatnil; jeho prvním profesorem na Karlově univerzitě se stal Čeněk Zíbrt. Vydal programový spis *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká* (1892). Byla to spíše kompilace z cizí, převážně německé literatury, která nedokázala vyložit podstatu a specifiku tohoto oboru. Nabádala však historii, aby věnovala pozornost hromadným a všedním jevům života. Se Zibrtem spolupracoval i Winter, zvláště na *Dějínách kroje v zemích českých*.⁴ Vztahy mezi nimi nebyly příliš pevné a přátelské, jak by se zdálo

3 F. X. Šalda: rec. Z. Winter, *Bouře a přehánka*, *Novina* 1, 1908, in F. X. Šalda: *Kritické projevy* 7, Praha 1953, s. 102–104.

4 Z. Winter: *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*, Praha 1893, 2. díl; autorem 1. dílu je Č. Zíbrt.

díky Wintrovu rozsáhlému medailonu z pera Čeňka Zíbrta.⁵

O poměru Wintra k Zíbrtovi, ale také mnohé o samém Wintrovi, vypovídá dopis Jiráskovi, psaný typickým sarkastickým, kousavým stylem. Je z roku 1898 a pravi se v něm: „Já pracuju letos málo. První čas zhola nic. Teď smolím ty kostymy, co vyjdou s panem Zíbrtem. Jo – ad vocem Zíbrt. Je to hoch prožluklý a všemi mastní mazaný. Já mu dosavad nijak nikde nešlápl na nohu – jda leckdy v práci po něm, shledal jsem, že křečovitou a hladovitou práci stal se povrchním a chyboval, a já o tom nikde nikomu nic. A co on? Onehdy začaly v *Hlase národa* vycházeti fejetony o naší kulturní historii. Lotřík bezejmenný, co to psal, začal od Adama, vyjmenoval všecky lidi, kteří v kulturní historii pracovali – jen mne ne /.../ psal o Zíbrtovi, jen a jen o něm /.../ nejsem jmenován a facka za fackou! Je to švindl! To si ten mužík objednal u nějakého chlapiska za pár buřtů.“⁶ Wintrova slova naznačují leccos z jeho povahy, neznáme ho příliš dobře, ale z dobových svědectví víme, že byl svérázný, vtipný, sarkastický, nikoli zlý. Byl i dobrý učitel, asi lepší než Alois Jirásek. Vyprávěl prý i o hospodářských dějinách, výtvarném umění apod.

Zíbrtovy a Wintrovy práce měly mnoho společného, zůstávaly většinou pouhou snůškou materiálu z nejrůznějších oblastí hmotné i duchovní kultury, avšak nezpracovaného a nevyloženého pod určitým zorným úhlem.⁷ Wintrovy studie jsou ovšem oproti Zíbrtovým mnohem tematicky a časově sevřenější. Týkají se téměř výlučně života českých měst v 15.–17. století. V rozmezí zhruba dvaceti let 1890–1910 vycházely v rychlém sledu: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku* (I, II, 1890, 1892), *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století* (I, II, 1895, 1896), *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století* (1901), *Řemeslnictvo a živnost v XV. věku v Čechách* (1909), *Český průmysl a obchod v XVI. věku* (1913) a další.

Tehdejší oficiální historiografií, především Gollovou školou, nebyly Wintrovy knihy přijímány se souhlasem a s pochopením, jak uslyšíme

5 – Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter. Vzpomínka k jeho šedesátým narozeninám, *Osvěta* 37, 1907, s. 248–262, 308–318, 404–411.

6 – K. Švehla: Jiráskovy dopisy Zikmundu Wintrovi, *Sborník Národního muzea* 5, 1960 řada C, literární historie, s. 57–88.

7 – Srov. F. Kutnar, [J. Marek]: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisceví* II, Praha 1977, s. 43–45.

podrobněji v dalších referátech. V kritických slovech bylo zajisté mnoho pravdivého a potřebného, ale bylo to často řečeno příliš tvrdě a nechápavě. Jistou výjimkou je Wintřův nekrolog od Kamila Krofity, vždy tolerantního a konciliantního.⁸ Také Goll a Pekař volali po kulturní historii a snažili se oživit a evokovat život našich předků. Zvláště Pekař v *Knize o Kosti* využívá bohatě intuice a vciťování se do dějin a k tomu mu slouží – podobně jako Wintrovi – že nechává hovořit přímo prameny. Zdálo by se tedy, že má něco společného s Wintrem, ale to by bylo pouhé zdání. Předně: Pekař se projevuje jako vědec, analyzuje, hodnotí a interpretuje prameny a jeho vciťování se do dějin je nutno chápat jako výrazný projev historikovy subjektivity.

Winter proti tomu přináší pouhá fakta, bez historického pojetí výkladu. Jsou to však fakta zajímavá a nová, která otevírají pole dalšímu výzkumu. Historik ví, co znamenají v jeho práci fakta a je šťastný, najde-li nový fakt, který potřebuje do svého výkladu nebo který ho přivádí k úplně novému pohledu. Dnes s odstupem času dokážeme pohlížet na Wintrovu práci s mnohem větším pochopením než jeho vrstevníci. Napomáhá nám v tom také znalost moderní světové historiografie, zvláště školy *Annales*, německé a další sociální historie, zkoumání mentalit, všedního dne atd. Současná historická věda je schopna vidět tato fakta v nových významech a souvislostech a netradičně je vykládat. Takové pohledy a aspekty byly přirozeně Zikmundu Wintrovi cizí. Nicméně už tím, že dokázal svou píli snést tolik zajímavé a nové historické látky, si zaslouží, aby byl i dnes vděčně připomínán.

8 K. Krofita: Úmrtím Zikmunda Wintera..., *ČČH* 18, 1912, s. 376–379.

Josef Blüml

KULTURNÍ HISTORIK ZIKMUND WINTER

Pod vlivem zejména německé historiografie se koncem osmdesátých let 19. století začalo i v Praze na české univerzitě vážně přemýšlet o novém směru historického bádání – kulturní historii. Tento nový vědní obor nebyl však dostatečně teoreticky a metodologicky vyjasněn a vymezen. Z hlediska vývoje evropské historiografie bylo ovšem zřejmé, že dosavadní soustředění na politické, diplomatické, vojenské či náboženské dějiny už nestačí. Proto dochází i k rozvoji studia hospodářských a sociálních dějin. Kulturní historie měla být jakousi všeobecnou syntézou veškerého historického studia a poznání.

Na Filozofické fakultě české univerzity se objevil na počátku devadesátých let již zcela konkrétní návrh na založení stolice kulturních dějin. Tuto myšlenku prosazovali historikové Josef Kalousek a Josef Emler za vydatného přispění filologa Jana Gebauera. Na obsazení stolice kulturní historie připadali tehdy v úvahu dva kandidáti – Zikmund Winter a Čeněk Zíbrt. Prosadil se mladší a průbojnější Zíbrt, který v roce 1892 vydal zajímavý teoretický spis *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*. V roce 1893 se Zíbrt stal soukromým docentem (později s titulem mimořádného profesora) všeobecné kulturní historie a přednášel tento obor na pražské univerzitě plných čtyřicet let až do roku 1932, kdy zemřel. Winter na univerzitu nešel. Jako středoškolský profesor historie vytvořil však obsáhlé a úctyhodné dílo o kulturní historii českých středověkých a raně novověkých měst 15. až 17. století. Své vědecké poznání završil uměleckým ztvárněním života a osudu předbělohorského měšťana v historických povídkách a novelách.¹

1 J. V. Šimák: Zikmund Winter. Materiály k vypsání života i díla, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* (dále ČSPSČ) 20, 1912, s. 89–108, 145–156, 184–185. Zde podrobný životopis a bibliografie díla Z. Wintra.

V letech 1869–1873 studoval Winter na Filozofické fakultě pražské univerzity, kde se věnoval především historii. Stal se žákem Václava Vladivoje Tomka a později i Josefa Emlera, s nimiž ho od té doby poutalo celoživotní upřímné přátelství. Univerzitní studia uzavřel Winter doktorátem filozofie a rozhodl se pro učitelské povolání. Nejdříve nastoupil jako středoškolský profesor dějepisu na reálku do Pardubic, kde jako suplent působil rok.

Z Pardubic odešel Winter na reálku do Rakovníka. Desetiletý pobyt v Rakovníku v letech 1874–1884 měl pro budoucího kulturního historika velký význam. Vedle učitelských povinností věnoval veškerý svůj volný čas studiu v městském archivu. Později napsal, že bohatý archiv rakovnický „přečetl až na dvě příhrádky všecek“.² Tady vykristalizoval Wintrův hluboký zájem o kulturní život českých měst v 15. až 17. století. Kouzlo starodávného života na Rakovnicku zajalo duši mladého nadšeného historika a pronikavého pozorovatele lidských vášní a osudů natrvalo.

V roce 1884 potkalo Wintra velké štěstí. Byl přijat za učitele na slavné pražské Akademické gymnázium, jehož býval kdysi žákem. Působil zde jako profesor dějepisu až do roku 1907. Zanedlouho potom, 12. června 1912, zemřel.

V Praze Winter pokračoval v intenzivním studiu archivních pramenů ke kulturním dějinám středověkých měst, především samozřejmě Prahy samé. Přátelským rádcem se mu tehdy stal profesor Emler, s jehož pomocí vytěžil velké bohatství poznatků především v archivu města Prahy. Tento archiv byl vlastně druhým Wintrovým domovem. Řadu inspirací získal Winter i ve společnosti vládního rady Václava Vladivoje Tomka, která se scházela v Měšťanské besedě nebo na Žofíně a kam docházeli též Josef Kalousek, Čeněk Zíbrt, Alois Jirásek a jiní. V osmdesátých letech začal Winter publikovat velké množství kulturně historických „obrázků“ většinou zábavného charakteru po různých pražských časopisech (*Světovzor*, *Zlatá Praha*, *Květy*, *Lumír* atd.). Zároveň píše a vydává první odborné studie a samostatné monografie o kulturních dějinách českých měst v 15. až 17. století. Souběžně se věnuje uměleckému zpracování této tematiky v drobných historických povídkách a novelách. Snad chtěl tehdy Winter,

2 -p.: Dr. Zikmund Winter, *Světovzor* 30, 1886, s. 107. Jindy se Winter vyjádřil, že prostudoval rakovnický archiv celý, „až na jednu jarmaru“. Srov. E. Sodomková: *Zikmund Winter a Rakovník*, České Budějovice 1992 (diplomová práce obhájená na katedře historie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

řečeno jeho vlastními slovy, „přilákat publikum k historii; vpravit mu kulturní vědomosti z našich dějin“.³

Na počátku devadesátých let je Winter již uznávaným badatelem v oboru kulturní historie českých středověkých měst. Jako kulturní historik stanul tak v našem dějepisectví vedle Augusta Sedláčka, jenž se věnoval soustavnému studiu šlechty a jejích sídel a Čeňka Zíbrta, který zasvětil život studiu českého venkovského lidu. Všechny tři muže spojoval zájem o kulturní dějiny českého národa, a přestože nepatřili k „univerzitnímu centru“ naší historiografie, vytvořili jedinečné a monumentální historické dílo.

Na Filozofické fakultě v této době uvažovali profesori Kalousek a Emler o založení stolice kulturních dějin. Winter byl snad nejnákladnějším kandidátem na její obsazení, ale na univerzitu jít nechtěl. Tenkrát prý Zíbrtovi řekl: „Raději chci být na gymnáziu v řadě předních profesorů, než na univerzitě posledním a odstrkovaným docentem.“⁴ Stolice kulturních dějin byla na univerzitě skutečně ustavena. Obsadil ji Čeněk Zíbrt, který tam od roku 1893 do roku 1932 přednášel všeobecnou kulturní historii se zvláštním zřetelem k zemím rakouským.⁵

Prvním velkým kulturně historickým dílem Zikmunda Wintra je *Kulturní obraz českých měst I, II*, (1890, 1892). Autor věnoval spis Josefu Emlerovi, učiteli svému, bývalému i nynějšímu. Winter zde líčí veřejný život ve městech v období mezi lety 1420–1620. Na návrh posuzovatelů Tomka a Gindelyho byla kniha poctěna zvláštní cenou z jubilejního fondu pro vědeckou literaturu českou Královské české společnosti nauk. Tomek prohlásil o tomto Wintrově spise, „že jest to dílo velice zasloužilé jakožto jeden z nejcennějších posavadních příspěvků ke kulturnímu dějepisu naší

3 O. Theer: Zikmund Winter. Vzpomínání k jeho šedesátinám, *Časopis Muzea Království českého* (dále ČČM) 78, 1904, s. 20. Srov. též Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907, s. 310.

4 Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter, tamtéž, s. 254.

5 J. Blüml: *Kulturní historie v pojetí Čeňka Zíbrta*, České Budějovice 1985 (kandidátská dizertační práce obhájená na katedře etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze). Srov. též M. Procházka: *Zikmund Winter a česká kulturní historie*, České Budějovice 1992 (diplomová práce obhájená na katedře historie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

vlasti“.⁶ Na základě pilného archivního studia v archivech Prahy i dalších měst (Jindřichův Hradec, Plzeň, Příbram, Louny aj.) vylíčil Winter plasticky mnohé stránky života starodávných českých měšťanů. Psal o městském obyvatelstvu, o obraně a vojsku, o úřadech a obcích, popsal zevnějšek města, městský soud, věnoval pozornost finanční a policejní správě. Pojednání o církvích, školství, řemesle a společenských poměrech Winter slíbil do budoucna. Toto dílo patří k nejlepším, která kdy napsal.

Krátce nato vydal Winter výborný spis etnografického zaměření *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až do doby bělohorské bitvy* (1893). Je to zdařilé pokračování Zibrtova spisu o dějinách kroje v době předhusitské.

Ostrou polemiku vzbudilo další významné Wintrovo dílo *Život církevní v Čechách* I, II, (1895, 1896). Vděčný žák Winter je věnuje V. V. Tomkovi z úcty veliké. Tento kulturně historický obraz z 15. a 16. století zachycuje náboženské zápasy, církevní správu, kněžský život a bohoslužby. Kritika vytykala Wintrovi stranicťví při charakteristice a interpretaci jednotlivých náboženských konfesí. Rozhodujícím kritériem je prý u něho vlastenectví, národní prospěch.⁷ Autor si převážně všímá drobných událostí všedního dne a nevěnuje patřičnou pozornost stěžejním a rozhodujícím činitelům a idejím. Chybí mu větší kritičnost při práci s historickým pramenem.⁸

Závažné námitky proti Wintrovu pojetí náboženského vývoje publikoval v roce 1897 J. V. Řehnický (Jindřich Vančura) v Masarykově časopise *Naše doba*. Na jeho kritiku odpověděl Winter roku 1898 tištěným *Otevřeným listem slovněmu pánu dr. T. G. Masarykovi, redaktoru Naší doby*. Odmitá kritikovy výtky, že jeho dílo je mozaika, že je beletrista a prokatolický straník, že v knize jsou mezery atd.⁹

Když v roce 1897 odešel Antonín Rezek do Vídně na ministerstvo vyučování a jeho místo na Filozofické fakultě zaujal mladý ambiciózní historik Josef Pekař, zesílila kritika Wintrova díla i ze strany Gollovy školy. Právě Pekař v jubilejní syntetické stati o českém dějepiscetví z roku

6 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst* I, Praha 1890; posudek V. V. Tomka, s. VIII.

7 H. Kollmann: rec. Z. Winter, *Život církevní v Čechách*, ČČM 70, 1896, s. 150

8 Tamtéž, s. 497

9 Č. Zibr: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907, s. 318.

1898 podcenil dílo Wintrovo, ale i Zibrtovo a Sedláčkovu.¹⁰ Winter a Zibrť se sotva třicetiletému Pekařovi jeví jako sběratelé starožitností a kuriozit, pouze se smyslem pro drobný kulturně historický a národopisný detail. Nosné dějinné ideje a faktory politické, náboženské, sociální a hospodářské jim unikají. Na Pekařově postoji je patrný vliv soudobé německé historiografie (Lamprecht, Lippert, Meitzen), která zdůrazňovala studium hospodářských a sociálních dějin.

Na přelomu století vydal Winter tři obsáhlé spisy o dějinách školství. První z nich, *Děje vysokých škol pražských od secese cizích národů po dobu bitvy bělohorské* (1897), navazuje na Tomkovy studie o dějinách Karlovy univerzity a jezuitské koleje v Klementinu. Následovalo dílo *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje* (1899). Jde opět o jeden z kulturních obrazů 15. a 16. století. Winter spis věnoval Jaromíru Čelakovskému, skutečnému podporovateli svých snah literárních. Na doporučení Tomka a Kalouska bylo dílo počtено honorářem z jubilejního fondu Královské české společnosti nauk.

Autor popisuje školský život na Karlově univerzitě a v novější jezuitské akademii v Klementinu. Na rozdíl od předchozího díla líčí zde tzv. vnitřní život uvedených škol. Ve své třetí a poslední knize o dějinách školství s názvem *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století* (1901) podal Winter kulturně historický obraz nižšího školství. Snesl zde nepřehledné množství poznatků o školské soustavě v městech předbělohorských Čech.

Devadesátá léta jsou neplodnějším obdobím Wintrovy vědecké i umělecké literární činnosti. Po vydání knih o dějinách českého středověkého školství se objevila v *Českém časopise historickém* ostrá kritika Wintrovy vědecké metody. Kritik tehdy napsal:

„Winter dovede nasbíratí velmi rychle spoustu látky, ale pro rychlý postup ne vždy ji ovládne, tím méně stačí ji všude dostatečně zpracovati. Zůstává namnoze v prvním stadiu historického díla; jeho knihy budí často dojem velmi bohaté a dobře roztríděné snůšky materiálu; vyvrcholení celé práce, celkových úsudků, výkladů a závěrů v jeho spisech často není, ač bychom u kulturního historika právě to čekali. Tímto nedostatkem vysvětluje se ráz Wintrových knih. Je to množství jednotlivých dat, zpráv, výpisků a citátů podle určité osnovy (časově a věcně) sestavených a roz-

10 J. Pekař: Dějepisectví 1848–1898, *Památník na oslavu padesátiletého panovníckého jubilea císaře Františka Josefa I.*, Praha 1898.

tříděných a více méně stručnými poznámkami autorovými spojených. Není plného ovládnutí, proniknutí a výkladu látky, jež mění sbírku materiálu v dějepisné dílo. Kniha jakoby se pod rukama tříštila v množství třebas barvitých a svitivých kamének, z jakých se skládají mozaikové obrazy. Proto právě díla Wintrova místy unavují. Autor cítí to sám; aby vypravování oživil, uvádí velmi často a velmi mnoho míst ve znění buď skoro nebo zcela původním.¹¹

Tato kritika se Winttra velmi dotkla. Odpověděl na ni polemickou statí v *Časopise Muzea Království českého*. Nejprve odmítl výtky, že pracuje rychle a že uvádí velké množství doslovných citátů. Potom zcela přesně charakterizoval svou vědeckou metodu: „Podávám prý namnoze materiál. Páni nechtějí viděti v mé práci metodu, metodu vědeckou a důsledně prováděnou. Je to metoda deskriptivní, jediné možná při té spoustě kulturních drobtů. Však se později někdo najde, kdo na mých základech bude hledati tendence evoluční, principy sociální, psychologické a jiné veliké věci moderních metod dějepisných. Já se držím zatím Maxa Lehmana, že historie není – zvláště ne v těch výškách – exaktní věda, a proto přenechávám široké soudy, vysoké rozhledy a vysoká stanoviska jiným. Má práce je mikrologická. Shromáždil jsem ovšem materiál, ale učinil jsem nad to v každé části svých děl víc; kdo nemá oči slepé fixní ideou, vidí, že ten materiál je sestaven v obrazy ladné, jasné, celistvé, plastické a mluvící. Každý fakt, každý kamének k mozaice, jakž mou práci zovou, byl do obrazu vložen s úvahou, s úmyslem, s umem, s tendencí. Uvažoval jsem při každém, zesílí-li světlo nebo stín, pomůže-li plastice, perspektivě, a je-li ten onen fakt v spleti života pojednávaného důležitý či není. V tom je moje dějepisné umění, a to jde dál nežli za první stadium historického díla. Moje mozaiky nejsou lepenice bez ducha, moje osobitost je v nich. Už v tom, jak fakta slučují v celkový obraz, vězí hodný kus mé vědecké a lidské individuality.“¹²

Winter velmi dobře věděl, že kritika jeho kulturněhistorického díla vychází především od historiků Gollovy školy. Za svého největšího soudce považoval profesora Josefa Pekaře, který na počátku našeho století získával v českém dějepisectví dominantní postavení. V souvislosti s oslavami

11 T. Kalina: rec. Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských od secesi cizích národů po dobu bivny bělohorské a O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje, Český časopis historický* (dále ČČH) 7, 1901, s. 465–466.

12 Z. Winter: Odpověď T. Kalinovi, *ČČM* 75, 1901, s. 556.

šedesátých narozenin profesora Jaroslava Golla v roce 1906 (Winter slavil šedesátiny v témž roce) byli v jednom jubilejním článku čeští historikové rozděleni na dva druhy: na univerzitní a muzejní. Univerzitní historikové byli pokládáni za moderní, muzejní za starou školu neboli „hloupější sortu“.¹³ Zatímco Gollovo jubileum proběhlo ve slavnostním tónu, proti Wintrovu dílu se ozvaly, i když ojediněle, staré námitky, že je to pouhá snůška materiálu.

V té době Zikmund Winter završoval své kulturně historické dílo pracemi o dějinách řemesel a obchodu. Vydal tři velké spisy, jimiž uzavřel své celoživotní studium dějin českých středověkých měst. První kniha *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století* (1906) tematicky zabíhá do starší doby než bylo pro Wintra obvyklé. Začíná vznikem a rozvojem městského svobodného řemesla a končí líčením řemesla a obchodu doby husitské. Následující spis *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách* (1909) je další v řadě Wintrových děl, která nikdy neměla jen čistě vědecký cíl, ale v nichž šlo vždy také o živé vyličení skutečného života předbělohorského měšťanstva. Poslední, nedokončená práce Wintrova z oboru kulturní historie je kniha *Český průmysl a obchod v XVI. věku* (1913), kterou vydal J. V. Šimák. Pojednává o cechovní organizaci a řemeslnické práci. Patří k nejlepším Wintrovým spisům. I kritika ocenila závěrečná Wintrova díla vlídněji a s uznáním. J. V. Šimák se domnívá, že tato kniha měla být z hlediska Wintrových životních plánů asi předposlední. Winter zamýšlel napsat ještě rozsáhlé dílo o mravech a zvycích.¹⁴ Nutno připomenout, že po Wintrově smrti vyšla ještě stručná, ale půvabná syntéza *Zlatá doba měst českých* (1913), určená především studentům.

Když Winter v roce 1912 zemřel, ocenil jeho životní dílo kriticky a přitom velmi objektivně Kamil Krofta v nekrologu publikovaném v *Českém časopise historickém*. Krofta píše, že Winter přihlíží především jen k vnější stránce věci a událostí, k vnějším projevům dějinného života, nikoliv vnitřním a historicky důležitějším silám, které jsou jejich základem. Se snahou podat malebný obraz zašlých dob souvisí i to, že v pracích Wintrových všude převládá živel statický nad živlem dynamickým. Wintrovi chyběl skoro úplně smysl pro historický vývoj. Jeho dílo nám podává velmi podrobný obraz městského života v určitém období

13 Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907, s. 411.

14 Z. Winter: *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913, s. V.; předmluva J. V. Šimáka.

dějin, ale jasné a spolehlivé představy o vzniku, vývoji a proměnách rozličných jeho poměrů z něho nenabýváme. Chybí rovněž hlubší srovnání s cizími zeměmi. Je příznačné, že historik, který tolik psal o městech, nepociťoval potřebu pokusit se o formální rozbor a kritické zhodnocení svého nejdůležitějšího pramene, městských knih. Zkoumat povahu pramenů, kriticky srovnávat a oceňovat jejich zprávy, zjišťovat přesně a pracně historická fakta nesrovnávalo se s metodou, jejímž účelem bylo tvořit ladné obrazy, na kterých by bylo vhodně rozděleno světlo a stín. Na druhé straně by nevzniklo Wintrovo dílo bez úžasné píle a vytrvalosti. Zaslouhuje naše plné uznání a podív. Krofta je přesvědčen, že v dějinách českého dějepisceví náleží Wintrovi místo vynikající a čestné.¹⁵

Vysoko ocenil kulturního historika Wintra později také Arne Novák. Zjišťuje, že v oblasti vědecké kulturní historie se od devadesátých let jeví u Zikmunda Wintra značný vzestup. Pouští se do velkých koncepcí, vyčerpává na dno určitý materiál; ocitá se v blízkosti problému dějin idejí a myšlenkových hnutí, stýká se s historií společenskou a hospodářskou. Zůstává věrný metodě Tomkově a Kalouskově, která si vědomě vyděluje oblast českého národního a vzdělanostního vývoje, a tu pak studuje s neúpornou podrobností, dává přednost zevnímu dění před niternými událostmi a spokojuje se často s úkolem všestranné, psychologicky často velmi pronikavé, interpretace akt a dokumentů. Mozaikový způsob podání převládá, jeví se často nedostatek jednotící myšlenky, chybívá konečná syntéza.¹⁶

Kulturnímu historikovi Wintrovi nebyla nikdy vědecká práce jakýmsi badatelským samoúčelem. Prostřednictvím historického pramene pronikal cílevědomě a vytrvale k starodávnému životu českých předbělohorských měst. Dlouhá desetiletí neúnavně zkoumal dávné osudy lidí, po nichž zůstaly jen strohé zápisy v městských knihách. Dokonalá znalost ohromného množství rozmanitých pramenů – to byl jen počátek cesty za lidským životem. A tak se zrodil Winter umělec. Chceme-li poznat Wintrovo umění, musíme s ním projít ulicemi staré Prahy 15. až 17. století. Zná ji dokonale, jako by v ní žil.

15 K. Krofta: Úmrtím Zikmunda Wintera..., *ČČH 18, 1912, s. 376–379*. Srov. též J. Volf: K šedesátým narozeninám člena kuratoria Matice české školního rady prof. dr. Zikmunda Wintra, *ČČM 81, 1907, s. 194–195*.

16 A. Novák, J. V. Novák: *Přehledné dějiny literatury české, 4. přeprac. a rozšíř. vyd., Olomouc 1936–1939, s. 758–761*.

Winter vědomě usiloval o plastické postižení každého detailu životní reality. Fascinoval ho individuální historický fakt, každá zdánlivá maličkost pro něho byla neopakovatelným kouskem života. Ze strohých úředních zápisů chtěl evokovat jedinečný lidský osud. A zde přichází zvláštní svár, ostatně prastará, mezi vědou a uměním. Winter, který dokonale procítil a prožil až do posledního nervu duchovní i hmotnou atmosféru českého předběllohorského města a zvláště Prahy, uplatňuje svou bohatou uměleckou invenci, intuici a fantazii. V historických novelách dosahuje umělec Winter vrcholu evokace zašlých a vzdálených časů v individuálních lidských osudech. Pronikavý pozorovatel, často s úsměškem a ironií, v patřičné distanci od zobrazovaného děje a postavy, nenapodobitelným archaizujícím jazykem vyslovuje nejhlubší poznání svého ducha i srdce. Nevadí, že stejně jako v historických pramenech převažují i v povídkách a novelách barvy temné. Lidskou tragikomedii vnímal Winter nejsilněji, byla v ní obsažena zvláštní skepse a pocit pomíjivosti, který historikovi s takovým ponorem do minulosti musel být blízký. Čteme-li nejlepší Wintrový historické povídky, vidíme před sebou pohyblivé a životem kypící obrazy dějů v předběllohorských městech v Čechách plné vůní, barev a tónů. Až sem dovedla Wintřa cesta od vědy k umění.¹⁷

17 A. Novák: *Zvony domova – Myšlenky a spisovatelé. Dvě knihy studií a podobizen*, Praha – Brno 1940, s. 349–355. Srov. též J. Blüml: Zikmund Winter a česká kulturní historie, in *Kultura každodenního života českých a moravských měst v předběllohorské době*, Sborník Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity, Opera historica 1, České Budějovice 1991, s. 179–197.

ZIKMUND WINTER A GOLLOVA ŠKOLA

Dějiny české historiografie jsou plné větších i menších paradoxů. Při letném pročitání recenzní rubriky čtvrtého čísla *Českého časopisu historického* z roku 1901 objevíme jeden z mnoha přezíraných, ne-li dosud nepovšimnutých. Václav Novotný zde vyzdvihl dvanáctý díl Tomkova *Dějepis města Prahy*, na němž mu imponovala nejen práce s prameny, jichž „autor dovede uživati bystře a kriticky“.¹ Oceňoval především historikův vyhraněný smysl pro záležitosti zdánlivě nepodstatné i pozornost věnovanou událostem, které „veřejné mínění musily vzrušiti, jako jsou turnaje, příchod cizích poselstev, korunování králů, pohřby jejich atd./.../“.² Třiaosmdesátiletému nestorovi českých dějepisců neunikla podle referentova mínění „ani sebenepatrnější zprávička nebo narážka o jednotlivých příbězích, třeba jen některou, odjinud neznámou, podrobnost osvětlovala /.../“.³ Zkrátka Tomek se znovu projevil „jako mistr detailního líčení historického.“²

Novotného chvalořeč na poslední díl Tomkova *Dějepis*u není žádným překvapením. Historik, stojící v roce 1901 na prahu Kristových let, patřil sice k žákům Jaroslava Golla, ale stárnoucímu Tomkovi svého času několik let pomáhal právě při namáhavé práci na pražských dějinách.³ Není také žádným tajemstvím, že faktografická metoda, která Tomka proslavila,

1 V. N. (=V. Novotný): rec. V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy* XII, *Český časopis historický* (dále ČČH) 7, 1901, s. 463.

2 Tamtéž.

3 Naposledy a nejobširněji se k metodě V. Novotného vyjádřil Z. Fiala: Sto let od narození Václava Novotného, *Československý časopis historický* (dále jen ČSČH) 17, 1969, s. 377–392. Viz též F. Kutnar, [J. Marek]: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscví* II, Praha 1977, s. 136–141.

byla Novotnému, badateli spíše analytického než syntetického založení, velmi blízká. A byť Jaroslav Goll neskrýval své výhrady vůči některým Tomkovým metodickým postupům, nebyla Novotného pozitivní recenze riskantní. Oba redaktoři *Českého časopisu historického*, Goll i Pekař, věděli, že doyen českých dějepisců odejde brzy na věčnost a že by tudíž nebylo slušné vznášet na jeho adresu příliš kritické výtky.

Každá hůl má dva konce. Platnost starého přísloví dokládá recenze, která v inkriminovaném čísle vědeckého orgánu Gollovy školy bezprostředně následuje za Novotného referátem. Tehdy sedmadvacetiletý Gollův žák Tomáš Kalina se v ní naráz vyrovnal hned se dvěma rozsáhlými knihami Zikmunda Wintra, totiž s *Ději vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské* a s monografií *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*.⁴ Byla to recenze značně opožděná. Vždyť první publikace vyšla už v roce 1897 a druhá o dvě léta později. *Český časopis historický* dokonce již o dvě čísla dříve promptně anotoval Wintrovu knihu *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, vydanou počátkem roku 1901.⁵ Zpoždění, s nímž Gollova škola reagovala na uvedené práce, rozhodně nelze svádět na výrobní lhůty časopisů. Samotný tón recenze, přiznávající sice Wintrovi nezbytné zásluhy, ale jinak nešetřící zřetelně formulovanými výhradami, naznačuje, že její otištění bylo promyšlené.

To, co Novotný oceňoval jako přednosti *Dějepisů města Prahy*, se v Kalinově pohledu mění v zjevnou slabinu. Záměna hodnotících znamének působí v daném kontextu podivně, neboť Winter náležel k čelným i oblíbeným Tomkovým žákům a důsledně vycházel z metody svého učitele. Ve Wintrových dílech se však Kalinovi nelíbila právě přemíra podrobností: „Tímto nedostatkem vysvětluje se ráz Wintrových knih. Je to množství jednotlivých dat, zpráv, výpisků a citátů podle určité osnovy (časové a věcné) sestavených a rozříděných a víceméně stručnými poznámkami autorovými spojených. Není plného ovládnutí, proniknutí a výkladu látky, jež mění sbírku materiálu v dějepisné dílo. Kniha jakoby se pod rukama tříštila v množství třebaš barvitých a svítivých kaménků, z jakých se skládají mozaikové obrazy. Proto právě díla Wintrova místy unavují.

4 *ČČH* 7, 1901, s. 463–467. Základní data o T. Kalinovi (1874–1956), znalci traktátové literatury doby poděbradské a později středoškolském učitelé v Brně, viz F. Kutnar, [J. Marek]: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* II, s. 132.

5 Viz nepodepsanou čtrnáctiřádkovou zprávu v *ČČH* 7, 1901, s. 242.

Autor cítí to sám; aby vypravování oživil, uvádí velmi často a velmi mnoho míst ve znění buď skoro nebo zcela původním /.../ a výsledek je ten, že cítíte vadu shora vytčenou, povaha díla jako snůšky materiálu tím spíše vystupuje, přehlednost a celek mizí, a kniha vzrůstá /.../“⁶ Dodávám, že podobné, ne-li stejné námitky by šlo stejně dobře aplikovat kupříkladu na osmý a devátý díl Tomkova *Dějepisů města Prahy*.

Kalinova zaujatost se pak stupňuje v závěru, kde Wintrovi vyčítá absenci filozofickohistorického uchopení předbělohorské doby, což ovšem nebylo autorovým cílem. Zcela ve stopách Ernsta Denise, T. G. Masaryka, mladého Zdeňka Nejedlého, ale též Wintrova přítele Aloise Jirásk⁷ podává recenzi zkratkovitý, leč podmanivý obraz epochy, vyplněné „sobecností“ a „panovačností šlechty“, „vědomými snahami rekatolizačními“, jejichž „hlavním nositelem byl řád jezuitský“, a „germanizací“, podporovanou dvorem i šlechtou, epochy, která není zlatým věkem, nýbrž dobou rozvratu, zákonitě ústící v osudovou porážku na bělohorské pláni.⁸ Z Kalinových slov přímo číší aktuální podtext, který v politické rovině deklaroval odčinění Bílé hory a od českých historiků vyžadoval objasnění jejích příčin. Období tak katastrofálně skončivší muselo mít, alespoň podle Kalinova soudu, více stínů než jasu a nemohlo proto být žádnou idylou. Recenzent tu poměrně přesně postřehl Wintrův bytostný odstup od dobových náboženských zápasů i vnímání epochy, kterou autor později ve své po-

6 T. Kalina; rec. Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských od secesi cizích národů po dobu bitvy bělohorské a O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, ČČH 7, 1901, s. 466.

7 A. Denis: *Konec samostatnosti české* I, II, překl. J. Vančura, Praha 1893 (původní francouzské znění *Fin de l'indépendance bohème* vyšlo 1890 a vzbudilo nadšený ohlas v Masarykově *Athenaeu*); T. G. Masaryk: *Česká otázka*, Praha 1895 (cit. dle 7. vyd., Praha 1969, zvl. s. 223–225, 228–230; v obou pasážích odkazy na E. Denise); Z. Nejedlý: *Alois Jirásek*, Praha 1902, s. 39. Autor se tu odvolává na Jiráskovu práci *Ze zlatého věku v Čechách*, vydanou poprvé v roce 1882. Je pozoruhodné, jak Nejedlého mínění souzní s Kalinou: „Zato shledáváme se tam s bezměrnou zpupností rytířů, s rozmařilostí a nesousedskostí měšťanů, zkažeností vojska, se šibalstvím potulných dobrodruhů, s loupežnictvím, s úpadkem ve věcech víry a s množstvím různých sekt.“ K obdobně vyostřenému chápání Bílé hory a jejích příčin i důsledků v díle J. Pekaře naposledy J. Mezník: *Josef Pekař a historické mýty*, in *Pekařovské studie*, Praha 1995, zvl. s. 88–92. K pojetí českých dějin předbělohorského období viz též zasvěcený příspěvek J. Pánka v tomto sborníku.

8 ČČH 7, 1901, s. 466–467.

slední dokončené knize přímo nazval zlatou dobou měst českých⁹ a v níž měšťanstvo pojal jako pozitivní sílu české společnosti.

Ačkoliv byla rozhorlená kritika přebělohorských poměrů výrazem Kalinova vnitřního přesvědčení, výhrady vůči Wintrově metodě mohl přejímat od masarykoců, Antonína Rezka i od samotného Golla. Stačí nahlédnout do soudobých časopisů¹⁰ i do Gollových referátů o české historiografické produkci, zveřejňovaných ve francouzské *Revue historique*, abychom zjistili, že recenzent na řadě míst s nadšením rozváděl úsudky svých učitelů, nespokojených s převládajícím pojetím kulturních dějin, jak je pěstovali Zikmund Winter a především jeho spolupracovník Čeněk Zíbrt.¹¹ Časová posloupnost naznačuje, že Kalinova recenze mohla být

9 Z. Winter: *Zlatá doba měst českých*, Praha 1913.

10 Rezkovi vadilo, že Winter málo přihlížel k politickým dějinám, nedocenil náboženskou stránku, která byla „v 15. a 16. století hybnou silou politických poměrů, právě tak jako v století 19. otázka národnosti“ a vytýkal mu i omyly v některých detailech. Celkově však Wintrovu dílo chválil. Viz A. Rezek: rec. Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku* I, Praha 1890, *Časopis Muzea Království českého* (dále jen *ČČM*) 65, 1891, s. 513–516. Druhý díl práce, vydaný roku 1892, recenzoval Rezek v *ČČM* 66, 1892, s. 534–536. Naproti tomu dopis šifry V. K. (pod ní psával i T. G. Masaryk), adresovaný redaktoru *Lumíra*, tvrdil, že se nad Wintrovým *Kulturním obrazem českých měst* „věda jen útrpně usmívá“ (*Lumír* 18, 1890, s. 419–420). Velmi nesouhlasně se z protikatolického hlediska k Wintrovu *Životu církevnímu v Čechách*, vydanému v Praze 1895 a příznačně dedikovanému V. V. Tomkovi, vyslovil Denisův překladatel J. Vančura. Viz J. V. Řehnický (= J. Vančura): K našemu vývoji církevnímu a náboženskému, *Naše doba* 5, 1897/1898, s. 1–10, 220–231, 330–339, 421–430, 506–517, 620–632, 706–716, 810–819, 892–901, 993–1008, 1079–1087; 6, 1898/1899, s. 154–157, 233–238. Wintrův otevřený dopis, určený redaktoru *Naši doby* T. G. Masarykovi, byl vydán roku 1898; exemplář je uložen ve fondu Z. Wintra v literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze (dále LA PNP). *Život církevní* neuspokojil ani katolickou stranu. Viz A. Lenz: Několik poznámek k spisu prof. dr. Zigmunda Wintra *Život církevní v Čechách*, *Vlast* 12, 1895/1896, s. 577–582, 687–692. Katolíkům i evangelíkům vadil hlavně Wintrův umírněný náboženský postoj a liberálně působící nechuť vůči fanatismu jakéhokoliv druhu. Svým přístupem se ovšem Winter netajil: „Jen jednoho jsem nedovedl omluviti; fanatického násilí, jedněch druhým pro viru činěného.“ Viz Z. Winter: *Život církevní v Čechách v XV. a XVI. století*, s. 2 nepaginované předmluvy.

11 Také J. Goll, obdobe jako A. Rezek, v *Revue historique* (L. I., 1893, s. 348) vcelku pochválil Wintrův *Kulturní obraz českých měst*, konstatoval však, že dílo postrádá „historický základ“. Neskrýval ani své výhrady vůči Wintrovu výměru kulturního dějepisu. Čít. dle J. Goll, J. Šusta: *Padesát let české práce dějepisné*, Praha 1926, s. 59. Ještě jasněji se Goll vyjádřil r. 1899 o *Životě církevním a Dějích vysokých škol*

odpovědí na Wintrovy věty, obsažené v předmluvě k *Životu a učení na partikulárních školách* a mífící proti dříve vysloveným pochybnostem: „Přátelské opravy rád přijímaje, zlých lidí útoky k mysli sobě nebera, budu o svém obširném pláně pracovati dál klidně, velmi klidně, dospěv k tomu přesvědčení, že těch, kteří mojí práci přejí, jest hojně i tam, kde bych se toho byl nenadál, a že na druhou stranu i ti lidé, kteří cizí práci ponižují a kazí musí na tomto světě býti. Znal je již Komenský a nejvíc jich viděl mezi spisovateli a mezi učenými.“¹²

Spisovateli a učenici mífnil Winter Rezka, Golla i Masarykovy přívržence. Ti všichni mu poněkud nenáležitě splývali v jeden kruh, jemuž nedůvěřoval a od něhož neočekával nic dobrého. Jako každá senzitivní tvůrčí osobnost trpěl i Winter vztahovačností a těžce se vyrovnával s jakýmikoli námitkami. Ba, připouštěl si je víc, než bývalo obvyklé. A to tím spíše, že se jeho vstup do vědeckého a uměleckého světa odehrál se zpožděním, které si sám uvědomoval. Kalinův výpad zasáhl jeho nitro snad ještě bolestněji než předchozí kritiky.¹³ A nejen proto, že vzešel z pera vědeckého začátečníka. Pětapadesátiletý muž zřejmě správně tušil za mladicky razantními výroky autority, bez jejichž požehnání nemohla recenze vyjít.

Winter se současně domníval, že útok nemíří pouze na jeho osobu, nýbrž implicitně na celé tzv. muzejní či vlastenecké křídlo české historiografie, soustředěné kolem V. V. Tomka a scházející se pravidelně v pražských hostincích, nejčastěji v Celetné ulici, v Měšťanské besedě a na Žofině.¹⁴ Chodívali sem Jaromír Čelakovský, Josef Kalousek, Alois Jirásek, Čeněk Zibrť, František Kott, V. E. Mourek, V. J. Nováček, Josef

pražských: „Všecka díla Wintrova opírají se o hojně prameny tiskem vydané i rukopisné; v nich práce Wintrova se podobá mozaice. Rád ukazuje rozsáhlost svého bádání, zvláště, co nového vynesly na světlo, i když to jsou nepatrné podrobnosti. U něho prameny často se ozývají ve své vlastní řeči doslovně: lze říci ve svých barvách, i když se někdy tím nadbytkem podrobností /.../ mozaikový obraz stává nejednotným i neurčitým.“ Tamtéž, s. 84. Snad ještě ostřeji hodnotil Goll Zibrť: „Co se týče formy, vadí přílišná rozvláčnost. Zibrť rád se vyjadřuje mnoha slovy, i když jde o věc docela jednoduchou /.../. Myslím, že by dílu neškodilo, ba spíše prospělo, kdyby bylo o dobrou polovici kratší.“ Tamtéž, s. 60.

12 Z. Winter: *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturněhistorický obraz*, Praha 1901, s. 2 nepaginované předmluvy.

13 Potvrzuje to i svědectví Wintrova důvěrného přítele: „Winter těžce nesl, že v českém odborném časopise vědeckém byl od jakéhosi začátečníka zkritizován a že pak tam byl umlčován.“ Viz A. Jirásek: Zikmund Winter, *Zvon* 12, 1912, s. 627.

Emler, Antonín Truhlář, J. L. Pič, Adolf Patera a pochopitelně sám Winter. Budiž zde řečeno, že Tomek u sklenice piva prozrazoval mladším kolegům svůj recept na dlouhověkost, doporučuje jim, aby po namáhavé každodenní duševní práci následovala družná zábava při pravé chmelovině, zakončená „douškem na podušku.“¹⁵ V této společnosti se probíralo leccos, zřejmě i proslulá Wintrova *Odpověď* na Kalinovu stat'.¹⁶

„Někteří historikové naši,“ psal Winter na stránkách *Muzejníku* v bezprostředním rozhorlení na Kalinovu recenzi, „z kritické stolice chválu i hanu uštědřující, od let již vyjadřují se o mé práci vědecké způsobem takovým, jež nemohu nazvat jinak než předpojatým a jednostranným.“¹⁷ Zejména jej rozčílila recenzentova výtka, že pracuje příliš rychle, výhrada prokazatelně převzatá od Golla.¹⁸ „Tomu není dokonce tak,“ odpovídal Winter ve své obraně. „Hned na počátku, když jsem začal chodit do archivů, tedy před mnohými lety, každou knihu, každý rukopis probíral jsem s tím úmyslem, že vyličím život městský po všech stránkách. Tak se stalo, že mám už od let ku každé stránce života městského již přihotovený materiál, kterého není potřebí sebrati teprv /.../. Když pak k vědeckému jeho zpracování poskytnou představení úřadové munificentně prázdný čas od školy, tvrdím, že ve čtrnácti měsících **pilné, stálé, pravidelné, denní práce beze všeho spěchání** (podtrhl Z. W.) lze sepsati knihu nemalou i dobrou. Optejte se profesora Pekaře, jak dlouho psal svého *Valdštyna*, knihu jistě velikou. Musí se pilně sedati.“¹⁹

Pekař dal roku 1898 ve známé přehledné stati *Dějepisectví* najevo, jakou váhu přikládá kulturní historii pěstované Wintrem a Zibrtem. Oběma

14 Tomkova stolní společnost se scházela po prázdninách a v zimě v Měšťánské besedě, v letním období na Žofíně. Oblíbeným útočištěm „muzejních“ historiků byl též hostinec U Koláře v Celetné ulici, později restaurace na nádraží Františka Josefa I. Viz Č. Zibrť: Dr. Zikmund Winter. Vzpomínka k jeho šedesátým narozeninám, *Osvěta* 37, 1907, s. 256. Jirásek zmiňuje též Mayerovu hospodu v Celetné ulici a Zibrť zvláště vyzdvihuje společné nedělní procházky, jichž se zúčastňovali spisovatelé z okruhu časopisu *Zvon* (A. Jirásek, J. Thomayer, K. V. Rais, Z. Winter, právník J. Stupecký i další). Tamtéž, s. 256.

15 Tamtéž, s. 257.

16 *ČČM* 75, 1901, s. 555–557.

17 Tamtéž, s. 555.

18 Viz Gollovo hodnocení Zibrty, pozn. č. 11.

mužům dohromady věnoval téměř jedenáctkrát menší prostor než samotnému Gollovi.²⁰ Na Wintrovu defensio laboris, vyostřující vztahy mezi tzv. muzejním táborem a gollovci, reagoval Pekař okamžitě a svým způsobem překvapivě. V *Českém časopise historickém* se kladně rozepsal o Wintrově studii, analyzující národnostní složení staroměstských řemeslníků v letech 1526–1622, a této příležitosti využil k pokusu sblížit stanoviska Tomáše Kaliny a jeho atakem dotčeného badatele.²¹ Ve svém referátu dokonce upozornil, že *Český časopis historický* některé Wintrové práce již dříve ocenil. V tomto ohledu měl Pekař pravdu. Winter si na nevšimavost nejvýznamnějšího historického periodika skutečně stěžovat nemohl. Od svého založení roku 1895 až do Wintrové smrti evidovala recenzní rubrika přinejmenším 31 knižních a časopiseckých prací (počítám zde pouze příspěvky otištěné v *Muzejniku*, *Českém lidu*, *Časopisu přátel starožitností*, *Památkách archeologických a mistopisných*, *Zlaté Praze* a *Zvonu*) údajně přehlíženého kulturního historika.²² Její příspěvatelé přitom, a to bylo dobově příznačné, především zdůrazňovali Wintrův přínos k poznání postupující germanizace v desetiletích před Bílou horou, méně již (avšak občas také) jeho smysl pro hospodářskosociální problematiku.²³

Pekařovu nabídku na smír však muzejní skupina rychle odmítla. Stalo se tak v časopise *Zvon*, nedávno založeném starší generací spisovatelů (Jirásek, Thomayer, Rais), proti nimž se obracely výtky modernistů.²⁴ Šifra dr. N. B. zde napadla vývody studie *Počátky novočeské poezie za vlivu klasicismu*, již František Táborský, nepatřící přímo ke Gollovu křídlu, otiskl v *Českém časopise historickém*.²⁵ Uvedená stať ale byla pro záhadného kritika, v němž Pekař spatřoval Wintra. (N. B. může být Nezbedný bakalář; sám bych, dle rozsáhlých znalostí tisků 18. století, hádal, že podklady dodal Zíbrt či Volf) pouhou záminkou, aby zaútočil proti redaktorům hlavního orgánu Gollovy školy: „Pánové, kteří rádi aristokraticky ignorují práci starou a chlubití se chtějí vynálezy, budou musiti přece dáti více pozor.“²⁶ Smír se nekonal. Redakce *Českého časopisu historického* se od těch chvil raději vyhýbala posuzování Wintrových prací a přinášela o nich jen krátké anotace, rezignující na jakékoli hodnocení.²⁷ Ani to však plodného badatele a autora neuspokojilo.²⁸

19 *ČČM* 75, 1901, s. 556. Kalinova recenze utkvěla ve Wintrové myslí tak hluboce, že na ni narážel ještě po pěti letech: „/.../týž kritický list napsal o mých dílech, že jsou spíš jen „sbírkou materiálu/.../“. Čtenář tedy ví, co ho čeká. Mám jen radost, že nejedno veliké dílo cizích literatur je psáno touž mojí formou /.../“. Viz Z. Winter: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906, předmluva, s. III a IV.

Spor o Wintra však pramenil z podstatně hlubších pohnutek, než jakými byly běžné osobní averze či generační řevnivost. Jeho kořeny sahaly do bitevních vřav druhé poloviny 80. let minulého věku, kdy Tomek, Emler, Kalousek, Pič, Antonín Truhlář, Patera, Winter (ten dokonce i krátce před smrtí roku 1912)²⁹ i další hájili pravost *Rukopisů* a Jirásek se s touto ideou loučil až po těžkém vnitřním boji.³⁰ Vášnivě střetnutí o *Ru-*

- 20 J. Pekař: Dějepisectví, in *Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I.*, Praha 1898, s. 57.
- 21 Pekař prohlásil Wintrův článek za „velmi poučený“ a důležitý pro dějiny národnostní, sociální, hospodářské a právní. Referát Kalinův však označil za „práci Wintrově příznivý“ (podtrhl J. P.) a dodal, že „každému spravedlivému soudci“ je jasno, že Wintrové knihy mají „velkou cenu /.../“. Viz J. P. (=J. Pekař): rec. *ČČM*, 1901, sešit 5–6, tištěno v *ČČH* 8, 1902, s. 234–236.
- 22 *ČČH* 1, 1895, s. 126, 418, 419; *ČČH* 2, 1896, s. 123, 257, 259; *ČČH* 3, 1897, s. 59, 121, 321; *ČČH* 4, 1898, s. 134, 344; *ČČH* 6, 1900, s. 69 (anotován článek Život v pražském Ungeltě r. 1597, který referent pokládá za důležitý, neboť seznamuje čtenáře „se stavem obchodu pražského, ano částečně českého vůbec a mnoho i s poměry průmyslovými a hospodářskými v zemích českých i v sousedství.“); *ČČH* 8, 1901, s. 97; *ČČH* 7, 1901, s. 242; *ČČH* 8, 1902, s. 234–236; *ČČH* 9, 1903, s. 110; *ČČH* 10, 1904, s. 226; *ČČH* 11, 1905, s. 106–107 (evidována stať První cechy řemeslné v Čechách s „vítáním a velmi instruktivním zřetelem k vývoji organizací řemeslných v západní Evropě“); *ČČH* 12, 1906, s. 109, 246 (registrovány pouhými čtyřmi řádky *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*); *ČČH* 14, 1908, s. 255 (komentován příspěvek Začátky germanizace našich měst, jenž je „velmi důležitý svými daty“); *ČČH* 15, 1909, s. 381–382 (Pekařova pochvalná recenze knihy *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách* ústí v závěr, že Winter „rozmnožuje vědomosti naše všude měrou velikou a usnadňuje cestu studiu soustředěnějšímu /.../“); *ČČH* 19, 1913, s. 309–310.
- 23 Autorem většiny obsažnějších nešifrovaných anotací byl asi sám Pekař.
- 24 K časopisu *Zvon* J. Janáčková na různých místech monografie *Alois Jirásek*, Praha 1987.
- 25 *ČČH* 8, 1902, s. 173–187.
- 26 dr. N. B.: V posledním čísle časopisu historického */.../*, *Zvon* 2, 1902, s. 447. Zajímavé je, že *Zvon* Tábořského stať evidoval již o týden dříve. Viz b. a.: V 2. čísle *ČČH*, *Zvon* 2, 1902, s. 434. Pekař v reakci na výtky *Zvonu* reagoval v dopisu Gollovi 3. 5. 1902 až s neadekvátní prudkostí: „Ze všeho je viděti, jak jsme nenáviděni v jistých kruzích, za duše nenáviděni – a že přece mnoho znamenáme.“ Viz *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, ed. J. Klik, Praha 1941, s. 316. Diskusi se pokusil zklidnit V. Tille (Počátky novočeské poezie, *Národní listy*, 3. 5. 1902, s. 3.); podle něho psal dr. N. B. „snad příliš ostře zabroušeným způsobem /.../“

kopisy bylo ovšem jen součástí sporu o orientaci české vědy a historiografie zvláště.³¹ Jaroslav Goll, jeden z nejvýznamnějších odpůrců pravosti, usiloval už od mládí o překonání úzkého národně vlasteneckého pojetí české historické vědy a o její pozdvihnutí na vsutku moderní, tj. mezinárodní úroveň. Spolu s ním sdílela program kritické a důsledně objektivní historiografie většina jeho žáků.³² Netřeba se proto divit, že i ti z nich, kteří měli k muzejnímu křídlu pracovně i jinak blízko (Zdeněk Nejedlý, Václav Vojtíšek), nekompromisně vystupovali proti rukopisnému mýtu.³³

Druhý významný důvod napětí mezi Wintrem a gollovci vyplýval z prvního. Goll měl odlišný výměr kulturní historie, kterou chápal jako

27 Nedělo se tak, jak uvádí Krofta, „ze snahy umlčovati jeho dílo, nýbrž proto, aby projevem nesouhlasu s některými stránkami Winterovy metody pracovní nebylo třeba dotýkati se citlivosti auktora tak zasloužilého.“ Viz K. Krofta: Úmrtím Zikmunda Wintera..., *ČČH* 18, 1912, s. 379.

28 Zahofklý Winter sděloval v listu J. S. Macharovi: „Úřední věda historická zatím mne ignoruje. Historický časopis o mé knize řemesel přinesl jen zprávu, jak je tlustá. Ani slůvko víc. Dávají mi veřejně jak tak pokoj, bezpochyby proto, že jako jednatel historické třídy v Akademii sloužím mladým a nejmladším nepřátelům s ochotností přátelskou, máje zato, že ti lidé, až se do práce pustí, přece to budou dělati lépe než já, má-li býti vůbec nějaký pokrok.“ Cit. dle J. S. Machar: *V poledne*, 2. vydání, Praha 1928, s. 211.

29 V rozhovoru se svým bývalým rakovnickým žákem K. Kádnerem se rozhovořil o *Rukopisu královédvorském*: „Já pokládám otázku /.../ za nerozřešenou. *Rukopis* jest mnohými vážnými námitkami učiněn podezřelým, ale **poražen není** (podtrhl K. K.). Doufám, že protivníci *Rukopisů*, mezi kterýmiž mám mnoho osobních nepřátel, mi nezazlí pro tento můj dojem, jako já jim nemám za zlé, když míni, že *Rukopis* jest falešný /.../. Mně od počátku byl *Rukopis* podezřelý svou ojedinelou estetickou, literární krásou. V té, trvám, dodnes jest největší nebezpečí, jež hrozí starobylosti jeho života. Jest mi jak bludný balvan v daleké rovině suchoparu. Proto také moderní protivníci snaží se dokázati, že *Rukopis* vznikl z ovzduší moderního. Jalovými podobnostmi s frázemi Jungmannovými se to nedokáže /.../.“ Viz K. Kádner: K novým sporům o *Rukopis královédvorský*, *Národní politika* 21. 1. 1912, s. 2–3. K animozitě mezi starší a mladší vědeckou generací v rukopisném sporu zajímavě J. Špět: K politickému pozadí počátků boje o *Rukopisy* v roce 1886, *Sborník Národního muzea v Praze* (dále jen *SNM*), řada C – literární historie 12, 1967, s. 85–100.

30 J. Janáčková: *Alois Jirásek*, s. 214–215.

31 Blíže k tomu např. J. Marek: *Jaroslav Goll*, Praha 1991, s. 163–170.

32 J. Koči: Spory o *Rukopisy* v české společnosti, in *RKZ – dnešní stav poznání*, *SNM*, řada C – literární historie 13/14, Praha 1968/1969, s. 41.

syntézu dosažených poznatků z různých oborů, zabývajících se minulostí, avšak čas k této syntéze podle něho zatím nedozrál. Nejdříve bylo třeba vykonat množství úmorné analytické práce a teprve poté se pokusit o celistvý obraz.³⁴ Přední Tomkovi žáci, zvláště Zikmund Winter, August Sedláček a Čeněk Zíbrt, podléhající vlivu německých badatelů Freytaga, Janssena, Riehla, Gotheina a Henneho am Rhyn, vnímali kulturní historii jinak. Od 80. let podnikali rozsáhlé heuristické výzkumy, jejichž výsledky prezentovali v udivujícím množství popisně faktografických a materiálově bohatých článků, studií i knih, kterým propůjčovaly stylistický půvab přímé citace pramenů a archaický jazyk.³⁵ I oni pojímali své příspěvky jako kaménky, obláčky či stavivo k pozdější monometální kulturně historické syntéze.³⁶ Recept na její zbudování však oběma stranám, svádějícím koncepční střety, chyběl. Delší čas se jejich nepřátelství vybíjelo hlavně v polemikách o kvalitu Zíbrtovy *Bibliografie české historie*, k nimž zavdal početně nekompromisní Gollův posudek.³⁷

Doutnající spor obou hlavních větví české historiografie vzplál znovu u příležitosti 60. narozenin, které Jaroslav Goll i Zikmund Winter slavili v roce 1906. Poněvadž Goll byl o necelých šest měsíců starší, chopili se

33 P. Čornej: Vystoupení Zdeňka Nejedlého proti RKZ v roce 1937 a jeho ohlas, *Česká literatura* 25, 1977, s. 46–53.

34 Viz J. Goll: Dějiny a dějepis, *Vybrané spisy drobné I*, Praha 1928, s. 5–9 (původně v *Athenaeu* 1888/1889).

35 Kriticky k tomu J. Mandlerová: Problém kulturních dějin v české buržoazní historiografii v 80. a 90. letech 19. století, in *Sborník k dějinám 19. a 20. století 1*, Praha 1973, s. 20–35.

36 Je známo, že A. Sedláček, Z. Winter, K. Borový a později i Č. Zíbrt programově mapovali vývoj jednotlivých složek české společnosti (šlechta a její sídla, městský život, církevní život, lidové zvyky a obyčeje) s tím, že se tyto práce stanou podkladem pro pozdější celistvé vyličení českých kulturních dějin.

37 Viz J. Goll: rec. Č. Zíbrt, *Bibliografie české historie*, *ČČH* 6, 1900, s. 135–139; *ČČH* 8, 1902, s. 325–327; *ČČH* 11, 1905, s. 114–115. V první z nich Goll prozíravě říká: „*Bibliografie* přináší příliš mnoho /.../. Nicméně mám za to, že snaha po mnohosti zde šla příliš daleko. Bude-li se dále pracovati tímto způsobem, vzroste dílo do nekonečna.“ (s. 136.) Ještě ostřejší a velmi podrobná byla recenze K. Krofity na 4. díl *Bibliografie* (*ČČH* 14, 1908, s. 51–80), motivovaná Zíbrtovým článkem k Wintrovým šedesátinám, o němž níže (viz též *Listy úcty a přátelství*, s. 481). Krofta pak referoval o *Bibliografii* až do jejího zastavení.

příležitosti zdůraznit zásluhy výrazné vědecké osobnosti jako první jeho přívrženci. Snad ještě větší ohlas než objemný sborník statí, sepsaných Gollovými žáky k učitelovu jubileu,³⁸ vyvolal článek Josefa Šusty v čerstvě založené *Čechische Revue*.³⁹ Jeden z nejnadanějších příslušníků Gollovy školy využil výročí k zhodnocení posledních desetiletí vývoje české historické vědy, v níž podtrhl roli svého učitele jako zakladatele jejího moderního směru. Golla a jeho žáky zároveň postavil do ostré kontrapozice k starší škole, tvořené tzv. muzejním křídlem a ovlivněné obrozenským vlastenectvím, projevivším se v rukopisném boji i zastaralém chápání historiografie.⁴⁰ Rok 1886, v němž začal boj proti RKZ pak pokládal autor za „merkwürdige Datum unserer jüngsten Kulturgeschichte, welches zwei Perioden nationalen Geisteslebens scheidet.“⁴¹ Ač si Šusta počínal, pokud jde o uvádění jmen, decentně, vzbudil v okruhu „muzejčiků“ bouři nevole. A to tím spíše, že se Arne Novák, považovaný za sympatizanta gollovců, vyslovil v *Přehledu* u příležitosti Wintrových šedesátin o jeho díle poněkud kriticky.⁴²

Muzejní křídlo vyrazilo do bitvy prudce a v sevřeném šiku. Na statí v *Čechische Revue* a v *Přehledu* reagoval sám Winter hrdým se přihlášením k „muzejčikům“, oné, jak v uvozovkách zdůraznil, hloupější sortě, resp. staré škole historiků. Mlčet nemohl, neboť když „letos několik dobrých duší všimlo si mé šedesátky – kterou jsem já dokonce nic neslavil – nemohl to kdosi z nové školy ‚vydržet‘ a posoudil právě k té ‚oslavné příležitosti‘ v *Přehledě* moji životní a velikou práci tímž rozumem, jako učinil před léty kýs mladík v historickém časopise; opakoval mi paušální,

38 *Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dr. Jaroslava Golla*, Praha 1906.

39 J. Šusta: Jaroslav Goll. 1846–1906, *Čechische Revue* 1, 1906/1907, s. 17–35.

40 Šusta užívá pro vědce konzervativně vlasteneckého zaměření označení starší škola, resp. starší směr, zatímco protivníci *Rukopisů* a stoupenci kritického chápání vědy jsou v jeho chápání mladá generace. Tamtéž, kupříkladu s. 26 a 27.

41 Tamtéž, s. 28.

42 q (= A. Novák): Šedesátá jubilea dvou historiků /.../, *Přehled* 5, 1907, č. 17, s. 337. Podle autora trpěly oslavencovy (druhým jubilantem byl J. L. Pič) kulturně historické práce „mozaikovou technikou a hromaděním detailu málo utříděného; pro pochopení náboženského života neměl konzervativní Winter dosti filozofické hloubky a myšlenkové odvahy /.../“.

suverénní a nepravdivý úsudek o mých pracích, že jsou to snůšky materiálu, jimž schází hospodářský podklad, a že jsem při líčení církevního života /.../ neměl dost myšlenkové odvahy.“⁴³

Rozhorlený tón byl pochopitelný, uvážíme-li, že Arne Novák patřival k Wintrovým žákům na Akademickém gymnáziu. Roztrpčený učitel zaznamenal do svého exempláře *Přehledu* hořký komentář: „To psal můj žák dareba nepřičetná Arnošt Novák.“⁴⁴ V listu Macharovi, jemuž děkoval za darovanou knihu, vyjevil Winter své nitro naprosto upřímně: „Za jednu stat' musím děkovat extra. V té stati nejvíc díky vzdávám za slovo fasádník. Neuvěříte, jak dlouho a marně jsem to slovo hledal, mne nenapadlo, stará hlava, Vy jste bystřejší, Vy jste mi pomohl. Pan Goll totiž a jeho škola mne mají skoro za vola /.../. Já nejsem historik duchaplný (ale Goll taky ne), já kladu cihlu na cihlu a stavím jako zedník, ale nestavím dle cizího výkresu, stavím boudu sám, ze své hlavy a po svém. A to že, při mé práci, která stála zdraví, je přece něco tvůrčího, to neuznává Goll a jeho kohorta. Budu-li muset přece jenom vystoupit proti těm lidem, tu se mi hodí slovo Vaše, které Vám závidím. To slovo je raženo krásně, precízně, mám skoro zlost, že mne nenapadlo.“⁴⁵

Tištěná Wintrova obhajoba je kratičká, těch rozsáhlejších se ujali přední „muzejčící“. Bez rozpaků a s jasným cílem v nich postavili proti Gollovi jeho generačního vrstevníka Wintra. Josef Volf v provokativní výzvě „gollovcům“, postrádajícím ve Wintrových dílech komparativní hledisko a echo znalostí cizí odborné literatury, bez rozpaků uvedl, že oslavenec jako „kulturní historik může býtí dnes postaven směle po bok cizích badatelů na tomto poli.“ Nezapomněl ani dodat, jakou je hanbou pro českou společnost, píši-li syntézy českých dějin Francouz Ernst Denis a etničtí Němci, zatímco se mladí dějepisci z české univerzity vyžívají v podružných úkolech.⁴⁶ V tomto bodě však pouze opakoval slova, která se Winter neodvažoval pronést veřejně, o to vehementněji si však jimi ulevoval v soukromí: „Zatím mi ovšem překáží, že Němci ‚svým způsobem‘

43 Z. Winter: Taky gratulace, *Zvon* 7, 1907, s. 320.

44 Cit. podle V. Brožová: Dva autobiografické texty Zikmunda Wintra (poznámka k úplnému vydání *Paměti ze života dvou přátel*), in Z. Winter: *Paměti ze života dvou přátel*, ed. V. Brožová, Rakovník 1996, s. 6.

45 J. S. Machar: *V poledne*, s. 211. Slovem *fasádník* označil Machar Šustu v odpovědi na nepřívznivou recenzi své historické poezie.

nám Čechům pišou velké knihy (Neuwirth *Umění*, Lippert *Dějiny sociální*, Bachmann *Dějiny Čech*), a naši páni v bohorovné nadutosti vyrábějí mrňavé škrkavky elegantní pózou. Štukateři fasádní. Gyps. A nejčipernější z nich, daleko inteligentnější než Goll – pan Pekař, zavrtal se do tlusté polemiky, z které nemá nikdo nic. Škoda té veliké práce. A podivno, ti páni mne rádi uznávají za – beletristu. Kteréžto umění, že bych uměl nějak výborně, neuznávám zase já...“⁴⁷

Citované Wintrovy výroky Goll a Pekař neznali. Proto jim zvýšil krevní tlak hlavně Čeněk Zíbrt velkou „wintrovskou“ statí v *Osvětě*, konzultovanou ještě před sepsáním s oslavencem.⁴⁸ Zíbrt bagatelizoval působení Gollova semináře v porovnání s Emlerovou činností v pražském městském archivu, kde se s tají diplomatiky a paleografie seznamovaly celé generace adeptů historikova řenesla, a zároveň Golla nepřímou obvinil z vypuzení Konstantina Jirečka z české univerzity, z neobjektivního prosazování svých žáků na stolice uprázdněné Tomkem, Emlerem i Rezkem a ze zmaření Wintrovy univerzitní kariéry.⁴⁹ Winter, znaje poměry na českém vysokém učení i jeho dějiny jako nikdo jiný, prý na dráhu vysokoškolského učitele brzy rezignoval. Na konkrétní Zíbrtův dotaz, zda se bude habilitovat, jen mávl rukou a pronesl památnou větu: „Raději chci býti na gymnáziu v řadě předních profesorů, než na univerzitě posledním a odstrkovaným docentem.“⁵⁰ A tak na české univerzitě nepůsobí Winter, „zářící jako vzor mnohým mladším snaživcům“, nýbrž historikové, kteří „když již čtyřicítka se kvapem blíží, marně ještě hledají, přeskakují /.../ přes

46 J. Volf: K šedesátým narozeninám člena kuratoria Matice české, školního rady, prof. dr. Zikmunda Wintra, *ČČM* 81, 1907, s. 194; výtky na adresu Gollovy školy ve Volfově recenzi na A. Bachmann: *Geschichte Böhmens*, II. Bd. (bis 1526), Gotha 1905, *ČČM* 80, 1906, s. 190–191.

47 Z Wintrova dopisu J. S. Macharovi. Viz J. S. Machar: *V poledne*, s. 212. Z autorových slov se zdá, že relativně příznivé Pekařovy anotace v *ČČH* změkčily jeho soudy. Narážka na zbytečně rozsáhlou polemiku se týká Pekařova sporu o tzv. *Kristiánovu legendu*.

48 Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter. Vzpomínka k šedesátým narozeninám, *Osvěta* 37, 1907. Za upozornění na konzultaci mezi Zíbrtem a Wintrem děkuji přítelkyni V. Brožové.

49 Tamtéž, s. 252–253.

50 Tamtéž, s. 254. K otázce Wintrovy případné habilitace a zaujatosti Zíbrtova článku v *Osvětě* K. Kazbunda: *Stolice dějin na pražské univerzitě* III, Praha 1968, s. 134 a 312.

řadu staletí, kde by se jen mohli zachytiti“ a po nichž v bibliotékách „v katalogu lístkovém“ zůstávají „jeden, dva, tři listky? – více nic? – nic?“⁵¹

Narážel-li Zíbrt na Golla, hrubě podceňoval jeho učitelské působení, měl-li na mysli Pekaře a Šustu, pak se krutě mýlil. Velké knižní práce Gollových žáků začaly vznikat až kolem roku 1910. Tím nenáležitější bylo, když Zíbrt doslova opakoval citovaná tvrzení ještě ve Wintrově nekrologu, zveřejněném v červnu 1912 na stránkách *Českého slova*.⁵² Zároveň tehdy využíval protigollovské kampaně ve vrcholícím sporu o smysl českých dějin.⁵³ Další Wintrův straník Josef Kalousek se zachoval analogicky, i když umírněněji.⁵⁴ Obdobně vypjatou subjektivností, tentokrát vůči Wintrově památce, se vyznačovala slova Arna Nováka, jemuž však neuniklo tlumené, nicméně živé národnostní citění zesnulého auto-

- 51 Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter, *Osvěta* 37, 1907, s. 256–257. Zíbrtovy invektivy silně rozrušily Golla, který o jeho stati psal 26. 2. 1907 Pekařovi: „Zíbrt nepřestává. Poslední *Osvěta* má článek o Wintrově, jenž je psán proto, aby tam mohlo se vystoupiti proti mně a proti nám – ač se nikde nikdo nejmenuje /.../ Přiznávám se, že mne ty věci začínají iritovat a přiznávám se (což jsem i dříve řekl), že se při tom mém loňském jubil. řekly věci, které se nemusely anebo i neměly. Patrně, že to hlavně vyvolal článek Šustův.“ Viz *Listy úcty a přátelství*, s. 481. Pekař odvětil bojovně 6. 3. 1907: „My jsme byli zticha nebo téměř zticha po dlouhá léta, pokud šlo o práce Muzejčiků, tak málo vyhovující – výsledek se rovnal také nule. Mým heslem zůstává: čeliti každé ráně; nejsme to my, jimž jest se obávatí zápasu. To neznamená, že se musíme vrhnouti na každou pitomou narážku, ani že máme ignorovat knihy jako *Řemesla* atd. od p. Wintra – naopak byl bych velmi rád, kdyby Šusta právě nyní napsal kritiku *Dějin řemesel*, kritiku správnou, ale nezapominající, že autor je „řádným“ členem Akademie.“ Tamtéž, s. 488.
- 52 Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter, *České slovo* 14. 6. 1912, s. 1–2; 15. 6. 1912, s. 1–2. Článek je pouhým zkrácením obsírnější stati v *Osvětě* z roku 1907.
- 53 Viz stati in *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*, ed. M. Havelka, Praha 1995, s. 125–366. Nejnovější interpretace M. Kučera: *Pekař proti Masarykovi (Historik a politika)*, Praha 1995, s. 23–33.
- 54 „Ctihodný charakter Wintrův, zdárné působení učitelské a výtečná činnost spisovatelská docházely zaslouženého uznání, byť ne vždy a všude měrou náležitou /.../. Že se nezachoval všem, netřeba se diviti. Proti přemrštěnostem kritiky uměl se brániti statečně. Bez maření mnohého času ukázal krátce a pádně, že v jeho práci vězí více než materiál. Rád ponechával jiným, aby ze vzácné látky jím shledané a v ladné obrazy srovnané stavěli naučné /sic/ soustavy a filozofické teorie o přčinách a cílech vývoje historické. Teorie vznikají a zanikají, skutky dějinné zůstávají; a kdo je najevo vynesl, ten vykonal vědecké dílo trvalé, i teoretikům užitečné /.../“ Viz J. Kalousek: Zikmund Winter, *Almanach České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 23, 1913, s. 143.

ra.⁵⁵ U českých tvůrců, dospívajících v ovzduší táborového hnutí, tomu zpravidla nebývalo jinak.⁵⁶

Do *Českého časopisu historického* psal Wintrův nekrolog na přímé Gollovo přání Kamil Krofta.⁵⁷ Byla to šťastná volba. A to nejen pro Kroftův vrozený dar taktně harmonizovat rozpory. Krofta totiž ze všech Gollových žáků nejlépe znal předbělohorskou dobu a zdůrazňoval i její světlé stránky.⁵⁸ Ani on se však nevyhnul „věcné (podtrhl K. K.) úvaze“ o „přednostech a nedostacích“ nebožtíkovy vědecké metody, „jejímž účelem bylo tvořiti ladné obrazy“, v níž „převládá živel statický nad živlem dynamickým“, v které „chybí skoro úplně smysl pro historický vývoj“ a jež se kupodivu nepokoušela o „formální rozbor a kritické zhodnocení“ nejdůležitějšího užitého pramene, tj. městských knih.⁵⁹ Téměř stejné vady shledával ve Wintrově práci jeho obdivovatel Václav Vojtišek, jinak příslušník nejmladší generace Gollových žáků a zároveň badatel, důsledně uplatňující při výzkumu městských knih správní, diplomatický a paleografický zřetel.⁶⁰

55 Podle něj převládá u Wintra při hodnocení náboženských dějin hledisko národnostní, „všechny směry, které podvracely autonomii českého myšlení /.../ nenáviděl ze srdce.“ Viz A. N. (= A. Novák): Zikmund Winter, *Národní listy* 13. 6. 1912, s. 1–2.

56 K tomu P. Čornej: *Lipanské ozvěny*, Praha 1995, s. 85–86.

57 Goll sděloval kolem 20. 6. 1912 Pekařovi: „Dále: nekrolog Wintrův. Nejlépe – kdyby to napsal Krofta – on je vůbec často pro Vás ultima ratio.“ Viz *Listy úcty a přátelství*, s. 560. Pekařova odpověď z 25. 6. se netajila výhradami k nebožtíkovi: „Ale věřte mi, že mám těch stížností, že ČČH Wintroví ukřivdil, dost /.../. Stačilo by jim i na kvalitu těch slavných fakt Wintrových posvítit.“ Tamtéž, s. 561.

58 O Kroftovi jako o usmiřovači rozporů i o jeho pohledu na 16. století nejlépe a zatím naposledy K. Kučera: *Historie & historici*, ed. Z. Poustka, Praha 1993, zvláště s. 42–50, 58–61, 72–78, 84–88, 121–122.

59 K. Krofta: Úmrtím Zikmunda Wintera, *ČČH* 18, 1912, s. 378.

60 Winter „vic dokládá, hledě, aby nesetřel z příkladů jejich působivost, uplatňuje se původní ráz zápisů užitých /.../, ale budoucí „speciální studium provede mnohé změny /.../“. V. Vojtišek: Zikmund Winter, *Rozvoj* 21. 6. 1912, s. 2. Ještě obsírněji vyjádřil své názory na Wintrovu studium městských knih v recenzi díla *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, *ČČM* 88, 1914, zvláště s. 75. Z dalších Vojtiškových „wintrovských“ pojednání viz Zikmund Winter (1846–1912), *Za Starou Prahu* 3, 1912, s. 39–40; Vědecké dílo Zikmunda Wintra, *Věstník hlavního města Prahy* 2, 1946, s. 1087–1089.

Pohled bezmála všech Gollových žáků na Wintrovo vědecké dílo trpí jednou společnou chybou. Nevychází z něho samého, nýbrž posuzuje jej prizmatem vlastních představ o povaze historické vědy a nebere v potaz generační rozdíly. Ba, často mu uniká, že i Wintrové spisy reflektují ovzduší doby, v níž vznikaly. Snad všichni příslušníci Gollovy školy četli stať básníka Otakara Theera,⁶¹ málokterý si z ní však vzal něco jiného než přirovnání Wintrových prací k žánrovým výjevům nizozemských malířů 16. a 17. století. Wintrův sklon k výčtu a deskripci jim obykle překryl skutečnost, že stárnoucí badatel obráží ve svých prozaických i kulturně historických dilech obecné tendence přelomu století, zvláště jeho snahu zastavit a postihnout prchavost okamžiku, vykouzlit vůni a barvu dávno minulých epizod, prostě rekonstruovat historickou událost, včetně její impresy.⁶² To není pouze popisný realismus, nýbrž leckdy bezděčný projev tehdejší touhy básníků, výtvarníků i tvůrců kinematografu po evokaci uplynulé chvíle ve všech jejích složkách, oné iluze, která na nás dýchá kupříkladu z Maroldových obrazů, a ovšem i z jeho panoramatu lipanské bitvy.

Zřejmě nejlépe ze všech Gollových žáků zhodnotil Wintrovu práci ten, kdo mu stál nejlíže a bezprostředně nahlížel do jeho dílny. V obsáhlém nekrologu milovaného „mistra Zigy“ odmítl J. V. Šimák⁶³ posuzovat Wintrovu působení na základě neadekvátních kritérií: „Tou partií dějezpytu, která badá o zákonech dějinstva a společenského proudění, která z odborných jevů abstrahuje všeliké teorie, W/inter/ se nezabýval. K tomu prostě neměl času /.../. Také studie analytické, zejména obšírné rozborů pramenů, jichž výsledek bývá i negativní, akribie k zjišťování textů, diagramy /.../ apod. nebyly jeho pravým polem a nevyhovovaly jeho uměleckému citění.

61 O. Theer: Zikmund Winter, *ČČM* 78, 1904, s. 19–32.

62 Tamtéž, s. 21, 24, 25. Opačný názor vyslovil Šalda, podle kterého měl Winter společné znaky se „starými dřevoryjci“. V hodnocení Wintrových kulturně historických monografií byl Šaldův přístup blízký Gollově škole (ve stejné době kupříkladu vysoko ocenil první díl Pekařovy *Knihy o Kosti*). Viz F. X. Šalda: Tři smrti: Winter, Schwaiger a Sládek, *Novina* 5, 1911/1912, s. 508–509.

63 Winter mu několikrát děkoval za pomoc. Viz kupř. předmluvu k *Životu a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století; též Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, s. IV (zde jmenován i Gollův žák Jaroslav Bidlo). Šimák pak v roce 1913 připravil z autorovy pozůstalosti do tisku knihu *Český průmysl a obchod v XVI. věku*.

Proto pomíjel i úzkostlivě plné citace pomůcek /.../. Nebyl již mlád, když dostal se k dílu. Vážil svůj věk, a proto vědomě úkol svůj zúžil. Nechtěl proto **skládati kulturní dějiny** (podtrhl J. V. Š.), chtěl položit k nim pouze důkladný základ /.../.⁶⁴ Díky Šimákovi rovněž víme, že Winter pilně studoval spisy českých, francouzských a německých ekonomů, zvláště Wilhelma Georga Friedricha Roschera, ač jejich konkrétní ohlas nacházíme v jeho pracích jen obtížně.⁶⁵

Mnohem rozporuplnější vztah choval k Wintrovi Zdeněk Nejedlý, který úzkostlivě dbal, aby si nepokazil univerzitní dráhu a zároveň si nerozzlobil vlivné osobnosti z okruhu Muzea, v němž až do roku 1909 pracoval (mimo jiné se podílel na vydávání Zibrtovy *Bibliografie*). Proto se o Wintrovi raději nezmiňoval ve své jubilejní „jiráskovské“ stati,⁶⁶ proto se znalce městských dějin udržoval korektní styky,⁶⁷ a proto se o něm v jisté společnosti vyjadřoval pochvalně.⁶⁸ Wintrův skon situací změnil. Nejedlý již nemusel brát na Jiráskova přítele ohledy. Bezprostředně po únoru 1948, kdy vyvrcholilo Nejedlého úsilí absolutizovat dílo Františka Palackého a Aloise Jiráska, dokonce neváhal Wintra kritizovat a stavět do blízkosti konzervativních vědeckých a literárních proudů, jen aby ještě více vynikla genialita jeho oblíbenců. Nicméně slovník komunistického ministra zůstával v takovém případě blízky lexiku ostatních Gollových žáků, zvláště Tomáše Kaliny: „U Wintra není koncepce, není pojetí českých dějin, které by učilo a vzdělávalo /.../,“ říká na jednom místě.⁶⁹

64 J. V. Šimák: Zikmund Winter, *ČSPSC* 20, 1912, s. 106.

65 J. V. Šimák: Dr. Zikmund Winter a česká věda národohospodářská, *Obzor národohospodářský* 17, 1912, zvláště s. 353.

66 Viz pozn. č. 7.

67 Oba muži spolu vedli korespondenci, z níž se zachovaly jen dopisy Wintrovy, svědčící o určité důvěře, s kterou starší kolega k litomyšlskému rodákovi přistupoval. Viz *Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky*, edd. J. Hanzal a B. Svadbová, Praha 1978, s. 162–167.

68 Regionalistovi Tomičkovi se 23. 9. 1903 svěřoval s radostí, jakou mu udělal Wintrův názor na první díl jeho *Dějiny města Litomyšle a okolí*, vydaný téhož roku: „Mně šlo o úsudek zejména jednoho, a sice proto, že ten přečetl všechny (podtrhl Z. N.) české místní monografie, totiž Zikmund Winter. A jeho úsudek byl takový, že lepší být nemohl.“ Viz *Zdeněk Nejedlý – Antonín Tomiček. Korespondence*, ed. B. Svadbová, Hradec Králové 1976, s. 147. Winter napsal na Nejedlého práci recenzi do *Zvonu* 4, 1904, s. 42–43.

A jinde své vývody zpřesňuje. Na cenných Wintrových kulturně historických dílech leží podle něho „něco z Tomkovy neideovosti, co velmi na druhé straně oslabuje jejich cenu a význam /.../, obsáhlé jeho dílo nám nepodává ani jednu odpověď na zásadní problémy /.../. I Winter zůstává při popisu /.../. Takže jinak tato tolik dávající díla jsou a mohou být pro historika vlastně jen materiálem, jenž na svého zpracovatele, ve smyslu Palackého, teprve čeká.“⁷⁰

Již delší čas budila můj zájem otázka, zda se v podobném duchu vyslovil k Wintrovu dílu také Nejedlého spolužák z Gollova semináře, totiž Rudolf Urbánek, který své pojednání k stému výročí historikova i beletristova narození koncipoval s časovým odstupem a jenž ve svých monografiích prokázal obdobný smysl pro detail. Nedočkávě a s vnitřním rozehvěním jsem bral do rukou jeho nepublikovanou přednášku, proslovenou 27. prosince 1946. Překvapení bylo značné. Urbánkovo stanovisko i po desetiletích nezapře Gollova žáka, který prožíval všechny soudobé zápany a jehož sympatie náleží uctívanému učiteli.⁷¹

Ani Urbánek s Nejedlým tak nevybočili z řady, vinoucí se od Golla, Kaliny, Šusty i Arna Nováka přes F. X. Šaldu, Jaroslava Prokeše a Františka Kutnara až téměř do naší současnosti, k Tomáši Vojtěchovi, Janě Mandlerové, Jiřimu Kejřovi a Jaroslavu Markovi.⁷² Převládající charakteristika Zikmunda Wintra jako badatele, který shromáždil „nesmírné kvantum

69 Z. Nejedlý: O úkolech naší literatury, *Var* 2, 1949, s. 230.

71 Urbánek dává animozitu vůči Gollovi a jeho zákům do souvislosti s neuskutečněnou Wintrovou univerzitní dráhou a vysvětluje, jak musilo být pro nepřekonatelného znalce dějin pražského vysokého učení bolestné vyrovnat se s faktem, že v jeho prostorách učit nebude. Naznačuje též možnost výkladu *Mistra Kampana* jako alegorie Wintrova vztahu k české univerzitě. Viz fond R. Urbánek, č. i. 10561, č. přír. 147/62, LA PNP v Praze. Za vyhledání rukopisu děkuji kolegovi T. Pavličkovi.

72 Z dosud nezmiňovaných prací viz J. Šusta: *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a v době nové*, Praha 1933, s. 196 (zde nejpozitivnější autorův soud o Wintroví vůbec); týž: *Úvahy a drobné spisy historické* II, Praha 1934, s. 17–18; A. Novák, J. V. Novák: *Přehledné dějiny literatury české*, 5. vydání, Brno 1995, s. 759 a 761; J. Prokeš: Literatura dějepisná, in *Československá vlastivěda* X, Praha 1931, s. 284; F. Kutnar, [J. Marek]: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* II, s. 44–45; T. Vojtěch: *Česká historiografie a pozitivismus*, Praha 1984, s. 37 a 39; J. Kejř: *Historik-beletrista*, doslov in Z. Winter: *Zlatá doba měst českých*, 2. vyd., Praha 1991, s. 254–268; J. Marek: *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992, s. 56 a 170.

Zikmunda Wintra jako badatele, který shromáždil „nesmírné kvantum dosud neznámých a do podrobnosti jdoucích faktů“ a jehož kulturně historické monografie jsou mozaikami, z nichž „nelze vyvodit žádný obecnější závěr o povaze historických procesů“,⁷³ vykazuje podivuhodnou životnost. Jakoby většina historiků neviděla, že i Gollova škola v úsilí o kulturně historické syntézy ztroskotala (klasickými ukázkami jsou nedokončená díla Zdeňka Nejedlého a Rudolfa Urbánka) a že k celistvému obrazu minulosti dospívala pouze výjimečně a výhradně v dílech svých nejlepších představitelů.⁷⁴

Svár mezi Zikmundem Wintrem na jedné a Jaroslavem Gollem s jeho žáky na druhé straně lze objektivně posoudit jen s obtížemi. Záleží totiž na bytostném založení každého historika, k jakému pojetí má blíže. Winter sice zdůrazňoval svůj pramenný výzkum, v koutku duše si však uvědomoval, že metodu nejlepších představitelů Gollovy školy není schopen zvládnout a že mu chybí i jejich rozsáhlý přehled po světové dějepisné literatuře. A z toho pramenila jeho ukřivděnost i nepravdivá slova o fasádnících, kteří „do archivů nechodí, oni pohodlněji čtou německé knihy“ a „mají široké úsudky“⁷⁵ Gollovi žáci pochopitelně práci v archivech nezanedbávali (stačí uvést Šustu, Pekaře, Novotného, Friedricha, Kroftu, Urbánka, Navrátila), ale nemohli jí věnovat veškerý čas, pokud cítili potřebu studovat novou literaturu a rozšiřovat si své obzory. Síly jednotlivce totiž nestačily na ideální zvládnutí vytčených úkolů, a tím méně na ně stačí dnes, v době informační exploze, která sice studium usnadňuje, ale zároveň servisem nepřehledného množství údajů vyvolává v myslích badatelů děs.

A ještě na jednu okolnost se rádo zapomíná. Gollova škola obracela kritické ostří proti Wintrovi v letech 1901–1912, v době, kdy její nejbystřejší představitelé hledali cestu z labyrintu faktografického pozitivismu a napadali proto vše, co zavánělo pouhou evidencí a popisností. Není tedy náhodou, že se jejich názory sbližovaly se stanovisky F. X. Šaldy a Arna Nováka, zdůrazňujícími roli intuice při vědeckém poznávání minulosti. Spor o Wintra tak tvoří integrální složku úsilí najít východisko

73 F. Kutnar, [J. Marek]: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví* II, s. 45.

74 Mám zde na mysli J. Pekaře (především *Kniha o Kosti I a Žižka a jeho doba* III) i četná díla J. Šusty.

75 Viz J. S. Machar: *V poledne*, s. 211.

z problému, pro nějž se ujal nepřesné označení krize pozitivistické historiografie.

Paradoxem jsem začal, paradoxem skončím. Po desetiletích absolutně znějících soudů o mechanické metodě a přemíře detailů začalo české dějepisectví doceňovat právě Wintrův materiálový přínos. Badatelé, zabývající se mikrohistorií či každodenností raného novověku, nemohou jeho práce pominout. Prorocky dnes vyhlízejí Wintrova slova z roku 1901: „Však se později někdo najde, kdo na mých základech bude hledat tendence evoluční, principy sociální, psychologické a jiné veliké věci moderních metod dějepisných.“⁷⁶

V tomto směru mu přinesl pozdní, ale zatím zřejmě největší satisfakci až třetí díl *Jagellonského věku v českých zemích*, který Josef Macek věnoval problematice měst a měšťanstva.⁷⁷ Při lektoraci rukopisu jsem zjistil, že autor odkazuje na díla Zikmunda Wintra ve 148 případech, což představuje 12% odkazů ze všech uváděných vědeckých titulů. Frekvencovanějšího autora v Mackově práci nenajdete.⁷⁸ Není to náhoda. Až současné dějepisectví, které zásluhou moderních metod, nalezlo klíč k vytváření skutečných kulturně historických syntéz,⁷⁹ mohlo Wintrovo dílo plně docenit.

Opět se tak potvrdila stará pravda, že názory současníků, pronášené mnohdy ve vzrušených diskusích, nejsou pro posouzení vědeckých a uměleckých výtvorů plně relevantní. Jejich opravdový přínos obvykle prověří čas. V případě historiků ovšem platí, že žijí hlavně v paměti žáků a jejich dílo přetrvává jen potud, pokud je vědecky aktuální.

76 Z. Winter: Odpověď T. Kalinovi, *ČČM* 75, 1901, s. 556.

77 J. Macek: *Jagellonský věk v českých zemích* III, Města, Praha 1998

78 Pro zajímavost uvádím, že Zibrtova frekvence činí necelá 3%.

79 O tom blíže J. Petráň v rozsáhlé úvodní partii k *Dějímám hmotné kultury* I/1, Praha 1985. Za příkladnou českou kulturněhistorickou práci lze, vedle uvedeného díla Mackova, označit knihu Z. Smetánky *Legenda o Ostojovi*, Praha 1992.

jaroslav pánek

DĚJINY PŘEDBĚLOHORSKÝCH ČECH VE VĚDECKÉM DÍLE ZIKMUNDA WINTRA

shrnutí problematiky¹

Zikmund Winter výrazně zasáhl do výkladu českých dějin na přelomu středověku a novověku, avšak učinil tak v době, která neměla valné porozumění pro vědeckou pluralitu. Třebaže se snažil zůstat stranou politických zápasů, v prostředí zjitřeném bojem o *Rukopisy* a vyhrocujícím se česko-německým soupeřením se nemohl nepřidat na jednu ze stran uvnitř českého kulturně politického tábora. Vzhledem ke svému názorovému zakotvení a společenskému postavení zvolil tu, která byla právě na ústupu. V důsledku toho se už za svého života dočkal ze strany odpůrců namnoze záporného hodnocení, které převládalo i po většinu 20. století. V podstatě šlo o tvrzení, že úspěšný novelista Winter dokázal archivním výzkumem nalézt obrovské množství dílčích údajů, ale v záplavě pramenů a detailních faktů se nedokázal patřičně orientovat a utonul v nich.

Metodicky i názorově zůstával Winter pod vlivem svého uctivaného učitele Václava Vladivoje Tomka. Z jeho rozporuplného vývoje vnímal především to období, v němž se stal Tomek syntetikem pražských (a s nimi i českých) dějin a v jehož průběhu potlačil svou někdejší politickou vyhraněnost. Nicméně v protikladu k Františku Palackému zůstával Tomek i tehdy přísným kritikem předbělohorského stavovství a obdivovatelem hodnot habsburské monarchie jakožto nositele společenského řádu a náboženské jednoty. Zatímco tato konzervativní linie českého po-

1 Podrobnější zpracování této problematiky vyjde ve sborníku k 70. narozeninám J. Války, *Studia Comeňiana et historica*, 1999. V tomto stručném sdělení podávám pouze základní teze a na nejnnutnější míru omezují poznámkový aparát.

hledu na předbělohorskou dobu pozvolna vyhasínala, utvářel se na sklonku 19. století protichůdný proud, který vycházel z podnětů Jaroslava Golla a hledal zcela jiné řešení bělohorské otázky.

Wintrovým osudem se stalo zřetelné generační zpoždění. Zatímco on působil jako středoškolský profesor, bádával ve venkovských archivech a věnoval se beletrii, proběhl v české historiografii převrat, který vynesl do popředí Gollovy žáky jakožto rozhodné stoupence pozitivismu a nových nároků na vědeckou metodu. V důsledku tohoto časového posunu začal Winter svými knižními pracemi navazovat na Tomka v době, kdy se stala tato inspirace v české společnosti i v dějepiscectví zjevným anachronismem. V téže době si hledali místo na slunci mladí adepti historické vědy, kteří sice za sebou ještě neměli podstatné badatelské výsledky, o to bouřlivěji však odmítali vše, co se lišilo od jejich nedávno nabytých představ. Zikmund Winter v jejich očích ztělesňoval sepisovatele nekritických snůšek nezvládnuté faktografie, a tak se o něm také ve svých referátech bez zábran vyjadřovali. Winter se naopak domníval, že je mladšími kolegy neprávem osočován, a ve své osobní dotčenosti se ani nesnažil s nastupující badatelskou generací navázat účinnou rozpravu.

Ve svém postoji nezůstával Zikmund Winter osamocen a rozhodně mu nehrozilo, že by mohl být umlčen, jak někdy v pocitu ukrivděnosti naznačoval. Měl velkou podporu starších historiků, kteří oceňovali Wintrovu výjimečnou pracovitost, schopnost přinést netušené množství neznámých poznatků a literárně je ztvárnit. Kromě V. V. Tomka stáli na jeho straně osobní přátelé Antonín Truhlář a Josef Vítězslav Šimák, dále pracovníci Muzea Království českého (Antonín Jaroslav Vršátko, Václav Schulz, Adolf Patera), Archivu Země české (František Dvorský, Julius Pažout, Vojtěch Jaromír Nováček), Archivu města Prahy (Josef Emler, Jaromír Čelakovský, Josef Teige) a přední historikové působící mimo Prahu (František Kameníček, František Mareš, August Sedláček a další). Po boku Zikmunda Wintra stály rovněž konzervativnější skupiny historiků v Matici české, Královské společnosti nauk a České akademii věd a umění.

Zatímco v tomto prostředí se Wintrovi dostávalo pochopení a podpory při publikačních záměrech, u odpůrců nenacházela porozumění jeho snaha vysvětlovat vlastní metodu jako důsledné hledání objektivního stanoviska, na jehož základě si má každý čtenář vytvořit vlastní úsudek. Výtky kritiků, že Winter postrádá dostačující metodické školení, byly v podstatě oprávněné, neboť jinými slovy vystihovaly důsledky autorova opožděného vstupu na scénu české historiografie. Neznamená to však, že by tento historik

postrádal jakékoli vlastní pojetí předbělohorské doby a že by je – byť jen v náznacích – do svého vědeckého díla nepromítl.

Wintrový monografie, které vyšly v letech 1890-1913,² se v různých podobách vracejí k jeho snaze „zevrubně a po všech stránkách vylíčiti kulturním obrazem život v městech za starodávna“.³ Nebylo to přesné ani chronologicky výstižné vyjádření, neboť Wintrův zájem sahál do období mezi husitstvím a Bílou horou (výjimečně s ponorem do 14. století), avšak v závislosti na zachování archivních pramenů se soustřeďoval především ke druhé polovině 16. a k počátku 17. století. Nicméně zahrnutím zhruba dvousetleté periody si autor vytvořil možnost sledovat poměrně dlouhodobý vývoj, a to nezávisle na období habsburském; výhodou byl rovněž dílčí přesah za rok 1620, zahrnující i bezprostřední důsledky Bílé hory.

Zpracování života ve městech na přelomu středověku a novověku představovalo velké téma a svědčilo o vysokých ambicích Zikmunda Wintra. Nebyla to volba nikterak náhodná, ba ani závislá pouze na pramenových východiscích. Srovnatelný výběr učinili předtím nebo téměř současně i další historici podobného badatelského zaměření: V. V. Tomek se soustředil na vylíčení českých dějin se zřetelem k hlavnímu městu (musel však již abstrahovat od vývoje dalších městských obcí), August Sedláček se věnoval historii šlechty a jejích sídel, Klement Borový pojednával o prelátsstvu a o něco později sáhl Josef Kalousek k dějinám selského lidu. Při takovém rozdělení úkolů zůstávalo měšťanstvo jedinou ze základních vrstev stavovské společnosti, již bylo nutno věnovat soustavnou výzkumnou pozornost. Winter si jako první u nás jasně uvědomil, že toto téma lze uchopit i jinak než jen na úrovni místních monografií nebo studia městského práva a správy.

2 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku*, I, II, Praha 1890, 1892; *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*, Praha 1893; *Život církevní v Čechách. Kulturněhistorický obraz z XV. a XVI. století*, I, II, Praha 1895, 1896; *Děje vysokých škol pražských od secesi cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, Praha 1897; *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*, Praha 1899; *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturněhistorický obraz*, Praha 1901; *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906; *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526-1620)*, Praha 1909; *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, vydal J. V. Šimák, Praha 1913.

3 Z. Winter: *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, s. IX.

Soustavnou heuristikou v městských archivech a poté promyšleným utříděním dříve neznámé látky dospěl Winter k výsledkům, které znamenaly tematickou inovaci v české historiografii. V postupně vznikajících monografiích vystihl podstatné vnitřní souvislosti jednotlivých složek a funkcí městského organismu. Byly to především funkce sociálně organizační a administrativní; ve své někdejší mnohotvárnosti a následně v historikově popisu naznačovaly otevřený systém, jenž nacházel odraz v literárním zpracování. Se značným smyslem pro soustavné utřídění látky zachytil Zikmund Winter církevní a náboženskou, školskou a hospodářskou stránku městské kultury, ve výběru i některé další aspekty hmotné kultury měšťanstva.

Zvláště úspěšný byl Winter tam, kde mu archivní prameny umožňovaly zrekonstruovat administrativní svazky městské společnosti (církevní správa, organizace školství, řemesel apod.), naopak slabiny se projevovaly při snaze vystihnout způsob myšlení raně novověkého člověka, jemnosti konfesí, či naopak široké vývojové souvislosti. V prvním případě se Winter místo věcného rozboru občas uchyloval k ahistorické moralizaci, ve druhém spíše čtenáři unikal předčasným odbíháním od tématu a přeskokováním problémů. Břemeno neobyčejně početných a v detailu rozrůzněných pramenů mnohdy vskutku bránilo proniknout od rozmanitých jevů k podstatě. Jednak proto, že Winter zřídka kdy přistoupil k hlubší srovnávací analýze (zpravidla se spokojoval s paralelním popisem jevů), jednak proto, že pokora před prameny mu znesnadňovala hierarchizaci poznatků a odrazovala jej od zobecnění.

Přes tyto metodické obtíže a přes zdrženlivost v generalizacích nepostrádal Zikmund Winter vyhraněný názor na předbělohorskou dobu a na její vědecké pojetí. Stavovskou společnost, jež se dotvořila mezi husitstvím a Bílou horou, vnímal prostřednictvím města, avšak zásluhou komplexní povahy městského obyvatelstva dospíval k představě o všech základních sociálních vrstvách. V Tomkově duchu zaujal ke stavovství silně moralizátorský postoj, nepřekonal mravní předpojatost tím, že by provedl hlubší srovnání s poměry v jiných zemích, a přejal od svého učitele tezi o blahodárné úloze silné panovnické moci. Podobně při hodnocení náboženských poměrů dospíval k názoru, že v českém prostředí chyběla žádoucí snášenlivost, neboť se nedopracoval ke srovnání poměrů v Čechách a jinde v Evropě, jež by mu zdejší inerkonfesijní soužití umožnila vyložit v mnohem příznivějším světle.

Při utváření Wintrova pojetí předbělohorské doby zaujala významně postavení národnostní otázka. Winter zůstal poplatný romantickým před-

stavám o české mírumilovnosti a pohostinnosti, na druhé straně pak vytýkal nedostatečnou prozíravost Čechů ve vztahu k Němcům a jejich „lsthému násilí“, s nímž se vždy snažili prosadit v Čechách na úkor domácího obyvatelstva.⁴ Doba před třicetiletou válkou pro něho představovala „zápas dvou národů“ o převahu v českých zemích.⁵ Důležitým mezníkem se měl stát rok 1615, avšak ani obranným sněmovním usnesením o výlučném postavení českého jazyka se nepodařilo zastavit nepříznivý vývoj, který dovršila nešťastná bělohorská bitva.

Při výkladu národnostních poměrů se Winter naprosto zřekl deklarované objektivity a stal se mluvčím českých národních zájmů. Kladel minulost před oči současníků jako výstražný příklad, což odpovídalo i současnému Zíbrtovu chápání národnostně aktualizované kulturní historie. Nabádavé pojetí starších českých dějin muselo mít ovšem i svou optimistickou stránku. Winter si osvojil představu o dvojnásobně vzestupné křivce českého národního života. Podle ní po prvním nástupu češství v době předhusitské a husitské nastal dlouhodobý, mnoha okolnostmi zaviněný úpadek, ale v posledních letech před protihabsburským povstáním se Češi vzpamatovali, překonali lhostejnost k postavení svého jazyka a pokusili se obnovit jeho výlučnost. Současně rozvinuli školství, které zajišťovalo pevný základ národní vzdělanosti a předznamenávalo pedagogické výboje Jana Amose Komenského. Národní tragédie nebyla jen výsledkem vlastních pochybení, nýbrž především nepříznivé souhry vnějších okolností. Přes mnohostranné ztráty a bezpříkladné utrpení „vzkříšen jest nynější český národ“.⁶ Ač jen v náznacích, ozývají se tu zárodky české nacionalistické koncepce, kterou později důsledně propracoval Josef Pekař.

Pojetí předbělohorských dějin ve vědeckém díle Zikmunda Wintra ústrojně navazuje na Tomkovu konzervativní koncepci, posouvá ji však do sféry měšťanstva v přesvědčení, že právě „český měšťan“ se stal nositelem „největšího podílu tehdejší kultury“,⁷ představitelem hodnot, které za-

4 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst I*, s. 164.

5 Tamtéž, s. 169.

6 Z. Winter: *Život církevní v Čechách I*, s.286.

7 Z. Winter: *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, s. 780.

jišťují kontinuitu národního vývoje. Druhá inovace Wintrova celkového pohledu na předbělohorskou dobu tkví v přijetí dílčích podnětů liberálního dějepisce, které oproti Tomkovi oslabilo úlohu katolicismu a zdůraznilo nenaplněnou, avšak nezbytně potřebnou náboženskou snášenlivost. Zásadní odlišnost od Tomkova výkladu spočívá ovšem v mnohem menším akcentu na dynamický rozměr dějin a naopak ve zdůraznění jeho statických složek.

Wintrovo vědecké dílo časově i metodicky stojí na přelomu věků. Má základ v době, kdy – nejen ono, ale i celá česká historiografie – nesnadno nachází rovnováhu mezi vědeckou objektivitou a službou národu. Přes všechna vnitřní ztroskotání a vnější odsudky je to dílo soudržné, založené na vlastní představě o předbělohorské době. Vykládá ji nejen s detailním zaměřením na život tehdejšího měšťanstva, ale také se zobecňujícím záměrem jako svébytnou epochu v dějinách českého národa a jako výstražný předstupeň jeho moderního vývoje.

ZIKMUND WINTER A DĚJINY HMOTNÉ KULTURY

V úvodní části svého příspěvku bych se rád zastavil u některých nepřiliš dávných hodnocení Zikmunda Wintra našimi historiky dějepisectví. Jaroslav Marek ve své knize *O historismu a dějepisectví* píše: „/.../ u Z. Wintra šlo o naprostý rozklad výstavby historického díla ve snůšku mechanicky řazených fakt.“¹ Jeho soud je v této otázce „gollovsky“ tradiční. Podobně František Kutnar a Jaroslav Marek v *Přehledných dějinách českého a slovenského dějepisectví* tvrdí o Wintrově a Zibrtovi, že „jejich práce zůstávaly většinou bohatou snůškou materiálu z nejrůznějších oblastí hmotné i duchové kultury“.² Kliše operující představou „snůšky“ nepřipouštějí ovšem, že by v snůšku nastřádaný materiál mohl být racionálněji rozříděn. Podobně jiné kliše, operující představou „mozaiky“,³ předpokládá jakousi plochost bez hierarchie v členění látky. Proto myslím, že podobné výroky o Wintrových historických dílech nepostihují skutečnost spravedlivě.

K pozitivnějšímu soudu o Wintrově metodě dobral se teprve Jiří Kejř v doslovu ke *Zlaté době měst českých*.⁴ Po zásluze ocenil, že Wintrový

1 J. Marek: *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992 (k vydání připraveno 1969), s. 170.

2 F. Kutnar, J. Marek: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997, s. 410–411.

3 Např. J. V. Šimák: *Čeněk Zibrť*, Praha 1932, s. 5; o dílech Zibrťových zde uvádí: „Jsou to zprvu spíše jen nesouvislé mozaiky nežli podání dějinného vývoje /.../“. Ačkoliv Šimák připouští, že právě Wintrový práce mají víc „hloubky a svěžesti“, objevuje se výhrada mozaikovitě (tedy ze střípků skládané) faktury díla kulturního dějepisectví i jinde, dokonce u Kejře jenž v posledním vydání Wintrový knihy *Zlatá doba měst českých* mluví o „mozaice z pramenů, které do té doby málokdo studoval“. J. Kejř: *Historik-beletrista, doslov in Z. Winter: Zlatá doba měst českých*, Praha 1991, s. 260.

4 Tamtéž, s. 254–268.

knihy jsou sice souborem jednotlivin, avšak souborem dokonale utříděným, starostlivě rozčleněným a spojeným logickou návazností výkladů. Takové hodnocení je jistě adekvátnější než shora uvedené soudy a dále ani Winter dost dobře pokročit nemohl, bereme-li v úvahu dobový stav disciplíny, jež se přirozeně teprve začínala potýkat s řešením problému, který zde na sympoziu formuloval prof. Kolár: „Co s obrovským množstvím nových faktů a materiálu, které kulturní dějepis konce minulého a začátku našeho století nashromáždil?“ Nalezení relevantního třídícího schématu, podmíněně určitým stanoviskem nazírání, úhlem pohledu, neznamenalo však ještě vypořádání se s problémem zasazení kulturněhistorických faktů do dějinného celku.

Zajisté připustíme, že s tímto úkolem se naši historikové kultury před sto lety nevyrovnali. Jinou nespornou zásluhu jim však přiznat musíme – dříve než si položili otázku „co s nasbíraným materiálem“, už dávno jeden Rubikon překročili. Předmětem svého zájmu učinili totiž fakty, jež se týkaly hromadných a zdánlivě banálních projevů všedního života,⁵ „minulý život národa mimo politické příběhy“. Jinak řečeno, zasloužili se o podstatné rozšíření výměru historického faktu; dokonce se pokusili, jak se domnívám, o novou konstrukci historického faktu; ztroskotali však při tom na problémech propojení jedinečných faktů s obecnými. V těchto nových snahách i pochybeních nebyli přirozeně sami, půda k tomu byla v té době připravována i jinde.⁶

* * *

Řada referentů se tu zabývala Wintrovým stylem, tedy zajisté tak elementárními atributy wintrovského fenoménu jako je jazyk a vsudypří-

5 F. Kutnar, J. Marek: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 410.

6 Srov. např. v Německu snahy K. Lamprechta, jenž kladl důraz na opakovatelné, hromadné jevy sociálně psychologické povahy, a diskusi po vydání jeho *Deutsche Geschichte* roku 1894. K tomu G. G. Iggers: *Deutsche Geschichtswissenschaft*, München 1976, 3. Aufl., s. 175 n., 256, 306 n.; naposledy R. Chickering: *Karl Lamprecht. A German Academic Life (1856–1915)*, Atlantic Highlands (New Jersey) 1993, recenze G. G. Iggerse v *Central European History* 27, 1994, s. 87–92. Srovnej též J. Čechura: Josef Pekař a Karel Lamprecht, in *K poctě Jaroslava Marka* (sborník prací k jeho 70. narozeninám), Praha 1996, s. 71–85; tamtéž i další literatura. Bližší úsilí Wintrovu a Zibrtovu byly ovšem práce z oboru dějin mravů a zvyklostí (Sittengeschichte) historiků jako byli O. Henne am Rhyn a W. H. Riehl (srov. J. Petráň: *Dějiny hmotné kultury* 1/1, Praha 1895, s. 62 n.) V Rakousku reprezentoval tento směr např. K. Schober: *Das bürgerliche Leben zu Wiener Neustadt im Zeitalter Friedrichs IV.*, *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich*, N. F. 19, 1885, s. 224–259.

tomný příběh či anekdota. Wintrovou ctižádostí bylo však, vedle historické sdílnosti, obohacení soudobého jazyka a podobně, bezpochyby více. „Mně šlo při všech dosavadních dílech /.../ o nákras skutečného života“,⁷ vyznává Winter, a má tu na mysli nejen oživení dějin konkrétními příběhy, postavami a vůbec dobovými reáliemi, nýbrž i proniknutí k dalším a hlubším vrstvám historické skutečnosti vůbec. A zaznívá-li tento výrok v úvodu knihy o pražských řemeslnících, jejich organizaci, produktech a životě v 16. století, můžeme se oprávněně ptát, jaký je vztah této a dalších Wintrových prací k oněm větvím současného dějepiscectví, které směřují k obdobným tématům a otázkám.

Řečeno s Jiřím Kejřem, „skoro celé století historické práce posunulo /.../ pochopení spjatosti jevů i metody do docela jiné roviny“.⁸ Jeden z rozhodujících kroků na této cestě učinil Fernand Braudel na konci 60. let ve své *Civilisation matérielle et capitalisme*, když v podstatě ztotožnil „materiální základnu lidského života“ s každodenností, způsobem života.⁹ Rodnou dcerou dějin každodennosti jsou od 80. let mikrodějiny, které posunují zorný úhel blíž k individu. ¹⁰ Jestliže pak Zikmund Winter tvrdil „má práce je mikrologická“, je na místě otázka, zda můžeme v jeho dílech spatřovat nějaké náběhy ke zmíněným aktuálním tendencím. Vždyť Wintrové historické knihy jsou vsutku protkány všemožnými příhodami, vlastně drobnými historiemi, „mikrohistorikami“. Byl přece přesvědčen, že slovy Vrchlického: „Jeť oblázek i balvan v stejné ceně, když s láskou dán!“¹¹ Právě toto krédo však prozrazuje, jak je Wintrovo chápání historického detailu vzdáleno jeho funkci v současném „mikrodějepis“u. Wintrové oblázky v podobě mikropříběhů byly vlastním stavivem jeho historických prací, dokumenty či doklady, které skládaly obraz doby, aniž by přitom bylo zkoumáno, zda nepřesahují k obecnější výpovědi o soudobé mentalitě. Mikrohistorický pohled definoval však italský historik Giovanni

7 Z. Winter: *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*, Praha 1909, předmluva, s. III.

8 J. Kejř: Historik-beletrista, in Z. Winter: *Zlatá doba měst českých*, s. 259.

9 Srov. P. Burke: *Offene Geschichte. Die Schule der „Annales“*, Berlin 1991, s. 51.

10 Srov. např. příspěvky W. Hardtwiga a H. Medicka in *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, Göttingen 1994, s. 19–32, 40–53.

11 Z. Winter: *Život a učení na pratikulárních školách v Čechách v. XV. a XVI. století*, Praha 1901, s. 2 nestránkované předmluvy.

Levi poněkud odlišně: „Microstoria ne veut pas dire regarder des petites choses, mais regarder petit.“ (Mikrodějiny, to neznamená všimát si malých věcí, ale dívat se zmenšenou perspektivou, přel. Z. H.).¹²

Lépe však dopadne náš soud o Wintrově „modernosti“, soustředíme-li se na další ze základních kamenů dějin každodennosti, dějiny hmotné kultury. Více nebo méně zasahují do této badatelské sféry téměř všechny Wintrový práce historické, jen v některých se však stávají dějiny hmotné kultury hlavním tématem.¹³ Už heuristika se v těchto případech vyznačovala využitím překvapivě široké škály pramenů. Kromě písemných pramenů – převážně městských knih a v nich pozůstalostních inventářů – znal Winter i dokumenty hmotné a obrazové. Jak se ozřejmí například při čtení *V měšťanské světnici starodávné*, studoval Hollarovy grafické listy ve vídeňské Albertině,¹⁴ používal soudobou literaturu (např. Rvačovského *Masopust*) i komparativní materiál zemskodeskový; z jeho přiznání otištěným na jiném místě víme, jak cenil hmotné doklady: „Věřím, že jediný kousek umělecký z vitríny muzejní vyňatý a představený víc poučí než dlouhý historický i deskriptivní výklad.“¹⁵

Základní struktura pramenného materiálu, jenž je brán při výzkumu dějin hmotné kultury v potaz, se tedy od Wintrový doby příliš nezměnila. Dnes ovšem máme ke zvládnutí tohoto materiálu k dispozici řadu nových metodických „stanovišť“, řečeno Wintrovým jazykem. Reprezentativní *Dějiny hmotné kultury* koncipované Josefem Petráňem a doplněné statěmi

12 Cit. podle H. Medicka in *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, s. 40, jenž se odvolává na Leviho výrok v Basileji roku 1990.

13 Z Wintrových prací zde budeme nadále posuzovat především *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I*, Praha 1890, 3. kniha Zevnějšek města; *Přepych uměleckého průmyslu v měšťanských domech XVI. věku*, Praha 1893, otisk z *Časopisu Muzea Království českého* (dále ČČM); *V měšťanské světnici starodávné*, Praha 1895 a další drobnější studie soustředěné pod společným titulem *Z rodiny a domácnosti staročeské. Ze života XVI. století*, řada I a 2, Výbor ze spisů Zikmunda Wintra, sv. 8 a 9, Praha 1930.

14 Z. Winter: *V měšťanské světnici starodávné*, s. 3.

15 Z. Winter: *Přepych uměleckého průmyslu v měšťanských domech XVI. věku*, ČČM 67, 1893, s. 46.

dalších autorů¹⁶ představují moderní syntézu nejen látkovou, ale i metodickou, a to s využitím všech poznatků, k nimž dospěl evropský vývoj jak na půdě sociálních dějin kultury (to zejména v dílu prvním), tak na cestě ke kulturní antropologii (to zvláště v dílu druhém, svědomitě reflektujícím vývoj oboru v uplynulém desetiletí). Na základě úvodních kapitol Petráňových můžeme nejnázorněji přehlédnout, jakou proměnou prošel kulturní dějepis za sto let svého vývoje ve světě i u nás: historik každodennosti využívá poznatků sociální a kulturní antropologie¹⁷ včetně civilizační a „modernizační“ teorie Eliasovy,¹⁸ mezioborově rozkročené historické ikonografie,¹⁹ uspořádaných databázi hmotných historických reálií²⁰ aj. Rozhodující skok učinila přitom metodologie oboru v posledních asi dvaceti až pětadvaceti letech. Wintrem shromážděné poznatky o hmotné kultuře měšťanstva 15.–17. století neztrácejí v tomto kontextu svou hodnotu, stávají se stavebním kamenem pro pozorování dlouhodobějších proměn kulturního chování (rituálů) nebo materiálovým východiskem pro pohled na hmotnou kulturu jako distinktivní znak příslušnosti k určitému sociálnímu prostředí.²¹

Tak jako v době Wintrově, zůstává i dnes klíčovým problémem strukturování získaných dat, popřípadě nalezení relevantních apriorních kritérií,

-
- 16 J. Petráň a kol.: *Dějiny hmotné kultury* I/1,2, Praha 1985; II/1, 2, Praha 1996–1997.
- 17 Srov. přehledně L. Petráňová: Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu (k problému integrované „historické sociální vědy“), *Český lid* 78, 1991, s. 21–29; R. van Dülmen: Historische Anthropologie in der deutschen Sozialgeschichte. Ein Bericht, in R. van Dülmen: *Gesellschaft der Frühen Neuzeit: kulturelles Handeln und sozialer Prozeß. Beiträge zur historischen Kulturforschung*. Wien–Köln–Weimar 1993, s. 372–401. Dále příspěvky v časopisu *Historische Anthropologie*, vydávaném od 1993, zde např. R. Isaac: Geschichte und Anthropologie oder Macht und (Be-)Deutung, *Historische Anthropologie* 2, 1994, s. 107–130.
- 18 N. Elias: *Über den Prozeß der Zivilisation*, Frankfurt a. M., 1977. K tomu srov. J. Šubrt: *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha 1996.
- 19 Srov. Z. Hojda: Historická ikonografie – pomocná věda historická?, *AUC – Philosophica et Historica* I/1996, *Z pomocných věd historických* XIII, Praha 1997, s. 145–154.
- 20 Např. databáze Institutu für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit Rakouské akademie věd v Kremži nad Dunajem, založeného 1968.
- 21 Srov. J. Petráň a kol.: *Dějiny hmotné kultury* I/2, zejména kapitoly IV a V; *Dějiny hmotné kultury* II/1, 2, kapitoly III/2, IV/3, V/4 a VII.

podle nichž bude prováděna excerpce. Významnou základnou pro zmapování výzdoby a vybavení měšťanského interiéru, duchovního života měšťanů, stravovacích a hygienických zvyklostí, osácení a do jisté míry i způsobu života vůbec jsou přítom opět pozůstalostní inventáře, od konce sedmdesátých let znovuobjevovaný pramen.²²

Zde se omezím na krátkou charakteristiku knihy Annik Pardaillé-Galabrun *La Naissance de l'intime* (podtitul *3000 foyers parisiens, XVIIe–XVIIIe siècles*), Paris 1988, jež vznikla jako souhrn výsledků padesáti magisterských a jedné doktorské práce, zpracovaných na základě 2783 inventářů a 10 000 testamentů z Paříže 17. a 18. století podle velkorysého projektu Pierra Chaunuho.²³ To, co na prvý pohled moderní francouzskou práci odlišuje od kulturního dějepisu Wintrova stylu, je bedlivá pramenná kritika, zvažující věrohodnost pramenné výpovědi a možnosti jeho vytěžení, samozřejmá součást prakticky všech současných výzkumů inventářů a příbuzných pramenů. V prvním oddílu *Zrození soukromí* se dále představuje městský prostor (urbanita), sociální poměry (profesionální a majetková struktura města) a rodinné poměry (domácnost a rodina) raně novověké Paříže.

Teprve po tomto bezmála dvousetstránkovém úvodu přicházejí výsledky vlastní analýzy. V oddílu *La maison par vertical, l'horizontal* se nejprve poučíme o způsobech bydlení (vlastní obydlí, různé formy nájmu či obdoby českého podružství); o pařížském domě trojím pohledem notářů, cizích návštěvníků města a „stavebních přísežných“; o „anatomii“ bytů na základě analýzy vnitřních prostorových struktur a funkce místností. Závěrečný oddíl *Dans l'intimité des foyers* má čtyři kapitoly, v nichž procházíme vnitřní zařízení bytů. V kapitole o každodenní činnosti se seznamujeme s podmínkami pro spaní, přípravu jídel, stravovacími zvyklostmi, způsoby stolování a s nejrůznějšími otisky profesionálních i společenských aktivit v měšťanském soukromí. Zvláštní kapitoly jsou věnovány komfortním prvkům bydlení (topení, osvětlení, voda a hygiena) a výzdobě pařížských interiérů (tapiserie, obrazy, sklo, bibeloty). Poslední kapitola vrhá světlo na

22 O výzkumech na bázi pozůstalostních inventářů srov. přehledně Z. Hojda: Kulturní investice staroměstských měšťanů v letech 1627–1740, *Pražský sborník historický* 27, 1994, s. 86–95.

23 Jedná se zřejmě o materiálově doposud nejširše založenou moderní práci o dějinách měšťanské hmotné kultury.

stopy duchovních potřeb měšťanů a přibližuje knihovny, obrazovou výzdobu a devocionálie z inventářů.

Skladba francouzské práce dovoluje samozřejmě vést paralely s některými výzkumy Wintrovými,²⁴ jež do jisté míry vyplývají z příbuznosti použitých pramenů; ani Pardailhé-Galabrun se nevyhýbá ilustracím a příkladům. To podstatné navíc je však v důsledné kvantifikaci zjištěných hodnot (včetně tabulkových příloh) a zvláště v permanentním hledání a nalézání nových vyhovujících možností dat o „mrtvém inventáři“: ať už je to při rekonstrukci rodinné komunikace v domě nebo třeba při zjišťování barevného ladění interiérů na pozadí dobových estetických norem.

Účelem tohoto zamyšlení měl být pokus o odpověď na otázku, zda historické práce Zikmunda Wintra k hmotné kultuře měšťanstva představují jen mrtvou sbírku faktů, využitelnou pro dnešního historika jako svého druhu sekundární pramen, či zda naopak, jak se někdy s oblibou říká: „u Wintra najdeme vlastně vše, co potřebujeme“. Nemyslím si přirozeně, že bych tuto odpověď v páru výše psaných poznámek opravdu podal. Troufám si však konstatovat, že Wintrovo dílo je přirozeným východiskem současných dějin kultury, jež anticipuje například v ohledu heuristickém či ve způsobu třídění získaných faktů (častěji následovaným vzorem bylo ostatně až do padesátých let našeho století, například v pracích Antonína Novotného či Cyrila Merhouta). Zůstává logickým a nejednou v současnosti nově doceňovaným článkem historiografické kontinuity, byť jakékoli přímé srovnávání pozbývá po metodické „revoluci“ v dějinách kultury posledního čtvrtstoletí smysl. Ovšemže Wintrovy práce trpí – a to i z hlediska tehdejších požadavků – absencí pramenné kritiky a rezignací na konstrukci faktů obecnější povahy, z nasbíraného materiálu lze ovšem nejednou i tyto fakty (například sociálně-psychologické povahy) s úspěchem indukovat mimo intenci autorovu. A tak zřejmě ještě pro nejednoho historika měšťanské kultury raného novověku nepřestane být Zikmund Winter velkým zdrojem inspirace.

24 Kromě titulů uvedených v pozn. 8 doplním ještě alespoň Z. Winter: *Domácí páni a podruzi*, *Zvon* 11, 1911, s. 487–488, 497–500 a týž: *Kuchyně a stůl našich předků*, Praha 1892.

ivana čornejová

ZIKMUND WINTER A DĚJINY PRAŽSKÉ UNIVERZITY

Když v roce 1849 vydal Václav Vladivoj Tomek své vskutku zakladatelské dílo – německy psané stručnější *Geschichte der Prager Universität* a obsáhlejší, leč nedokončené české *Děje univerzity pražské*¹ jistě netušil, že na další celkové zpracování osudů naší almae matris si budou muset čtenáři počkat celých sto patnáct let. Tomkova univerzitní historie vyšla opožděně – pozdržely ji revoluční události roku 1848. Původně měla totiž posloužit už k oslavě pětistého jubilea pražského vysokého učení odbývajícího se, ovšem nakonec poněkud nevydařeně, právě zjara revolučního roku. Však se pak tehdy Václav Vladivoj v předmluvě české verze datované 20. října 1848 omlouvá za „ducha knihy“, jejíž rukopis byl dokončen ještě „pod vlivem cenzury před březnovými dny tohoto roku“² a posléze autor už nemohl učinit žádné větší změny. Nezbyvá mi, než připomenout, že ony výše zmíněné dějiny, na něž museli čtenáři čekat více než jedno století, totiž *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*³, bohužel postihly cenzurní, či lépe řečeno autocenzurní korekce rovněž.

Václav Vladivoj Tomek se univerzitní historie dotkl ještě v *Dějepis města Prahy*, ale obširnější českou verzi dějin nejstaršího středoevropského vysokého učení nikdy nedokončil. Zálibu v univerzitních dějinách po něm převzal jeho žák Zikmund Winter. Na svého oblíbeného učitele se Winter odvolává hned v chronologickém pořadí první ze svých univerzitních knih – *Dějích vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské*.⁴ Na svého učitele a jeho dílo: „Tyto práce byly mně

-
- 1 V. V. Tomek: *Geschichte der Prager Universität. (Zur Feier der fünfshundertjährigen Gründung derselben)*, Prag 1849; týž: *Děje univerzity pražské* I, Prag 1849
 - 2 V. V. Tomek: *Geschichte der Prager Universität*, Vorwort, s. V (citaci v textu uvádím v překladu).
 - 3 F. Kavka a kol.: *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, Praha 1964.

žulový základ a budou pevnou půdou pod nohama každému, kdož by chtěl po některé stránce bádati do zevrubností drobnějších nežli snášelo se s vědeckými úmysly Tomkovými.“⁵ Třeba podotknout, že Tomkovy knihy⁶ lze pokládat za sám základ a tu „pevnou půdu pod nohama“ skýtá dalším badatelům (i těm dnešním) právě Winter sám.

Zikmund Winter nevytvořil, a ani tomu nechtěl, kompletní přehled dějin almae matris od založení po svou současnost, soustředil se na dobu svému srdci nejbližší, tedy období předbělohorské. Po již citovaných *Dějích*, které se k Tomkovi přihlašují i svým názvem, následovala hluboká sonda do vnitřních osudů utrakvistického Karolina i jezuitského Klementina *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*⁷ a důležité zmínky o vysokých školách nalezneme jak v předchozím rozsáhlém *Životě církevním*, tak samozřejmě v díle *Život a učení na partikulárních školách*⁸.

Winter, na rozdíl od svého učitele, přistoupil k napsání knih o historii univerzity už jako zralý muž a zkušený historik. A na cenzuru si rozhodně stěžovat nemohl – jednak neměl proč a „směrem vzhůru“ projevoval spíše upřímnou vděčnost, protože: „Pohodlný čas k skutečnému vykonání těch literárních úmyslů propůjčen jest tím, že veveslavná c. k. zemská školní rada a vysoké c. k. ministerium kultu a vyučování podepsanému ze školní služby dovolenou poskytnouti ráčilo munificentně.“⁹

- 4 Z. Winter: *Děje vysokých škol pražských od secese cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*, Praha 1897.
- 5 Tamtéž, s. 1 nepaginované předmluvy.
- 6 Tomkovo dílo je zakladatelské v pravém slova smyslu, protože žádné starší souhrnné zpracování univerzitních dějin neexistuje. Z dvacátých let 19. století pocházejí jen dějiny dvou fakult – teologické a právnické, z nichž nadto historie bohoslovi zůstala v rukopise a tiskem vyšly jen právnické dějiny: M. Millauer: *Geschichte der theologischen Fakultät an der k. k. Karl-Ferdinandischen Prager Universität*, Prag 1821, Knihovna Národního muzea v Praze, sign. VII A 5; G. N. Schnabel: *Geschichte der juristischen Fakultät an der vereinigten Carl-Ferdinandischen Hochschule zu Prag*. I – III, Prag 1827.
- 7 Z. Winter: *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*, Praha 1899.
- 8 Kromě toho se Winter u univerzitních dějin zastavil ve dvou drobnějších studiích: Karlova akdemie za bouře stavovské, *Časopis Muzea Království českého* (dále ČČM) 70, 1896, s. 385–419 a Konec samostatné Univerzity Karlovy, ČČM 71, 1897, s. 3–35, 97–109.

Na V. V. Tomka pak Winter navázal zcela vědomě, nejen proklamacemi: svůj výklad vlastně začíná tam, kde Tomkova česká verze *Dějů* končí, tedy vrcholnou dobou husitskou a dozníváním revolučních událostí. Wintrovo pojetí husitství je víceméně neutrální, se sympatiemi spíše pro nacionální aspekty, konfesionální stránka zůstává poněkud stranou. Husitská a pohusitská epocha je však pro Wintra více předeherou pro líčení situace v 16. století. V případě univerzitních dějin mohl Winter pro 16. století skutečně provést mnohem hlubší ponor do minulosti než tomu bylo pro období starší. Z 16. věku a zejména přelomu 16. a 17. století se totiž dochovalo největší množství původních pramenů, které jsou ovšem přitažlivé nejen svou kvantitou, ale zejména vypovídací schopností.

Jaké byly tyto Wintrovy prameny? Předně je třeba říci, že vytěžil mnohem více a důkladněji archiv univerzitní, tedy dědice starobylého karolinského archivu. V záležitostech jezuitského Klementina se více spoléhal na pozdější zpracování, zejména se opřel o několikasvazkový spis Jana Schmidla *Historiae Societatis Iesu provinciae Bohemiae*¹⁰ vzniklý v polovině 18. století, dilo, založené, byť nekriticky, na studiu původních pramenů. Z dávného archivu klementinské koleje těžil více jen z rukopisu přešlého po zrušení řádu do Univerzitní knihovny, dodnes evidovaného pod signaturou I A 1 *Historia Collegii ad S. Clementem* z let 1556–1620. K tomuto manuskriptu je ovšem třeba přistupovat s větší dávkou opatrnosti, neboť jezuitské kolejni *Historiae* oplývají menší mírou autenticity než kupříkladu řádové výroční zprávy – *litterae annuae*.¹¹

Percentuálně nejvyšší zastoupení ve Wintrových univerzitních knihách mají rukopisy, matriky a listiny, které jsou a byly bezprostřední součástí univerzitního archivu. Při své heuristice Zikmund Winter čerpal neméně i z takzvaných *Oeconomic*, tj. manuskripů utrakvistické (dolní) konzistoře, pražské utrakvistické akademie či jejích jednotlivých kolejí, písemností, které se v době, kdy Winter sbíral materiál dosti nepatřičně nalézaly v Zemském archivu, kam na zásah Antona Gindelyho doputovaly z ma-

9 Cituji z autorovy předmluvy k *Dějům*. Dík za finanční příspěví pak stojí hned za titulem knihy *O životě na vysokých školách*: „Poctěno honorářem z jubilejního fondu Královské české společnosti nauk“.

10 J. Schmidl: *Historiae Societatis Iesu provinciae Bohemiae* I–IV/2, Pragae 1749–1759.

11 Největší soubor něčto výročních zpráv je uložen v Národní knihovně v Praze, odd. rukopisů a starých tisků, sign. XXIII C 105.

jetku pražského kolegia doktorů filozofie po jeho zrušení roku 1873. Proto kupříkladu *Akta proboštů Karlovy koleje* z let 1596–1608 se doposud v Archivu Univerzity Karlovy stále řadí mezi *Oeconomica*, zatímco *Akta koleje Karlovy*, pocházející zhruba ze stejného časového úseku, se uchovávají ve fondu univerzitních *Rukopisů*.¹² Zikmund Winter se však tímto málo logickým rozčleněním jistě pramálo vzrušoval – šlo mu pochopitelně o obsah písemností, které jsou velmi zajímavé a jejichž četba, zejména na stránkách zachycujících dění v nejvypjatějších dějinných momentech, je srovnatelná s detektivními romány.

K těmto dokumentům musím ještě připočítat Wintrovu práci se sbírkou opisů nejdůležitějších univerzitních pramenů pořízenou v 18. století Tomášem Putzlacherem *Memorabilia Universitatis Pragensis*¹³ i některé výpisky z dnes ztracených rukopisů, kdy Wintrovo dílo supluje původní prameny. O tom, že Zikmund Winter znal prameny, pochybuje asi málokdo. Snad jen na této konferenci přečasto citovaný Tomáš Kalina. Dokonce citovaný tak hojně, že by se mohlo zdát, že sympozium není zasvěceno Zikmundu Wintrovi, ale Tomáši Kalinovi, jenž by si pochopitelně nic podobného nezasloužil. „Zjistiti pokud jsou v knihách Wintrových správné jednotlivosti a podrobnosti je věcí těch, kdo jich budou užívat.“¹⁴ Aniž bych kdysi Kalinovu recenzi znala, zjišťovala jsem i tyto „jednotlivosti a podrobnosti“ při rešerších týkajících se činnosti Jana Jessenia.¹⁵ Výsledek nebyl nikterak překvapivý: vše odpovídalo. Ostatně jsem hluboce přesvědčena, že rukopisy z přelomu 16. a 17. věku v univerzitním archivu po Wintrovi už nikdo tak pečlivě nepročel.

Neznalost pramenů však nenáležela k výtkám, jimiž kritikové Zikmunda Wintora častovali. Jak už i zde mnohokrát zaznělo, vadil spíše nedostatek

12 O písemnostech uložených v Archivu Univerzity Karlovy (dále AUK) nejpodrobněji K. Kučera, M. Truc: *Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, s. 123–126.

13 *Memorabilia Universitatis Pragensis*, AUK, rukopisy, sign. A 17/1–2 – A 17/VI, zejména A 17/VI *Memorabilia universitatis Pragensis (acta universitatis Pragensis et praecipue facultatis philosophicae) 1599–1622*.

14 T. Kalina: rec. Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských od secese cizích národů po dobu bitvy bělohorské a O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce*, *Český časopis historický* 7, 1901, s. 463–467.

15 b. a.: Jan Jessenius v písemných materiálech AUK, *Archivní zprávy AUK* I, 1976, s. 72–76.

koncepte, jeho díla byla poněkud povrchně pokládána za „snůšky“ materiálů. Dnes bychom spíše řekli, že se jedná o méně utříděné příspěvky k dějinám každodennosti, tedy nyní velmi oblíbenému i módnímu oboru kulturní historie. Z univerzitních knih do této kategorie patří více spis *O životě na vysokých školách pražských*, ovšem *Děje vysokých škol pražských* jsou bezesporu tou „nejkonceptnější“ knihou ve Wintrově tvorbě vůbec. Kromě toho by bylo možné říci, že univerzitní *Život* tvoří pro badatele nedílnou součást *Dějů*, jež nesou základní ideu. (Musím se přiznat, že jsem se sama nejednou přistihla, že si nejsem zcela jista, z které z Wintrových univerzitních knih jsem právě čerpala.)

Co je tedy touto vůdčí ideou? Předně snaha po doložení významu utrakvistické akademie Karlovy především ve druhé polovině 16. století jako vysokého učení typicky českého a specificky zemského. Zikmund Winter jako první plasticky zobrazil propojení univerzity s partikulárními školami i městským prostředím v širších souvislostech. Současně nezastírá ani nedostatky školy, jakousi „prostřední“ recepci humanismu, hašteření mistrů, lidskou revnivost i hrdost nad dosaženými úspěchy. Byl to také Zikmund Winter, který zcela jasně vedle sebe položil význam dvou pražských předbělohorských vysokých učení – Karolina a Klementina – a porovnával, ač ne zcela výslovně, jejich úroveň a přínos pro rozvoj vzdělanosti. Zobrazil jejich koexistenci i soupeření...

Koexistenci a soupeření, tedy faktory, které byly velmi aktuální i v posledních dvou desetiletích 19. století, kdy Zikmund Winter sepisoval své univerzitní knihy. I tehdy panovala vzájemná rivalita, plodná i přinářející nesnáze, tentokrát mezi českou a německou složkou Karlo-Ferdinandovy univerzity, jež byla rozdělena roku 1882.

Domnívám se, že Winter chtěl vědomě podpořit i tento nejvyšší vrchol českého školství, a to i přesto, že on sám univerzitní katedry nedosáhl. Vždyť právě na sklonku 19. věku se plně prokazovala oprávněnost existence české univerzity, o čemž svědčil nejen stále rostoucí počet posluchačů, ale i kvalita profesorského sboru. Význam německé univerzity tím nebyl menší, ta tehdy sehrála zejména důležitou roli pro německy mluvící obyvatele východní Evropy a po dlouhou dobu velkou měrou pro ty, kdož psali do rubriky vyznání „mosaisch“, „hebräisch“ či „jüdisch“¹⁶. Mezi

16 Katalogy posluchačů fakult německé univerzity Karlo-Ferdinandovy univerzity z let 1882–1918, AUK; podrobný výzkum složení posluchačů podle vyznání dosud neproveden, pouze sondy.

oběma složkami tehdejší Karlo-Ferdinandovy univerzity nastal velmi slibný konkurenční boj, soupeření v tom nejlepším slova smyslu. Podobně jako tomu bylo mezi Karolinem a Klementinem před Bílou horou, kdy ani konfesionální rozdíly a kontroverze nedokázaly setřít častou vzájemnou úctu a respekt vzdělanců, kteří tvořili součást společenství, jež jsme si zvykli označovat jako „res publica eruditorum“. Takové učené stýkání a potýkání přinášelo jak v devatenáctém, tak v šestnáctém století oběma stranám vzájemné obohacení.

Z celkového pohledu je jasně patrné, že Zikmundu Wintrovi byla nepochybně mnohem bližší utrakvistická akademie Karlova než jezuitská u sv. Klimenta, napsala jsem už také, že lépe znal i prameny k jejím dějinám. Tím ovšem nechci vůbec tvrdit, že by pražské jezuitské školství zanedbal. Důvěrně se seznámil s principy jezuitské pedagogiky, kterou zařazoval do kontextu pedagogických teorií 16. století.¹⁷ O jezuitech, kteří nepatřili mezi oblíbence českých historiků, psal bez emocí, se snahou po objektivitě. Pokud jim přímo něco vytýkal, pak to byly skutečně ne zrovna pěkné skutky, jako v případě udání chráněnce mistra Matouše Collina z Chotěřiny Jakuba Palailoga.¹⁸ Při paralelním sledování vývoje obou pražských vysokých učeních Winter postřehl také pozitivní impulzy, jimiž zapůsobil příchod jezuitů do Prahy na starobylou Karolinu, jež se i díky náhlé konkurenci probudila z mnohalaleté letargie.

Pečlivý čtenář jasně rozpozná i Wintrovi oblíbence mezi utrakvistickými mistry, z nichž na prvním místě je třeba vzpomenout Martina Bacháčka z Nauměřic, člověka vskutku renesančního, humanistu, matematika i astronoma, který byl i ctitelem veselejších stránek pozemského bytí a znalcem dobrého moku. Winter sám si přál, aby se jednou někdo tomuto zajímavému muži podrobněji věnoval. Jeho desideratum se vyplnilo až v našich časech, kdy život a dílo mistra Bacháčka podrobili výzkumu hned dva badatelé: Josef Hanzal a Jiří Pešek.¹⁹

17 Z. Winter: *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, s. 386–403.

18 Tamtéž, s. 211.

19 J. Hanzal: Martin Bacháček z Nauměřic a městské školy ve středních Čechách, *Středočeský sborník historický* 5, 1975, s. 137–151; J. Pešek: M. Martin Bacháček z Nauměřic – rektor univerzity pražské, *AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 19/1, 1979, s. 73–94 (autor v této studii resumuje svou obsáhlejší dizertační práci obhájenou na Filozofické fakultě UK v roce 1978).

Klíčovým momentem pro dobrání se podstaty Wintrova pojetí osudů utrakvistické univerzity jsou úvodní desetiletí 17. století, kdy se akademie stala bezprostředním objektem i subjektem politického dění celozemského dosahu, a hlavně dramatická léta 1618–1622. Doba vzdoru, i když ze strany akademie trochu opatrného, a hlavně poklesku a pádu, z něhož nakonec po panovníkově zásahu profitovali někdejší karolinští soupeři, jezuité. Winter mapuje situaci pečlivě, místy i den po dni, což mu umožňují podrobné zprávy pramenů,²⁰ sleduje události pro mistry zprvu tak opojně, později ale tragické. Popisuje politické aktivity Jana Jessenia, k nimž ovšem mistři (a částečně i Winter sám) uchovávali jistý odstup, jenž se změnil po bělohorské bitvě a uvržení Jessenia do vězení v až okázalý distanc v touze po záchraně vysokého učení. Tehdy také mistři adresovali knížeti Karlovi z Lichtenštejnu servilní žádost, kterou Winter velice výstižně charakterizuje a současně vystihuje atmosféru mezi několika zbylými mistry po Bílé hoře: „Tato žalostná příznávací suplikace, v které se všechno svádí na bedra jiných, což jen zoufalstvem poněkud omluvitelné, nebyla mistrům nic platná. Po zkušenostech dosavadních mohli to věděti dřív, nežli péro vzali do ruky.“²¹

Jako by mu tu opět při hodnocení pobělohorské situace tanula na mysli i jeho současnost a v kritice málo důstojného chování karolinských mistrů snad upozorňoval i na nešvary některých tehdejších univerzitních profesorů, kteří ho mezi sebe nikdy nepřijali. Přechozí hypotézy o možném prolínání minulosti a současnosti u Wintra snad nebudou tak zcela vágní připočteme-li jednu velice zřejmou skutečnost, která souvisí s jeho výkladem univerzitních dějin, totiž fascinaci truchlivým osudem Jana Kampana Vodňanského, s nímž se nepochybně sám do jisté míry ztotožňoval. Této postavě věnoval velkou pozornost nejen v odborných pracích, ale zasvětil jí, jak známo, i svou nejrozměrnější novelu. V beletristickém zpracování nechává nešťastného mistra, který se nedokázal rozloučit se svou „univerzí“ a raději se odhodlal ke konfesijní konverzi, dokonce spáchat sebevraždu. Skutečnost, kdy Kampanus psychicky zlomen umírá měsíc po svém náboženském obratu, je přitom snad ještě tragičtější. Čas Kampanovy smrti je pak pro Wintra chronologickým mezníkem, který v dějinách

20 Opírá se převážně o *Acta universitatis Pragensis 1616–1622*, AUK, Rukopisy, sign. A 14 a–b.

21 Z. Winter: *Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské*, s. 107.

univerzity nepřekročil a ani překročit nechtěl. Je to škoda, alespoň pro všechny pozdější badatele...

dagmar blümlová

ZIKMUND WINTER

tvůrce nového typu výpovědi o české historii

Stalo-li se v Čechách poslední třetiny 19. století, že vědec byl obdařen talentem slovesného umělce, způsobilo mu to nemalé problémy, v některých případech dokonce trauma. Jaroslav Marek ve své gollovské monografii mluví přímo o schizofrenii způsobené charakterem pozitivistického dějepisectví. Připomíná však, že Jaroslava Golla, Wintrova vrstevníka a pozdějšího zásadního odpůrce, takto vyostřený antagonismus vědy a umění ještě nezastihl. Winter ale už velmi silně pocítil, že jeho slovesný výraz je vnímán jako „více beletristický, ano dílem i humoristický, než dějepisný.“¹ Z Tomkova posudku prvního dílu *Kulturního obrazu českých měst* z roku 1890 tak zřetelně zaznělo, že „podivuhodný názor přežívající utěšeně dodnes“, totiž že „historická práce, kterou je schopen přečíst bez námahy neodborník, je podezřelá, nemá všechny kvality vědeckého projevu a může být nanejvýš popularizací vysoké vědy“,² nebyl až výdobytkem pozitivismu závěru století. Václav Vladivoj Tomek měl v tomto smyslu jednodušší cestu jak ve svých dvaasedmdesáti, kdy posudek psal, tak na začátku své vědecké dráhy, protože jeho se tento problém nijak osobně nedotýkal. Ani Goll, i za předpokladu, že by ho zastihlo ostré dělení slovesného výrazu na „vědecký“ a „nevědecký“ v době jeho rozhodování mezi literaturou a rolí učenice, by nebyl příliš zasažen. Jeho talent byl totiž především talentem lyrika, takže se bez velkého sebezapření mohl stát

1 J. V. Šimák: Zikmund Winter. Materiály k vypsání života i díla. *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* (dále ČSPSČ) 20, 1912, s. 89–108, 145–156, 184–185. Zde podrobný životopis a bibliografie díla Z. Wintra.

2 J. Marek: *Jaroslav Goll*, Praha 1991, s. 59.

vědcem, který v mládí psal – a čas od času ještě píše – verše. Kritická situace nastala teprve tehdy, cítil-li v sobě vědec sílu schopnosti epického vyjádření.³ Nemohla ji vyřešit ani Masarykova definice obou tradičních poloh lidského ducha v knize *O studiu děl básnických* z roku 1884, neboť oproti jasnému, jednotnému a souladnému uměleckému dílu staví vědce, jenž může být do určité míry svým dílem nejasný jiným i sobě, což je podmínkou nekonečnosti vědeckého poznání.

Typickým příkladem totální odluky uměleckého vyjádření od vědeckého byl Václav Tille. Tento Šaldův vrstevník byl sice především literární historik, ale na rozdíl od F. X. Šaldy se snažil být hlavně pozitivistickým vědcem své doby. Proto musel sám v sobě vést zásadní, demarkační čáru. Právě v jeho díle, publikovaném i rukopisném, můžeme tak jako nikde jinde nalézat jednotlivá témata ve dvou verzích, svým jazykem naprosto odlišných.⁴ Nejde tady jen o obecně známé rozdělení na vědecké práce univerzitního profesora Václava Tilleho a pohádky Václava Říhy.⁵ V dopise Věře Vostřebalové líčí v nádherných obrazech indickou báji o lásce smrtelníka Pururavase k nebešťance Urvaci. Píše o charakterech lidských, konfrontuje i povahy národní. Svou znalou, brilantní úvahu, kterou má v úmyslu rozvést do ještě širšího kontextu, uzavírá slovy: „A musí se to udělat koženě! Není spásy! Je v tom tolik **materiálu a citátů**, tolik hádání s hloupými lidmi o jejich vyložené nesmysly, že ať to obracím jak obracím, vždycky z toho vzejde jen **studie** a nakonec to dám do nějakého **sborníku**, abych to už raději neviděl.“⁶ Pointou citované epizody je skutečnost, že v *Máchalově sborníku* z roku 1925 se opravdu studie s tímto tématem objevila. Jmenovala se *Divky – ptáci*, byla plná pramenného materiálu, zato zcela prostá života.

3 Již antika spojovala epický zpěv a vědu v působnosti Múzy Kalliopé. Navíc minulost lze jen obtížně vnímat bez prostřednictví příběhu, ať už skutečného či představaného.

4 Literární pozůstalost V. Tilleho je uložena v literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze (dále LA PNP).

5 Pseudonym V. Říha vznikl na konci téhož desetiletí, v němž na sebe literárně upozornil Winter, tj. v osmdesátých letech. Povídky, které byly jako první tímto pseudonymem podepsány, vycházely v *Besedách Času* a rovněž usilovaly o evokaci dávných dějů.

6 Fond V. Tille, LA PNP, nedatovaný dopis V. Vostřebalové, pravděpodobně z dvacátých let.

I Zikmund Winter pocítil ono rozpolcení, nikoliv však ze sebe, ale z vnějšího popudu. Proto se, jak píše Šimák v jeho nekrologu, snažil opravovat, oklešťovat a zachovávat tzv. vážnost. Z pozice „živosti slohové“ však nikdy neustoupil. Tam, kde mladší Tille programově rezignoval a vědomě dělil vedví, Winter řekněme retušoval a zůstal věrný svému přesvědčení. Mohl si to dovolit především ze dvou důvodů. Za prvé: nebyl vázán na univerzitu a vymykal se tudíž oficiální vědecké reprezentaci. Druhý důvod byl ještě pádnější: jeho oborem byla disciplína, která nebyla dosud definicí ani metodou zakotvena ve vědomí české vědy, kulturní historie. Její materiálové pole bylo otevřeno do šíře svůdné, až bezbřehé, tím svůdnější, že dosud nedotčené. Tento nově objevený prostor fascinoval svou všudypřítomností a autenticitou lidského prvku a ona fascinace vyvolávala nutnost adekvátního slovesného výrazu. **Jednotného** výrazu, protože v realizaci zibrťovského pojetí kulturních dějin nelze jít cestami dvojího jazyka. Byl to do určité míry právě tento zřetel, který způsobil, že se kulturní historie soudobé vědecké obci jevila jako diletantská. Ostatně Zibrť to pocítil ještě silněji než Winter. Gollovy či Pekařovy výhrady jsou obecně známy. Samé podstatě kulturní historie by měla lépe posloužit následující ilustrace, anekdota, kterou ve své rukopisné sbírce zaznamenal Josef Klik: „Když se jednou Josef Pekař, sedě v podvečerní siestě U Ježíška, dozvěděl, že Zibrť spadl do sklepa, komentoval to lakonickou větou – Alespoň jednou šel do hloubky!“⁷

Výhrady k Wintrovi, jedinému odpovídajícímu Zibrťovu souputníku, bývaly přece jen o odstín jemnější. Důvodem k tomu nebyla jen již uvedená odloučenost od univerzitního centra, ale hlavně skutečnost, že ho (paradoxně) chránil přístavek „beletrista“. Winter ho snášel těžko. „Ti páni“ – postesknul si Macharovi a měl na mysli Golla a Pekaře – „mne rádi uznávají za – beletristu. Kteréžto umění neuznávám zase já.“⁸ S myšlenkou, že Winter „nalezl cestu pravou pro obojí svůj skvělý dar“ (tj. umělecký i vědecký, D . B.) a že se tak stal „šťastným tvůrcem“ nové formy, přišel už J. V. Šimák v citovaném nekrologu. Šimák, nejsnaživější epigon této „nové formy“, byl však příliš zatížen obrozenskou básnickou ctižádostí a nedokázal tuto novou formu definovat jinak než jako literární. Tím pádem nalezenou „šťastnou syntézu“ opět vrátil do původní podvoj-

7 Literární pozůstalost jihočeského historika, Pekařova žáka Jana Muka. Soukromé vlastnictví rodiny.

8 J. S. Machar: *V poledne*, Praha 1928, s. 212.

nosti. Např. ve formulaci, že rakovnický materiál postačoval „beletrii a některým menším vědeckým studiím“, stejně jako v následující typologii Wintrovy pražské činnosti, kterou rozdělil na dílo „vědecké, studie spíš populární a povídky“. Ošidnost tohoto začarovaného kruhu zřejmě způsobil výchozí, dalšími životopisci Wintra zpravidla přejímaný obraz „historika v básníku“, který chtěl „dodatí příběhům i věrného prostředí, a proto jal se podrobně rozepisovati všecek dobový kolorit“. Tato charakteristika je však především nevědomou autocharakteristikou Šimáka samého. Stačí jen nahlédnout do jeho rukopisných pokusů o historickou prózu (např. povídka *Pentlík karmazínový* či dramatický pokus s názvem *Štajnsnajdři*).⁹ Přijmeme-li myšlenku, že sám princip kulturní historie vyvolává potřebu nového slovesného výrazu, musíme nutně posloupnost obrátit. Nikoliv „historik v básníku“, ale básník, přesněji slovesný umělec, v kulturním historikovi. V rámci spravedlnosti vůči Šimákoví, prvnímú zevrubnému a pokornému Wintrově životopisci, budiž řečeno, že cosi podobného alespoň tušil, což dokazuje věta: „Tak jako v krásné literatuře vytvořil si svůj nový útvar /.../ zdá se, že měl právo učinit totéž i ve vědě.“¹⁰

V následující části svého příspěvku se chci pokusit podpořit tezi o Wintrově novém, jednotném **kulturněhistorickém** výrazu, netrpícím schizofrenií žádného druhu, důkazy z jeho vlastního díla. Metodu sondy, vzhledem k pojetí tématu případnou, zaměřuji na veškerou Wintrovu produkci z roku 1896.¹¹ V bibliografii k tomuto roku nalezneme – kromě jedné recenze a jednoho otisku proslovené přednášky pro Spolek českých učitelek, které do analýzy nezahrnuji – následující tituly: *Karlova akademie za bouře stavovské* (*Časopis Muzea království českého* 70); *Mikuláš Albert z Kaménka* (tamtéž); *Podivná podroušení* (*Pivovarské listy* 14); *Staročeský doklad o znamenání na vrubě* (*Český lid* 5); šest *Staropražských novel* vydaných v Salonní bibliotéce J. Otty (*Kterak se minul pan bakalář oženíti*, *Bál na Malém rynečku*, *Břetislav a Jitka*, *V konzistoři podobojí*

9 K této problematice podrobněji D. Blümllová: Šimákovy vztah ke krásné literatuře, in *J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době*. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 10.–11. 5. 1996 v Turnově a na Hrubé Skále, Semily 1996, s. 47–50. Rukopisná literární pozůstalost J. V. Šimáka je uložena ve stejnojmenném fondu v Archivu AV ČR.

10 J. V. Šimák: Zikmund Winter. *ČSPSC* 20, 1912, s. 107.

11 Volba tohoto roku souvisí pouze s jubilejními hodnotami: padesátý rok Wintrova života, soubor díla vzniklého před sto lety.

přijímajících, Pro čest řemesla a Pan otec Tomáš Soběslavský) a konečně třetí a čtvrtá část *Života církevního v Čechách*.

Již přehled názvů ilustruje **mnohost a pestrost**; znaky, charakterizující samu podstatu kulturní historie, na druhé straně však i zásadní argument jejích odpůrců. Podtrhuji, že bibliografie zvoleného roku se nijak nevymyká rokům předchozím či následujícím. Je příznačné, že se neopakuje jedno téma ve dvou verzích – „vědecké“ a „beletristické“, což byla např. u zmiňovaného Tilleho běžná praxe.¹² Variabilita rozsahu je přímo závislá na tématu – od pouhého seznámení s pramenem (*Staročeský doklad o znamení na vrubě*) po pětisetstránkovou druhou knihu *Života církevního v Čechách*. Zejména prvně jmenovaný typ výpovědi byl hlavním kamenem úrazu ve střetech oficiální historické obce s Wintrem i Zibrtem. Prostá prezentace kulturně historického objevu sváděla k výtkám ukvapenosti, nedozrálosti, izolovanosti atd. atd. Při těchto útocích se zcela pomíjela skutečnost, že v kulturní historii nemusí jít vždy o dějinné procesy, ale především o **dějinné stopy**, jež mnohdy není nutné interpretovat, zato je důležité včas na ně ukázat, dřív, než se ztratí. Následuje pokus rezignovat na obvyklou typologii Wintrových děl a naopak na vytyčené ose najít to, co je jim společné.

Základním, výchozím a nepřehlédnutelným prvkem, který je všem jmenovaným textům bez výjimky vlastní, je přítomnost konkrétní kulturněhistorické reality. Má následující podoby: datum, autentický záznam, místopisné pojmenování, architektonický útvar. Tato konkrétní kulturněhistorická realita se zpravidla objevuje už v incipitech textů a je v nich všudypřítomná. Do této, v textu prvotní skutečnosti vstupuje člověk. V experimentální sondě není ani jediný text, který by toto pravidlo narušil. Lidský prvek je vyjádřen jménem, profesí nebo alespoň slovesem označujícím výsledek lidské činnosti. Vzájemná souvislost těchto dvou, pro Wintra zásadních fenoménů vytváří prostor pro evokaci vztahu mezi nimi. Je to rozměr, který Winter zjevně nejvíc miloval, neboť byl mistrem jeho vyjádření, rostoucího z vytríbenosti smyslů. Nebude snad od věci na tomto místě připomenout Goethova slova, že jedině skrze čisté smysly lze jasně mluvit k duši. Tento prostor však zároveň nejvíc podléhal Wintrově vůli.

12 Je samozřejmé, že v diachronní rovině Wintrova díla nalezneme témata, k nimž se vracel a zdokonaloval je. To je nutná praxe každého tvůrce, i V. Tilleho. Ten však v tomto smyslu dotvářel pouze díla bezpečně ukrytá pod uměleckým pseudonymem. Kromě těchto zdokonalujících fází tématu však u něj synchronně existují dvojice verzí, zásadně odlišných.

Tady se škála výrazu buď **otevívá** – od „večerního zahoustlého stínu“, který byl „pod římsou uložen“, přes slovní variace na „dies caniculares“ (špatné, kostrbaté, vyschlá, dusném, umdlévající, pronikavě, nesnesitelně, smrděly) či synonymní řadu (mnoho pít, velké pít, opilý, opička, podroušil se, spít, statečně popíjet, být užralý, podroušení, přijít na trunk piva, pít) až po výrazně subjektivní „mám rád Malý ryneček jako starého přítele“ nebo se škála výrazu naopak **zužuje**. Od „elegantních věží“ a „švarných domů“ přes emocionální náboj zdobněliny (stěhování se vším svým „statečkem“) po zlidštění nečekáným či rozkolísaným adjektivem („starý Huber z Risenpachu“; „mluveno s větší menší horlivostí“).

Výsledkem této citové, většinou smysly podpořené dynamiky konečného obrazu je vždycky konkrétní dojem. Shrňme-li výše řečené, lze uzavřít konstatováním, že z kulturněhistorického východiska vzešel účinek příslušející sféře umění, účinek, který oslovuje člověka nejen jako bytost racionální.

václav ledvinka

MEZI HISTORIOGRAFIÍ A BELETRIÍ

archivní prameny
v díle zikmunda wintra

Referáty a navazující diskusní vstupy rakovnické wintrovské konference se zabývaly problematikou charakteru, zařazení a významu díla Zikmunda Wintra natolik zevrubně a tak vyčerpávajícím způsobem, že tento text je autorem v písemném tvaru předkládán s obavou, aby nebyl nošením dříví do lesa, neopakoval, co již bylo řečeno, a nepoučoval poučené. Omezuje se proto pouze na několik stručných poznámek k tématu archivní prameny v díle Zikmunda Wintra. Jde v něm v podstatě pouze o jeden z možných pohledů, či o jiný úhel pohledu na problém, který byl podrobně a z různých hledisek rozebírán i v dalších konferenčních referátech – o problém Wintrový tvůrčí metody a jejich východisek, ale též výsledků v podobě autorsky osobitých literárních děl. Jde o problém určení povahy a zařazení Wintrového díla, přesněji řečeno té jeho části, která je na pomezí historiografie a beletrie.

Zikmund Winter se již v roce svého příchodu na Filozofickou fakultu (1869) stal kopistou v pražském městském archivu a tím vstoupil do sféry archivů a archivních pramenů, s níž zůstal spjat po celý život. Neobyčejně aktivní a plodné prostředí kolem osobnosti pražského archiváře Josefa Emlera a jeho adjunkta Jaromíra Čelakovského patrně souběžně s vlivem profesora Václava Vladivoje Tomka spolupůsobilo při jeho rozhodnutí věnovat se zcela historii.¹ Poskytlo mu současně solidní školení v pomocných vědách historických i základní orientaci po dění v české historiografii,

1 J. V. Šimák: Zikmund Winter. Materiály k vypsání života i díla, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* (dále ČSPSČ) 20, 1912, s. 89–108; V. Vojtíšek: Vědecké dílo Zikmunda Wintra, *Věstník hlavního města Prahy* (dále VMP) 49, 1946, č. 52, s. 1087–1089.

neboť profesor Emler z městského archívu učinil nejen seminář pro studenty, nýbrž řídil odtud též práci Historického spolku a aktivně ovlivňoval vědecký i společenský život obce českých historiků.

První publikované Wintrový prózy byly jednoznačně inspirovány obsahem studovaných archivních pramenů a byly na nich těsně závislé. Vyšly však tiskem až v roce 1880 po předcházejícím autorově ročním suplentském působení v Pardubicích a po šestileté profesorské dráze na městské reálce v Rakovníku. Teprve tehdy se Winter začal věnovat soustavnějšímu studiu dokumentů v rakovnickém archívu. Důvody dlouholeté prodlevy mezi prvním setkáním s archivními prameny a počátkem jejich literárního využití či ztvárnění již bohužel neobjasní Wintrová korespondence s archivářem Emlerem, neboť ta vzala za své při požáru pražského archívu 8. května 1945. Nabízí se však vysvětlení, že Winter byl v období 1873–1879 plně zaměstnán učitelskými povinnostmi, svými hojnými společenskými aktivitami, stěhováním z Pardubic do Rakovníka, následným sňatkem (1876) a uspořádáním rodinných poměrů a poté i přípravou k rigorózu, které složil v červenci 1879. Teprve získání doktorátu jej patrně časově uvolnilo a současně přimělo obrátit se plně k badatelské činnosti. V roce 1880 pak byly publikovány dvě jeho historické stati, v následujícím roce ovšem pouze jedna. Skutečný začátek Wintrový soustavné publikační činnosti spadá tedy až do roku 1883, kdy spatřily světlo světa nejméně čtyři historické obrázky včetně známějších titulů *Rakovnický primátor* a *Jiřík z Kozlan, odpovědník a škůdce zemský*. Poté již následoval pravidelný každoroční přírůstek patnácti až dvaceti, ale v některých letech i více než třiceti drobných i větších prací.²

V referátech i v diskusi na rakovnické konferenci byl formulován a precizován názor, že postupem času došlo k žánrovému rozdělení Wintrový tvorby na vědeckou, tedy historiografickou, a na uměleckou, tedy beletristickou. Tomuto vyhranění a oddělení předcházela etapa uplatňování hybridní tvůrčí metody, spojující osobitým způsobem oba žánry. Při bližším pohledu na časový sled vydávání Wintrových prací se však nabízí spíše závěr, že po celá 80. a 90. léta, ale i po roce 1900 všechny tyto tři linie Wintrový tvorby existovaly souběžně vedle sebe. Vedle žánrově vyhraněných rozsáhlejších novel a na druhé straně velkých vědeckých monografií vznikaly totiž stále nové, nebo byly autorem upravovány a znovu vydávány starší drobné obrázky, které tvořily, řečeno slovy dr. Brožové „šedou

2 J. V. Šimák: Zikmund Winter, *ČSPSČ* 20, 1912, s. 145–156, 184–185.

zónu“ na rozhraní vědy, beletrie a literatury faktu.³ Vznikaly prakticky až do posledního okamžiku Wintrova života. Platí o nich nicméně to, co konstatovala jmenovaná badatelka i další referenti a co přesně formuloval dr. Pešat: že se postupně zvyšovala míra beletrizace či literární kultivace i těchto malých přechodných útvarů. Z pohledu historika spočíval tento posun především v redukci strohé a přesné historické faktografie a v jejím nahrazování bohatšími uměleckými prostředky jazykovými a prohloubenými psychologickými charakteristikami postav. Historický kolorit pozdějších próz již nebyl tvořen na prvním místě historickou faktografií a realiiem, nýbrž zejména archaizací jejich jazyka, ovšem archaizací osobitě umělecky stylizovanou.

Pokud vezmeme za prokázané, že Zikmund Winter dlouhodobě a souběžně tvořil své dílo vlastně ve třech žánrových oblastech či typech – uměleckém, vědeckém a smíšeném, pak je mezi autory historické literatury skutečně jedinečným zjevem. Bylo již řečeno, že nemá obdobu mezi svými přáteli, ani mezi vrstevníky z řad středoškolských profesorů, činných na poli historického spisování. Z nich Alois Jirásek se orientoval jednoznačně na národně výchovnou a ideově zaměřenou beletrii, zatímco August Sedláček, přes zálibu v pověstech a dějových epizodách citovaných z historických pramenů, setrval naopak na poli vědecké prózy. Josef Lacina se věnoval takřka výhradně smíšenému žánru historických obrázků a František Ruth, tvůrce *Kroniky královské Prahy*, vytvořil faktograficky bohatý, mozaikově seskládaný populárně vědecký místopis hlavního města. Své beletristické a literárněvýchovné ambice však realizoval psaním naivních mravoučných povídek a her pro loutkové divadlo pod různými pseudonymy.⁴

Jedinečnost Zikmunda Wintra spočívá, mimo jiné osobité rysy jeho tvorby, právě v jeho mnohostrannosti (vlastně trojstrannosti), v tom, že je současně výtečným historikem, autorem hodnotné krásné (umělecké) prózy i tvůrcem osobitých žánrově dvojakých obrázků. Objevovaly se však a objevují i dnes pokusy rozhodnout, zda je Winter svým založením či tvůrčí podstatou především umělec, nebo historik. S tím souvisí též rozporné interpretace směru jeho tvůrčího vývoje, který podle některých posuzovatelů směřoval od popularizátora historie a vědce k umělci, zatímco podle jiných tomu bylo právě naopak.

3 Srov. V. Brožová: V proudu časových směřování (a proti nim), s. 8 tohoto sborníku.

4 Viz F. Holec: *Kronika královské Prahy a obcí sousedních* IV, Praha 1996, s. 231–241 (životopisný medailon a bibliografie F. Rutha od P. Kovaříka).

Profesor Václav Vojtíšek v roce 1907 a znovu 1946 tlumočil vyznání samotného Zikmunda Wintra, **žeměl** při svém psaní zprvu na zřeteli účel naučný a výchovný – aby lidem přiblížil dějiny a aby je pro zájem o dějiny získal. Přikláněl se proto k názoru, že Winter byl především historik, přestože jeho vypravování se někdy blížilo beletrii. Vyslovil v této souvislosti domněnku, že Winter již v Rakovníku měl hotový projekt mohutného díla, které mělo postihnout všechny stránky života raně novověkých měst. Naproti tomu J. V. Šimák v roce 1912 považoval za prvotní Wintrovu uměleckou sílu a umělecký temperament, který jen krotila jeho silná vědecká vůle. Oba pohledy měly své zastánce.⁵

Podstatnější nežli naznačené úsilí o „žánrové“ zařazení Zikmunda Wintra, které sotva lze někdy dovést k jednoznačnému závěru, jsou **otázk**y **umělecké a také vědecké kvality** Wintrova díla, jak se jeví dnes – v prověře času, který uplynul od jeho vzniku. Mnohé o tom bylo na konferenci řečeno. Především k druhé části problému, k otázce vědecké kvality, míry spolehlivosti, hodnověrnosti a správnosti interpretace historických informací, obsažených v obrazech Zikmunda Wintra, ve světle dnešních hodnotících kritérií mohou snad přinést několik zajímavých poznatků dvě malé sondy. První se týká obrazu *Panna Mandelína z Hradce*, poprvé publikovaného v *Ženských listech* v roce 1889, druhá pak obrázku *Boj o pivo pívem*, který byl poprvé uveřejněn ve *Světozoru* roku 1890.

„Historický obrázek“ *Panna Mandelína z Hradce* byl za života Wintrova vydán celkem třikrát.⁶ Jeho text prošel autorskými úpravami, které však nebyly příliš velké. Postupně byly vypuštěny některé podružné podrobnosti a poněkud zesílen dobronyslně poloironický autorův akcent při líčení obětavé péče staré panny o sebe a o všechny kolem sebe. Důsledně se prosadila stylizace obrázku jako návštěvy či exkurze autora spolu se čtenářem či spíše „milou čtenářku“ v Mandelínině bytě na jindřichohradeckém zámku někdy kolem roku 1570. Těto stylizaci výrazně napomáhá neustálý nepřímý autorův dialog s čtenářem, hodnotící domácnost šlech-

5 Srov. V. Vojtíšek: Vědecké dílo Zikmunda Wintra, *VMP* 49, 1946, s. 1088; J. V. Šimák: Zikmund Winter, *ČSPSČ* 20, 1912, s. 100–102.

6 *Ženské listy*, 17, 1889, s. 13 n.; *Z české minulosti. Dějinné listky dospělejší mládeži naší v kytici svázal Z. Winter*, Pokladnice mládeže sv. 90, Praha 1902; též *Z rodiny a domácnosti staročeské. Ze života XVI století*, řada 1, Zikmunda Wintra sebrané spisy z beletrie a kulturních studií, sv. 2, Praha 1911.

tičny a vtahující čtenáře do bezprostřední spoluúčasti na ději mimo jiné užitím první osoby množného čísla a vybízecího imperativu v celém ličení.

Obsahově dílko vychází z dochovaného inventáře pozůstalosti Mandelíny z Hradce, která zemřela někdy před rokem 1580, a z několika jejích dopisů bratru Jáchymovi z Hradce (1526–1565), jenž byl vládařem rozlehlého jindřichohradeckého dominia, avšak jako nejvyšší kancléř Českého království dlel takřka trvale na úředních cestách a u panovníkova dvora. Tyto prameny se nacházejí v rodinném archivu pánů z Hradce na jindřichohradeckém zámku⁷ a Wintrovi je poskytl tamní černínský archivář František Tischer. Ač sám publikoval řadu pramenných edic a dějepisných prací, vycházel ochotně vstříc Wintrovým výzkumům, upozorňoval jej na zajímavé dokumenty a zasilal mu cenné informace. Projevilo se to mimo jiné v nápadně hojném využití a citování jindřichohradecké matérie v *Kulturním obraze českých měst* (I, II, 1890, 1892) i v dalších velkých Wintrových monografiích.

Konfrontace analyzovaného literárního textu s archivními prameny v Jindřichově Hradci ukázala, že autor zacházel s faktografickými údaji inventáře i dopisů osobitým způsobem, který je patrně možno považovat za jeden z úhelných kamenů či konstitutivních rysů jeho tvůrčí metody: na jedné straně totiž velmi věrně zachoval věcný obsah a dikci svých předloh – v krátkém několikastránkovém obrázku neméně než třiapadesátkrát v uvozovkách přímo cituje z inventáře Mandelínina majetku a z jejích dopisů, a nedostí na tom – jen nepatrně pozměněné parafráze dalších částí těchto pramenů tvoří dokonce převážnou část textu celého „historického obrázku“, který je takovouto závislostí na dobových předlohách velmi silně archaizován. Na druhé straně však autor zacházel s údaji inventáře i dopisů značně volně v tom smyslu, že z nich bral jednotlivé části, údaje, citace či parafráze a libovolně je přeskupoval tak, jak mu velel kompoziční záměr. Uchoval například základní strukturu inventáře tím, že čtenářovu pomyslnou exkurzi vede po místnostech Mandelínina obydlí vpodstatě v tom pořadí, jak jsou sepsány v inventáři: do „panenského“ pokojíku, pak do síně, do komory „kde čeládka líhá“, na pavlač, do pevného „sklípku“ s peněží a cennostmi a odtud do velké světnice „fracimoru“, jež je nazývána Mandelíniným jakoby salonem, a nakonec do komůrky za svět-

7 Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Rodinný archiv pánů z Hradce, sign. II C-II H (osobní písemnosti Jáchyma a Zachariáše z Hradce, Anny Hradecké z Rožmberka, Mandelíny, Voršily a Alžběty z Hradce).

nicí, kde panna spávala a kde bylo její nejužší soukromí. Dále však již fakta a položky inventáře řadí a organizuje podle svého – tak, aby s chápavou úsměvnou nadsázkou, poznamenanou nepatrným náznakem ironie i mírným stínem melancholie, ukázal čtenáři, že panna Mandelína byla:

- zbožná: měla podivuhodně mnoho pateřů (růženců), krucifixů, svatých obrázků a modlitby vázané v černém aksamitu se stříbrným kováním;
- dobrá hospodyně: měla množství cínového nádobí, prádla, ubrusů, ložních souprav i ručníků;
- znala přípravu léčivých „lektvařů“: měla takřka laboratorní vybavení pro jejich přípravu;
- byla vzdělaná: měla dvě truhly plné knih včetně české bible, veliké *Postily* a Münsterovy *Kosmografie*;
- byla hospodárná a spolehlivá: ve sklípku a v truhlách chovala peníze a klenoty nejen svoje, nýbrž též do úschovy jí svěřené peníze hradeckých sirotků a chudých lidí;
- psává: měla v bytě dva kalamáře.

Přestože pisář inventáře poznamenal, že „oba kalamáři byli prázdní“, uvádí Winter okamžitě, že Mandelína vedla hojnou korespondenci, především se svým bratrem Jáchymem. Tím opouští inventář i popis obydlí a přechází k osvětlení Mandelíniny existence z jiného pohledu – myšlenkami a slovy jejich dopisů. Zde nabývá líčení mikrosvěta a zájmů hradecké šlechtičny na plasticitě, současně se však vyjevují též stinné rysy její osobnosti. Na tomto místě je třeba podotknout, že Winter nejen cítuje a uvádí věcné detaily z historických pramenů až na nepatrné výjimky naprosto věrně a přesně, nýbrž také vesměs přesně chápe kontext a smysl dobové reality. Správně postřehl především rozpornost postavení Mandelíny jako staré panny se všemi problémy a nectnostmi tohoto jejího lidského údělu. Charakteristickými úryvky z dopisů vystihl její sklon k mentorování a k zasahování do všeho, co se nacházelo v jejím dosahu, i její soustavné žaloby bratrovi na chyby, špatnost a neochotu k nápravě celého jejího jindřichohradeckého okolí. Nezůstala mu utajena Mandelínina obecná neoblíbenost – a proto líčí její „starostlivost a zásluhy“ o rodinu, město i panství s dobromyslně ironickou nadsázkou.

Jelikož Winter sám neměl možnost prostudovat hradecký rodinný a patrimoniální archiv soustavně, nevyužil zdaleka všeho materiálu, jenž se zde nachází a má vypovídací hodnotu ve vztahu k osobnosti panny Mandelíny. Neuvádí například, že ve stejné pozici a roli neprovdané stárnoucí panské dcery žila v Jindřichově Hradci též Mandelínina o tři roky starší

sestra Voršila (1516–1579?). Význam tohoto faktu ve vztahu k našemu „obrázku“ tkví v tom, že „staropanenské“ vrtochy, konflikty a z nich vznikající komplikace mezilidských vztahů na zámku i ve městě se jím znásobovaly. To vysvětluje nerudný vztah Mandelínin k jindřichohradeckým měšťanům, jež je patrný i z Wintrova textu a který ve skutečnosti byl obapolný. Obdobně Winter v důsledku neúplné znalosti hradeckých pramenů nebere v úvahu fakt, že po smrti Jáchyma z Hradce vládla rodovému dominiu pánů zlaté pětিলisté růže v letech 1566–1574 jako poručnice nezletilého Adama II. z Hradce jeho matka, Mandelínina švagrová Anna Hradecká z Rožmberka. Autor váhá nad oxymóronem „chudejch lidí peníze“, ač dále v textu vcelku správně usuzuje, že Mandelína byla důvěrníci, „spořitelnou“ a patrně též „záložnou“ svého služebnictva i prostých lidí z města a panství, kteří u ní hledali zastání i spolehlivou ochranu svých úspor. Zcela pomíjí některé další stránky života a působení své „hrdinky“, jež nenalezl v bezprostředně použitých pramenech. Patří k nim například špitální aktivity panny Mandelíny, její náboženská horlivost a žaloby proti protestantům, každoroční vaření sladké kaše na hradeckém zámku a péče o chudé atd. Tato pomínutí je však nutno považovat především za důsledek autorova kompozičního záměru, popřípadě úzkého kompozičního rámce užití literární formy historického či žánrového obrázku, neboť zmíněná fakta sama byla Wintrovi vesměs známa.⁸

Sonda, jež byla výše stručně demonstrována, vcelku prokázala spolehlivost citací a přejímaných pramených údajů v analyzovaném Wintrově obrázku. Stejně tak doložila jeho schopnost na základě rozsahem i pramenou základnou omezeného výseku dějinné reality vystihnout její povahu i obecnější rysy a metodou faktorgrafické mikrokresby je věrně zprostředkovat čtenáři. Ukázala ovšem také, že Zikmund Winter v této žánrové oblasti své tvorby přesně přejímal ze svých pramenů pouze segmenty a fragmenty historiografických informací. Rozbjíjel původní strukturu těchto pramenů i původní sled dějů či faktografie v nich zachycených a podřizoval takto získaný materiál svému tvůrčímu záměru. Organizoval jej v novou strukturu, která měla zajistit především účín literárního díla na čtenáře. Nadřazoval tedy již na sklonku 80. let umělecký či literární záměr nad striktní věrnost historickým pramenům v jejich autentické celistvosti. Tomu ve sledovaném obrázku odpovídal také neobyčejně vysoký stupeň

8 Srov. Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst I*, Praha 1890, s. 34; *Kulturní obraz českých měst II*, Praha 1892, s. 114, 407 aj.

subjektivizace líčení a jeho (nad)časové aktualizace přímým oslovením současného čtenáře a jeho vtahováním do jakoby přímé účasti na ději. Na druhé straně autor zůstal především historikem v tom, že se snažil literárními prostředky vytvořit či evokovat absolutně věrnou rekonstrukci historické skutečnosti. Z ní ani píď neobtěžoval ve prospěch ryze literární fabulace, přestože jí snad mohl dosáhnout vyššího uměleckého efektu nebo větší poutavosti pro čtenáře.

Druhá sonda je „kontrolním“ ověřením výše naznačených poznatků o Wintrových tvůrčích postupech v mezním žánru historických obrázků a nadto doplňuje zkoumání o rozměr konfrontace s jeho vlastními vědeckými díly. Byl zde srovnáván Wintrovův způsob práce s týmiž fakty ve vědecké monografii a v popularizačně zaměřeném opusu. Východiskem se stal obrázek *Boj o pivo pivem*. Za autorova života byl vydán dvakrát.⁹ Nebyl prvním Wintrovým setkáním s pivovarnickou tematikou. Již roku 1884 publikoval v *Pivovarských listech* stať *O pivovarnictví rakovnickém za dávných dob* a po ní do roku 1886 následovala série dalších pěti článků, z nichž přímo tématu analyzované obrázky se dotkl třetí v řadě – *Kterak hájili Pražané pivo své* (1885).¹⁰ Po čtyřleté odmlce vyšel pak v roce 1890 obrázek *Boj o pivo pivem*. Takřka současně však byl stejný problém pojednán též v první velké vědecké práci Wintrově, v *Kulturním obraze českých měst*, a to v jejím druhém díle, vydaném roku 1892.¹¹

Poznatky o českém pivovarnictví předbělohorského období, publikované ve zmíněných pracích z let 1884–1886, čerpal Zikmund Winter výlučně a v podstatě rovnoměrně z pramenů rakovnických a pražských. Je proto hodno zaznamenání, že v období 1890–1892 tomu tak již nebylo. Kapitola o nákladnictví piv a o policii nad šenkýři v *Kulturním obraze* je založena na údajích z Litoměřic, Strakonice, Teplé, Náchoda, Teplíc, Mnichova Hradiště, Sobotky, Nového Strašecí, Ústí nad Labem, Českého Krumlova a dalších měst. Pojednání jednom z klíčových dobových prob-

9 *Světozor* 24, 1890, s. 459 n.; Z. Winter: *Ze staré Prahy. Historické obrázky*, Praha 1894.

10 O pivovarnictví rakovnickém za dávných dob, *Pivovarské listy* 2, 1884, s. 303n.; tamtéž, 3, 1884, s. 28 n.; Komu rakovnické pivo chutnalo, komu nic, *Světozor* 19, 1885, s. 291 n.; Kterak hájili Pražané pivo své, *Pivovarské listy* 3, s. 229; O chmeli rakovnickém, tamtéž, s. 246; U sladovníka pražského před třemi sty lety, tamtéž, s. 357; Staré památky pivovarnictví českého, *Pivovarské listy* 4, 1886, s. 195n.

11 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. A XVI. věku* II, Praha 1892, s. 314–319.

lémů – o snahách udržet monopol domácích piv ve městech – je však postaveno výhradně na jediném modelovém příkladu, na podrobném vylíčení boje Pražanů proti rakovnickému pivu v letech 1560–1593. Obdobně jako již v črtě z roku 1885 většinu faktografických údajů zde Winter čerpal z jediného pramene. Byl jím rukopis č. 343 pražského městského archivu, jedna z úředních knih staroměstského pořádku nákladníků piva vaření, datovaná na vazbě rokem 1576. Tento základní zdroj doplnil pouze jediný údaj z listu z roku 1562, uloženého v bývalém místodržitelském archivu, a dále pak citát z listu rakovnických radních místodržícím v Praze (1578), který je v kopii chován v městském archivu rakovnickém.¹² Projevily se zde dva rysy Wintrova odborného a spisovatelského vývoje v osmdesátých letech. Prvním bylo výrazné rozšíření jeho obzoru a badatelského záběru po příchodu do Prahy, druhým prohloubené poznání a intenzivní využití pražských pramenů. Prvý souvisel se zvětšením heuristických možností a s navázáním styků s mnoha pražskými i venkovskými odborníky, kteří nadějnému badateli ochotně poskytovali informace i opisy a výpisy z archiválií, druhý byl dán skutečností, že počínaje rokem 1884 stal se Winter na dobu více než dvaceti let pravidelným každodenním návštěvníkem zejména Archivu hlavního města Prahy a jeho rukama zde prošlo přes čtyři sta rukopisných městských úředních knih.¹³

Líčení zápasu o prolomení či uchování monopolu domácích piv v pražských městech v *Kulturním obraze českých měst* je v podstatě chronologické. Sled autorových citací z uvedeného hlavního pramene je podřízen této časové posloupnosti výkladu a nerespektuje následnost zápisů v nákladnické knize. Při podrobnějším nahlédnutí do rukopisu zjistíme, že je to dáno povahou nákladnických zápisů – v knize se střídají záznamy o finančních vydáních nákladnického cechu s opisy privilegií, memorand a poselacích listů. Relace týkající se rakovnické kauzy pak představují podstatnou část jeho obsahu, v úhrnu zabírají více než sto stran.¹⁴ Winter

12 Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), sb. rkp. č. 343. Místodržitelská missiva jsou dnes uložena ve Státním ústředním archivu v Praze; archiv města Rakovníka se nachází ve Státním okresním archivu v Rakovníku.

13 Srov. J. V. Šimák: Zikmund Winter, *ČSPSČ* 20, 1912, s. 104; V. Vojtišek: Vědecké dílo Zikmunda Winttra, *VMP* 49, 1946, s. 1087–1088. Jediná z dochovaných knih badatelských návštěv pražského městského archivu z roku 1901 obsahuje Wintrovův podpis hned mezi prvními třemi badateli po Novém roce.

14 AMP, rkp. 343, zejména ff. 142–147, 177–189, 295–312, 336–338, 350–359 aj.

k objasnění sporu o dovoz rakovnického piva do pražských měst užil obou typů zápisů v knize: pamětních (opisů listů, suplik a panovnických či místodržitelských reskriptů) i účetních (sopisů peněžních výdajů a jejich účelu). Učinil tak svým charakteristickým způsobem, metodou přímých citací či věrných parafrází, uchovávajících nejen faktografii ale i dikci pramene, nikoli však jeho původní strukturu a celistvost. Hlubší vhléd do pramene totiž ukázal, že Winter ve zkoumaném vědeckém díle *Kulturní obraz českých měst*, zcela obdobně jako v popularizačním obrázku o domácnosti Mandelíny z Hradce z naší první sondy, využil pouze malou část ze zápisů, jež nákladnická kniha obsahuje, a to jako vybraných charakteristických fragmentů, z nichž zkombinoval a vystavěl zkratkovité čtyřstránkové „resumé“ (souhrn) průběhu a výsledku pivního konfliktu, jenž trval více než třicet let. Styl vědeckého výkladu v *Kulturním obraze* je přitom wintrovsky osobitý. Nejen obvyklou výraznou archaizací, vycházející z užitých pramenů, nýbrž též zřetelným náběhem k beletrizaci či subjektivizaci, což je u jiných dobových i současných autorů odborných historiografických děl rys zcela neobvyklý.¹⁵ Z hlediska přísně vědecké objektivnosti výkladu by vůči němu mohly být vzneseny dokonce vážné námitky.

Srovnání analyzovaného a citovaného textu *Kulturního obrazu* s takřka současným nebo jen o málo dřívějším Wintrovým zpracováním shodné látky v historickém obrázku *Boj o pivo pivem* nicméně ukazuje rozdílný autorský postup a metodu i poněkud jiný, přesněji řečeno radikálnější, typ beletrizace v popularizačním obrázku nežli ve vědecké monografii. Základním rozdílem tu je přeskupení obsahu a sledu děje. V zájmu dosažení dramatického účinku autor komponuje obrázek *Boj o pivo pivem* jako

15 Srov. např.: Roku 1578 nastal proti Rakovničánům boj nejužší. Působením nákladníků učinily tři rady měst pražských nové snesení proti cizímu pivu rakovnickému a zároveň záповěď svou vydali tiskem; kázali jí biřici a servusy roznášeti a „v některých místech rozbíti“. Všelikými přimluvami dovedli toho, že zákaz stvrdili též místodržící. Ale nezoufali Rakovničtí. Měli také své přimluvěi, a mimo to bylo pivo jejich příhodno nejen pánům „patronům“ než i obecnstvu pražskému. Rakovničané, zasílajíce vysokým pánům některý sud, dali se na prosbu, v níž položili výklad svého pronásledování fkouce: „Piva naše do měst pražských od lidské téměř nepaměti vožena bývala a snešení (proti nim), jak se domejšlime, některým osobám řemesla sladovnického (jichž v radě každého města nemalý počet jest) k vůli a žádosti nežli pro nějakou slušnou jinou příčinu učiněn jest.“ Nakonec moudře připomněli, aby císař učinil v tom nějaký „mírný prostředek“, sic že mu mnoho sejde z posudného v Rakovnice. To as byla jejich největší záštita: platívalitě Rakovničtí až i 2000 kop posudného ročně! (Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst* II, Praha 1892, s. 317.)

mininovelu o třech rozsahem nesymetrických kapitolách (I. V Nové oboře, II. Zápas, III. Vítězství s kozími vrátcí). V první z nich vpadá věcně i časově přímo in medias res, když poměrně rozsáhle fabuluje, kterak cechmistry sladovníků všech tří pražských měst podnikli v pondělí po sv. Vavřinci roku 1578 cestu do Nové obory (u letohrádku Hvězdy), aby zde předstoupili v před císaře Rudolfa II. se žádostí o zákaz dovozu rakovnického piva do Prahy a obdrželi odpověď, že „mají opatření své míti dostatečné“. Východiskem tu je záznam v rukopise číslo 343 o útratě 45 grošů českých cechmistry „s Malostranskými“ při návratu z Nové obory od Jeho Milosti císařské a několik citací i parafrází z příslušné supliky císaři, která je též opsána v dotyčném rukopise.¹⁶ Výklad je doplněn autorskou licencí o tom, že útrata byla učiněna v malostranském výčepu, a obšírně rozvinut údaj o sprežení, povozu, oděvech cechmistrů i dalších dobových reáliích, popisem zvěře v oboře atd. Tato fakta jsou dobově věrná, nejsou však převzata ze zmíněného užitého pramene, nýbrž z jiných Wintrových poznávacích zdrojů. Text kapitoly je obohacen autorským hodnotícím komentářem a dokonce proslovem jedné z postav v přímé řeči.

Teprve v druhé kapitole (Zápas) se Winter vrací na začátek událostí a v chronologickém sledu líčí průběh pražsko-rakovnického pivního sporu od roku 1560. Kombinuje přitom opět svůj faktografický výklad s hojnými přímými citacemi i parafrázemi ze suplik a replik sporných stran i z reškriptů vládních orgánů. To vše je opět převzato z rukopisu číslo 343. Vlastní autorský text není zcela objektivní či neutrální, nýbrž v průběhu celého líčení je v něm obsažen náběh k mírné ironické nadsázce. Je jí dosahováno především prostřednictvím osobité jazykové archaizace. Selekce použitých pramenných údajů je zde větší (striktnější) nežli v *Kulturním obraze*, přičemž tato redukce faktografie je nahrazena či vyvážena důslednější beletrizací, spočívající ve vypravěčském rozvedení epizod a

16 AMP, rkp. 343, f. 143–145, 295v–296v.

v jejich dějové aktualizaci.¹⁷ Přesto ryzí autorova fabulace se zde uplatňuje v menší míře nežli v první kapitole.

Třetí, závěrečná kapitola dílka má rozsah necelé jedné stránky, obsahuje pouhých 176 slov a dokládá další charakteristický rys Wintrovy tvůrčí metody: schopnost lapidární zkratky, kterou může být děj rychle posunut kupředu, nebo – je-li použit v závěru jako zde – vypočítován k sledovanému efektu (paradoxu, překvapivému ukončení, poučení pro dnešního čtenáře). V případě obrázku *Boj o pivo pivem* je zde ve třech krátkých odstavcích shrnuto rozuzlení zápletky:

- v prvním odstavci staroměstský cechmistr Jan Cecek formou přímé řeči konstatuje pokračující invazi rakovnického piva do Prahy a své sdělení ostatním nákladníkům končí větou: „Převyšují nás pivem, hrom do nich!“;
- ve druhém odstavci autor uvádí, že v okamžiku cechmistrova sdělení (je právě čtvrtek po svátku Maří Magdaleny roku 1579) přináší právě posel z české kanceláře císařský dekret, podle něhož rakovnické pivo nesmí do pražských měst vozit nikdo, ledaže by na to měl svolení od císaře nebo české komory. Tím se dostává k reálnému prameni, který má v opisu k dispozici v nákladnické knize. A hned v souladu s dalšími zápisy v ní konstatuje, že komora za peníze takové povolení vydávala každému;
- ve třetím odstavci Winter komentuje tento tento výsledek dvacetileté pивní války jako „vítězství rytířské paměti krále Pyrrha“, neboť dekret neměl při sobě „kozi vrátec, jak říkali staří, ale pořádná kozi vrata“. Dodává, že Novoměstští odmítli za těchto okolností přispět na společné výdaje spojené s vedením sporu

Obrázek končí výslovným návratem k jeho opakovaně zmiňovanému základnímu pramennému východisku v závěrečné větě, jež se týká postoje

17 Např.: Konečně v pondělí po čtvrté neděli mrzutého čekání vyšel ze své sednice nejvyšší pan písař a odevzdal pražským nákladníkům, kteří královský zámek fíkajíc obléhali, dlouho čekanou odpověď císařskou. Jako zlato nejrýzejší nesli si ji rychle, přerýchle do pivovaru Ceckova; servus sladovnický honem a skokem svolal všechny ostatní pány starší, kteří přišedše do veliké světnice Jana Cecka čili, pěkněji řečeno, Jana Libockého z Libé hory a spatřivše na velikém stole vprostřed světnice okrouhlý balík papírů – odpověď císařskou stran piv rakovnických – otevřeli ústa svá, valili oči, jako by těm očím svým ani věřití nechtěli, že po sedmi měsících přece konečně odpověď došla. Bohpomozí! Což to byla odpověď prázdná, jalová a bez konce! (Citováno dle Z. Winter: *Malé historie a třísky*, edd. V. Brožová, J. Janáčková, Praha 1987, s. 226–227.

Novoměstských: „Staroměstští jim za to, že nic na válečnou výpravu nedali, nadali Pilátů a napsali to do knihy, kdež to lze čísti po ten den.“¹⁸

Z poznatků obou provedených sond, jež byly představeny na předchozích stránkách, lze učinit stručný shrnující závěr o tvůrčí metodě a žánrovém zařazení „historických obrázků“ Zikmunda Wintra. Platí bez výjimky, že bere jejich náměty a děje vždy přímo z autentických archivních pramenů a přejímá věrně jejich faktografii. Jde tedy skutečně o beletrizaci historických pramenů, jak bývá v odborné literatuře tradičně uváděno. Nejde však o jejich prosté, mechanické či „otrocké“ převyprávění. Užitá „autentická“ historická látka je v obrázcích rozložena na dílčí prvky, fragmenty reality, a poté obsahově a kompozičně zorganizována jinak, nežli jak ji dochovalo svědectví autorem použitých pramenů. Winter s ní metodicky a kompozičně pracuje způsobem navenek poněkud podobným tomu, jakým vytváří svá velká odborná díla. Nejspíše by jej bylo možno v obou případech přirovnat k metodě a principu mozaiky. V historických obrázcích však historická faktografie v podobě autentických pramenných fragmentů vstupuje do nové struktury, která je zcela odlišná jak od výchozího pramenného zdroje, tak od zpracování stejné látky a tematiky ve Wintrových odborných historiografických pracích. Jeho tvůrčí metoda se tu neřídí pravidly historiografické heuristiky, kritiky, analýzy a syntézy, nýbrž volí převahou postupy, které sledují na prvním místě literární efekt a účín na čtenáře. Patří k nim výběrovost, zkratkovitost a dramatická kompozice výkladu, upřednostňování tempa a gradace děje před striktní chronologií, aktualizace a subjektivizace líčení, fabulování přímé řeči a některé další způsoby beletrizace látky. Suchopárný sloh a jednotvárná řeč dobových úředních zápisů se jimi mění v působivé žánrové scény, plné osobité historizující bizarní obraznosti i chápavé a často posmutnělé autorovy ironie. Bylo to v obou sondách snad dostatečně prokázáno.

Ze všeho, co bylo výše řečeno, vyplývá závěr, že historické obrázky Zikmunda Wintra jsou přes vysokou faktografickou věrnost pramenné realitě svou formou, dikcí, stavbou i užitými tvůrčími postupy spíše beletrií nežli historiografií, spíše krásnou literaturou nežli odborně poznávacími díly. Jejich cíl, výslovně proklamovaný a sledovaný autorem – věrná rekonstrukce historické reality, vyvolání a postižení do detailu pravdivého obrazu života minulých věků kombinováním vědecké a literární metody –

18 AMP, rkp. 343, f. 144v–146, 295v–360.

je však řadí na pomezí obou žánrů jako specifický svěbytný literární útvar, osobitý typ dobové „literatury faktu“.¹⁹ Autorovo prožívání zobrazované doby není v těchto obrázcích snad tak intenzivní jako v jeho „velkých“ tragických novelách nebo v románu *Mistr Kampanus*. Základní charakteristické rysy jeho tvůrčí koncepce jsou tu však přítomny. I zde „/.../ řeč svých postav zbarvuje slovními obraty zamilované doby (české renesance, V. L.), on staví je do prostředí, líčeného tak živě, že vidí je až tělesnými očima, ba on cítí na vlastním těle i všechny bolesti /.../ jeho situace je ale o to horší, že znaje to, co vrstevníkům jmenovaných měla teprve odkrýti budoucnost, nemůže se těšiti jejich nadějemi.“²⁰

19 K shodnému závěru dospěla při své analýze Wintrova díla V. Brožová. Viz V. Brožová: K užití historického dokumentu v próze Zikmunda Wintra, *Česká literatura* 44, 1996, č. 1, s. 50–63 a s. 8 v tomto sborníku.

20 A. Novotný: *Wintrův Mistr Kampanus ve světle soudobých dokumentů, 9. výstava Muzea hlavního města Prahy na paměť 90. výročí narození Dra Zikmunda Wintra*, katalog, Praha 1936, s. 4.

jaroslav kolár

POZNÁMKA K WINTROVĚ KULTURNÍ HISTORII

Jako kulturní historik bývá Zikmund Winter uváděn jedním dechem s Čeňkem Zibrtem. Ne zcela neprávem – spojila je mimo jiné práce na stejných tématech, například na dějinách kroje, ale patrnější a důležitější jsou rozdíly mezi nimi. K pochopení těchto rozdílů vede úvaha nad Wintrovým podílem na význačném výkonu české kulturní historie z přelomu 19. a 20. století, na Zibrtově časopise *Český lid*. Záslužná bibliografie *Soupis prací Zibrtova Českého lidu* (1960) ukazuje, že v něm Winter tiskl v letech 1892–1904 pouhých sedm příspěvků. Týkají se vesměs kulturně-historických podrobností, na něž Winter narazil při svých archivních průzkumech. Počtem jsou Wintrový příspěvky zcela nesouměřitelné s víc než 550 příspěvky Zibrtovými. Ty – podobně jako většina z téměř 2500 ostatních příspěvků *Českého lidu* – registrují povětšinou jednotlivosti z nejrůznějších kulturních oblastí lidového života od 15. do 19. století, představují velice cenný materiálový fond, nabízející se k dalšímu systematickému zpracování různých historicky a tematicky vymezených otázek, ale samy o sobě zůstávají ve své bezbřehé rozmanitosti izolovanými kuriozitami, jejichž širší souvislosti a význam nejsou zřetelné. Takto nazírané jednotlivosti mohly vyvolat přezíravé mínění H. G. Schauera, že česká kulturní historie se zajímá o to, jak si staří Čechové vážali podvazky.

Pro Wintra je charakteristické, že usiluje o začlenění takových jednotlivostí do strukturního obrazu dobové reality. Nejméně jeden z Wintrových příspěvků z *Českého lidu* poskytuje možnost hlubšího zamyšlení nad způsobem jeho kulturněhistorické a spisovatelské práce. Je známo, že Winter rozprávěl ve své beletrii epické podněty, na něž narazil v archivním materiálu. Méně patrné je to, že se tak dalo i s kulturněhistorickými detaily neepické povahy. Jeden ze svých krátkých příspěvků v *Českém lidu* (z roku 1892) věnoval Winter dokladu o podivné právní zvyklosti, usvědčování vraha svědectvím mrtvého, totiž jeho krve. Tento motiv uplatnil Winter v jedné ze svých nejpůsobivějších novel *Krátký jeho svět* (exponuje v ní ovšem i řadu dalších kulturněhistorických detailů, v *Českém lidu* neuplat-

něných). Chápeme-li kulturněhistorický detail jako izolovanou materiálovou jednotku vlastně jen z nedostatku znalostí o jejím místě a významu v celkovém obraze dávného života, v jeho struktuře, jeví se Wintrův postup jako jedna z možností dobírat se poznání jejího „životního“ a kulturního smyslu. Souhrn článků Zíbrtova *Českého lidu* je přebohatou zásobnicí materiálu, který čeká na takovou fruktifikaci. Nástrojem k ní by se mohla stát historická sémiotika. O té se ovšem v době Zíbrtova *Českého lidu* nedá mluvit. Wintrův postup – začleňování takových detailů do epizovaného kulturního obrazu dávného života – lze proto hodnotit jako pokus o rekonstrukci jejich strukturní valence jinými než vědeckými prostředky, a to možná úspěšnější než tam, kde Winter vytvářel systematické tematicky a historicky vymezené obrazy dávného lidského života a činnosti v rozsáhlých knižních celcích. Jsou nepochybně cenné, ale podle mého názoru bližší Zíbrtovu pojetí kulturní historie než Wintrova umělecká próza.

alexandr stich

K STYLISTICE HISTORICKÉ PRÓZY

zigmund winter

Půjde zde o restituování, popř. konstituování stylové hodnoty v literárním díle jedné autorské osobnosti; rozhodnout přitom bude třeba i to, do jaké míry a v jakém smyslu jde při tomto druhu činnosti o hodnotovou restituci, nebo o konstituci.

Beletristická složka Wintrova díla se dostává v posledních letech do nové situace. Získává nové, lepší šance pro konkretizaci, než měla kdykoliv dříve. To je způsobeno jednak zvýšením **zájmu** o literaturu, jejímž hlubinným smyslem je postižení a vyjádření tragičnosti **existenciálního postavení individua** ve světě, a zvýšením **citlivosti** a **vnímavosti** pro ni, jednak prohlubováním **chápavosti** pro literaturu, která se pohybuje na pomezí mezi fabulovanou **fikcí** a ztvárněním reálného, daného **životního faktu**, a jednak některými teoretickými spory, v nichž se Wintrovo dílo stalo argumentem.

Tento poslední aspekt je vázán na výroky Jana Mukařovského týkající se Wintrova díla. Např. v proslulé studii ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* z roku 1932¹ sáhl Mukařovský k dílu Zigmunda Wintra (a Jakuba Arbesa, Terézy Novákové a Vladislava Vančury) jako k reprezentativním příkladům, jimiž doprovodil svůj výklad o třech typech vztahu mezi básnickým a spisovným jazykem, tj. o třech stupních deformace básnického jazyka v umělecké próze. Arbes pro něho byl reprezentant tvůrčího typu prozaika, který jazykové složky nedeformuje, Winter a Nováková pak typu, který jazykovou deformaci podřizuje tématu (účelem je pak podle Mukařovského „charakteristika osob a prostředí“).²

1 J. Mukařovský: Jazyk spisovný a jazyk básnický, in *Spisovná čeština a jazyková kultura*, edd. B. Havránek, M. Weingart, Praha 1932.

2 Tamtéž, s.145.

K věci se vrátil později Karel Horálek v článkách, v kterých podroboval Mukařovského teorii básnického jazyka zásadní kritice. Vyslovil názor, že v případech, jako je Winter, tj. kdy se v díle užívá archaismů, vůbec nejde „o porušování spisovné normy“, o „konfrontování /.../ staré normy spisovného jazyka se současnou normou spisovnou“, že tedy nejde o „deformace“, nýbrž o výrazy citátové s koloritním účinkem³. Výslednicí Horálkových úvah byla teze, že není možné mluvit o samoúčelnosti básnického jazyka, protože „účelem básnického projevu je sdělování (komunikace) specifických zkušeností“. – Vidíme, že oba, Mukařovský i Horálek, vyšli ze stejného pohledu na Wintrův jazykový styl, ale lišili se v závěrech. Jde o to, zda sama premisa soudu je dostatečně opřena o realitu díla.

Wintrovo beletristické dílo nemělo od počátku ustláno na růžích (obdobně jako jeho velké materiálové dílo vědecké, jehož pozitivistický podklad nemohla dost dobře strávit škola Gollova); od začátku mu byla kladena v cestu konkretizační bariéra. Narazilo hned na počátku na nechuť značně ahistorických, ba antihistorických realistů; H. G. Schauer se počátkem 90. let znechucoval nad tím, že se u nás pořád píše, „jak staří Čechové podvazky přivazovali“ – a bylo průhledné, na koho jeho útok míří; jako ideál historické prózy stavěl Waltera Scotta (obdobně jako obrozenci v první půli století!).⁴ Ještě méně pochopení a sympatie mohl Winter čekat od zástupců moderních směrů 90. let (nebylo jistě určující, ale přispělo k tomu i jeho lidské postavení, kruh lidí, s nimiž se přátelsky spojoval, účast v publikačních orgánech tradicionalistů). F. X. Šalda o něm poprvé promluvil obsažněji až roku 1908, čtyři roky před Wintrovou smrtí, a jistě uvážlivěji a smířlivěji, než by to udělal o patnáct dvacet let dříve; ocenil vnitřní životnost jeho příběhů, ale omezil jeho talent na žánrismus postrádající vyšší, duševně potence; Winter mu „není dramatický básník, není tvůrce-psycholog“, není „norec do hlubin lidské duše a jejich tajemství“. A co víc, Wintrův „starý, jasný, barvitý jazyk, nám neběžný“ byl pro Šaldu něco jako prostředek kamufláže; viděl v něm ne „básnický“, ale „naukový“ živel díla, a jím, zvýznamňujícím podle Šaldy i plytká a povrchní místa v plánu děje, postav a prostředí, se prý vlastně dosahovalo

3 Viz K. Horálek: Spisovný jazyk a jeho funkce, *Naše řeč* 56, 1973, s. 116–118.

4 H. G. Schauer: *Spisy*, Praha 1917, s. 204–5, 294, 338.

přecenění díla.⁵

„Přeceňování Wintra“, proti němuž Šalda brojil, vycházelo z překvapivého zdroje. Byla jím řada wintrovských článků, vrcholící studií v *Muzejníku*,⁶ z pera autora v této souvislosti jistě nečekaného, totiž Otakara Theera. Ten vyzdvihl Wintrovo umění značně vysoko: jako důležitou a účinnou složku v něm vytkl i jeho archaizující sloh, působící sugestivně a se značnou evokační silou (přičemž připomněl, že archaizace se týká nejen lexika, ale i syntaxe).⁷ Ani Otakar Theer však nepůsobil v směru, kterým se na Wintra nazíralo, trvalejší zásadní obrat.

Našel se sice ještě jeden významný pozitivní vykladač Wintrova díla (je hodné upozornění, že schopnost oceňovat Wintra měli mnohem více kolegové literáti než profesionální odborníci na literaturu), a ten zdůraznil jeho hodnoty ještě naléhavěji. Byl to Josef Svatopluk Machar roku 1915 v *Času*. Machar vyzdvihl Wintrovo zaměření na „neznámý, zapomenutý“, nehistorický lid a postřehl ideovou jednotu a smysl Wintrova díla, která unikla jak Šaldovi, tak později zvláště Nejedlému: „Osudy jejich (tj. postav povídek) rostou z jejich povah, z konfliktů se řady doby, osudy pak národa a lidu, ježž drobné postavy ty skládají, vybihají jako přímky na perspektivní kresbě k jedinému bodu, k Bílé hoře, o níž vypravuje Kampanus.“ Zcela ojedinelý a překvapivý je Macharův soud o jazyce Wintrově; zdůraznil jehe „vzácnou archaistickou patinu“, avšak archaičnost není pro něho tím posledním: její smysl a estetické poslání viděl v tom, jak se podílí na „plastice výrazu, rázovitosti jazyka“, již Winter podle Machara nejvíce přiblížil české písemnictví jazykovému slohu klasické prózy ruské. V Macharově stati jsou na druhé straně i soudy zcela scestné a neudržitelné (např. výklad toho, proč Winter nemá „komplikované povahy“, tím, že

5 F. X. Šalda: *Kritické projevy* 7, Praha 1953, s. 103. Zvlášť Šaldu iritoval ideově i umělecky *Mistr Kampanus*. Vydání Wintrových spisů ocenil Šalda roku 1911 jako příležitost revidovat přeceňování Wintra, a jako viníka tohoto přecenění jmenoval opět na prvním místě „barvitý starý jazyk“; Wintrovu tvůrčí možnost znovu omezil na „drobný, barvitý, často groteskní žánr“ (*Kritické projevy* 8, Praha 1956, s. 291). Snad jen potřeba hledat hodnoty v starším písemnictví během první světové války vedla k tomu, že roku 1915 Wintra označil za „opravdového umělce“.

6 O. Theer: Zikmund Winter, *Časopis Muzea Království českého* 78, 1904, s.19

7 O. Theer: Zikmund Winter, *Zlatá Praha* 24, 1907, s. 295. Zde Theer položil Wintrovo dílo nad Jiráskovo, ale zároveň mu vytkl nadměrné využití detailu, oslabující dramatickosti díla. Viz i A. M. Piša: *Otakar Theer*, sv. 1., Praha 1928, s.204–6.

středověký člověk měl „jen instinkty zvíře, tupá odevzdání“), ale jako celek představuje jedno z hlubokých vcítění do Wintrova díla.⁸ Tyto interpretace umělců nebyly však pro další vývoj konkretizace Wintrova díla určující.

Do historie konkretizace Wintrova díla zasáhl mnohem důsažněji a velmi razantně Zdeněk Nejedlý. Ve své přímočaré metodě vytváření axiologické hierarchie literatury (podstatou této metody byla důsledná polarizace, v níž krajní hodnotová devalvace jednoho jevu měla sloužit krajnímu a absolutnímu zvýraznění hodnoty druhé) položil Zikmunda Wintra proti Jiráskovi (a Beneši Třebízskému) jako autora, který psal své práce „objektivně“, bez citového a morálního patosu, a proto měl ohlas poměrně malý, a který nejen témata, ale často i dikci čerpal přímo z archivu. Jazykovou stránku Wintrova díla, její funkční zapojení do celku díla a její účinnost charakterizoval implicitně a per negationem oceněním jazyka Jiráskova jakožto jevu pozitivního. Vyslovil hodnotový soud, že dikce Wintrova je sice lepší než jazyk Stroupežnického, že však přesto „méně archaismu bylo by dokázalo mnohem více“; následkem toho prý bylo, že si už svým jazykem zabránil dosahovat stejné působivosti jako Jirásek – ten podle Nejedlého psal „v základě řeči dnešní“, s níž se současný čtenář může ztotožnit, a tím umožnil, aby čtenář postavy přijímal „jako zjevy přítomné a živé, a nikoli zapadlé a odumřelé“. Wintrovo dílo bylo tedy Nejedlému mrtvou kuriozitou už svou rovinou jazykovou.⁹ Tento výklad vnikl dost hluboko do obecného povědomí, protože se stal školskou tezí opakovanou několika generacím mládeže.¹⁰

8 Viz J. S. Machar: *V poledne*, 2. vyd., Praha 1928, s. 191–217.

9 Z. Nejedlý: *Dějiny národa českého I*, Praha 1949, s. 105–6; též: *A. Jirásek*, Praha 1921, s. 74–75. Tezi o neúčastné „objektivitě“ Wintrově je nutné a limine odmítnout. Je neplatná pro *Mistra Kampana*, zvl. jeho druhou část, stejně jako pro dílo povídkové. Srov. například povídku *Do zeleného pokoje* s juxtaopozicí hlavního, nicotného tématu a tématu boje o Majestát, nebo povídku *Pan otec Tomáš Soběšlavský*. Tezi o neúnosné míře archaismů u Wintra, jehož prý nelze číst bez slovníku, opakovali pak mnozí, např. B. Mathesius in sb. *Knihna o překládání*, Praha 1953, s. 112.

10 Pokud Winter nebyl zcela umlčen metodou u nás obvyklou. Je neuvěřitelné, že v školních *Stručných dějinách české a slovenské literatury* z roku 1958 a 1965 se Winter – na rozdíl od Beneše Třebízského – nedostal ani do souhrnné pasáže o historické próze; zmíněn je jen jako přítel K. V. Raise. Dostalo se mu sice tu a tam i zmíněk příznivějších a laskavějších, ale i ony měly v podstatě výsledek devalvující, srov. např. B. Slavík in sb. *Strážce tradice*, Praha – Olomouc 1940, s. 301 (pro něhož je Winter letopisecký

Výjimečné postavení v teoretické orientaci recepcce Wintrova díla měl medailon Arne Nováka z roku 1932.¹¹ Novák v něm výrazně formuloval své chápání ideového záměru, z něhož Winter vycházel při ztvárňování svých uměleckých textů. Winter podle něho – na rozdíl od Jirásky – neměl prý apelativní cíl společenský, nechtěl „varovat na základě chyb minulosti a tím ukazovat cestu do budoucnosti“, vyhýbal se „postavám jakkoli příkladným“, volí postavy „animální“, bez stopy jakéhokoli idealismu náboženského nebo národního. Jeho dílo přenáší čtenáře do minulosti názorně evokované s intenzitou, která přyšší z autorovy schopnosti přímo se vžít do minulosti a tento prožitek slovesně objektivizovat ne pasivně, ale s dotvářející a scelující imaginací. Kupodivu málo pozornosti Novák věnoval úloze slohové archaizace ve Wintrově umělecké próze, zato vytkl takové slohové znaky, jako je ironie, sarkasmus, úsečnost a stručnost spojená s gnómičností, což vše podle něho u Wintra reflektovalo základní životní pocit pesimismu a odporu k iluzím.

Významným přelomem v interpretaci Wintra byl stručný doslov k souboru Wintrových próz z roku 1972 od Jaroslavy Janáčkové.¹² Navázala na interpretaci Novákovu konstatováním, že Winter svým dílem ironizoval dějiny chápané „jako smysluplný řetěz velkých činů a událostí“, a dospěla k pojetí, že smysl Wintrových příběhů byl nadčasový; byl v nich ztvárněn tragický úděl lidské existence, vystavené drtícímu tlaku nadosobních sil. Ironii, smutný humor, paradox našla přímo jako organizující princip jazykově slohové roviny díla a strukturní smysl jeho lexikální archaizace, jejímž cílem je konfrontace významů doby vyprávěného a doby vnímání textu.

kronikář, vyznačující se „láskyplnou drobnokresbou“), nebo z doby pozdější výroky J. Hrabáka (J. Hrabák: K současnému stavu naší historické prózy, *Literární měsíčník* 5, 1976, č. 7, s. 87), pro něhož Wintrem vrcholí proud, jehož ctižádostí je zachytit realie, evokovat pestrý život (?) turnajů, bitvy, dobové kroje, obyčeje atd. Řídké byly názory nacházející pod „studeným a posměšným slohem“ Wintrovým „pohled plný srdce, bez něhož nelze odkrýt krásu tragédie“ (B. Chudoba: *Jindy a nyní*, Praha 1946, s. 382). I snahy pozitivněji nazít Wintrovo dílo byly často podnikány pod fascinujícím vlivem odsudku Nejedlého, např. v doslovu A. Grunda k vydání *Mistra Kampana* v Národní knihovně, Praha 1950, s. 625 n.

11 Viz A. Novák: *Duch a národ*, Praha 1936, s. 169.

12 Z. Winter: *Obrázky*, Praha 1972, s. 330–333.

V téže době se rehabilitovaný Winter vrátil i do škol,¹³ a to už jako mistr psychologické kresby a analýzy zvláště tam, kde jde o postižení „rozvrácených duší“. Vztah mezi uměleckou a odbornou složkou Wintrova díla se začal vykládat jako vztah „vzácné rovnováhy“ v době vznikové a konstatuje se pozdější přesun těžiště díla, takže odborná složka se jeví dnes v interpretaci učebnice jako zčásti zastaralá, zatímco beletristická komponenta si podržela účinnost.

Setkáváme se tu tedy s případem konkretizačního procesu značně výjimečného, plného dramatických zvrátů; veřejná instrukce pro konkretizace směřovala často proti dílu, kladla ho hodnotově značně nízko, zdůrazňovala jeho omezení, pomeznost a i jistou povrchnost, bránila recepci dokonce institucionálně (nevydáváním jeho díla, potlačením informace o něm pro mladou generaci), až nakonec v jisté situaci začaly být ve Wintroví objevovány hodnoty významné, živé, souznící s dobou dnešní (chtěli-li bychom zkratkovitě fixovat v příměrových pojmenováních typologii konkretizací, mohli bychom zde mluvit o konkretizaci stendhalovské).

Prohloubený a zníterňující se zájem o Wintra se projevil i v tom, že se jeho uměleckému dílu dostalo v 70. letech i solidní deskripce z hlediska jazykového¹⁴; na ni tu chci navázat několika poznámkami slohovými. Aby však bylo možné povznést je nad rovinu pouhého inventarizačního soupisu, je nutné co nejdůrazněji konstatovat dvě obecné vlastnosti Wintrova díla, které zatím nebyly dostatečně jasně postřehnuty a vysvětleny.

Wintrovo dílo je, pokud má znalost sahá, zcela unikátní případ v tom, že nedělitelnou strukturou pro výklad je zde až **trojediný komplex** díla vědeckého, popularizačního a uměleckého. Soustředí-li se výklad na dílčí složky komplexu, zůstane nutně torzovitý a dojde alespoň zčásti k tezím zkrslujícím. Je zde především vztah genetický: Wintrova umělecká próza vyrůstala z popularizační prózy, a teprve postupně se od ní emancipovala. Ale ani ve zralém tvůrčím období, kdy byly už obě složky ve Wintrově díle vyvážené a zcela zřetelně rozlišeny a ohraničeny (v souladu s novodobým literárním kánonem), nebyly tyto spoje přerušeny; naopak, vždy byly zviditelňovány. Jde o strukturální fenomén, který bychom mohli nazvat

13 V. Forst: *Literatura pro 2. ročník středních škol*, Praha 1975, s. 155–158.

14 Viz N. Kvitková: Archaismy v díle Zikmunda Wintra, in *Sborník Pedagogické fakulty UK, Filologické studie VII*, Praha 1976, s. 61 n.

systematickým **propojováním** tří komponent Wintrova díla. Toto propojování zasahuje jednotky jazykové, motivické, tematické i kompoziční; týž element prochází většinou vždy všemi třemi komponentami díla, přitom však se v těchto jednotlivých komponentách mění jeho funkce a tím i hodnotové zařazení. Tyto proměnné hodnoty téhož elementu mohou pak na sebe poukazovat, vztahovat se k sobě a obohacovat celkovou sémantiku konkrétního díla.¹⁵

Funkcí tohoto propojování je zjevovat fakt, že umělecká próza Wintrem tvořená je sice fabulovaná, ale není fikční. Toto demaskování vztahu ke skutečnosti je součástí literární struktury; konfrontace týchž elementů zjevuje zároveň odlišnost objektivního poznání racionálního (schopného postihovat vnější realitu) a umělecké tvorby (vytvářející lidský hodnotový svět). A proto Winter zcela záměrně v umělecké próze balancuje na ostří janusovské dvojitosti vnější, dané faktografie a vnitřního, uměleckého vidění.

Toto balancování autor signalizuje i adresátovi znaky jazykovými a slohovými (např. výroky vypravěče, které manifestují časovou distanci příběhu a vyprávění, komentují příběh a jeho smysl – srov. třeba

15 Jde o jev tak masový, že to není ani možné, ani zapotřebí rozsáhleji dokumentovat. Jen pro ilustraci uvádím některé případy: expresivní **karnyfel** (součást kletby) je součástí jazykové výstavby postavy (paní Lidmily Kaprově) v třetí řadě *Pražských obrázků*, reálná jazyková funkce tohoto slova je demonstrována v *Životě a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století* (s. 732, 737); motiv lidového odporu proti vědeckému experimentu je objektivně vyložen v popularizační studii *Doktoři a lékaři v XVI. věku*, týž motiv vstupuje do povídky *Pro čest řemesla* (jednoho z vrcholných děl Wintrových), téma zápisu d'áblu je popularizačně objektivně zpracováno (Historické drobnosti v *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*, Zikmunda Wintra sebrané spisy z beletrie a kulturních studií (dále SS), sv. 5, Praha 1913, s. 411) a zároveň je tématem povídky *Malý Faust*, už se zaměřením na vnitřní svět postavy; motivy povídky *Krátký jeho svět* se najdou v statích *U trestního soudu městského* a *Učitelé městských škol v XVI. století*, motivu povídky *Rytíři* v statích *V pražských ulicích za starodávna* a *Společnost a řemeslníci*, motiv povídky *Do zeleného pokoje* v stati *Měšťané a urození páni*; v uvedené už stati *V pražských ulicích za starodávna* a v stati *O pražských slavnostech v 16. věku* jsou prvky vstoupivší i do povídky *Kdo s koho*, atd. – pokračovat lze do nekonečna. Jen in margine dodávám, že hodny pozornosti jsou z hlediska rozboru uměleckosti Wintrova díla i vztahy a posuny mezi komponentou vědeckou a popularizační. Je to o to potřebnější, že ani samo odborné dílo Wintrovo nebylo posud plně zhodnoceno; stále trvá v povědomí veřejnosti globální paušální odsudek Gollovy školy (srov. F. Kutnar, [J. Marek]: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* II, Praha 1977, s. 44–45).

v *Pražských obrázcích*,¹⁶ vstupující do předstírané komunikace s čtenářem atd. – pravý opak objektivního vyprávěče Jiráskova). Typický je například Wintrův postup při využívání dobových a jiných dokumentů. Takový postup je zcela obecným majetkem historické prózy 19. a 20. století. Příznačný je např. pro Alexeje Tolstého, u nás pro Aloise Jiráska a nověji pro Jiřího Šotolu.¹⁷ Ve všech těchto případech bývá však cizí text vpojen do vlastního textu autorského tak, že ho odhalí jen odborná analýza, u Wintra je naopak jazykově manifestováno např. tím, že se nezastírá difference jazyka psaného a mluveného a jako přímé řeči se užije dokumentu (stylizovaného už zápisu), který jazykovými znaky poukazuje nejen na časovou distanci, ale i na funkční netotožnost původní a sekundární literární komunikační orientace (např. v povídce *O život aj.*).

Pozorujme například tento textový segment, v němž časové příslovce **kolikráté** v úvodní větě, jehož posláním je prezentovat následující citát jako opakovanou přímou řeč, bezprostředně stylizovanou v hovoru, kontrastuje se stylizací archaického administrativního stylu úryvku, převzatého z výslechového protokolu: „Šimon Aulikus /.../ **kolikráté** pravil svým kolegům: ‚Jak jsem byl ku panu Samuelovi léta 1615 se dostal, od Mandany Kolínové mnohé frejčířské věci jsem mluvití doslejšchal; z mládenců jednoho chváliti, druhého haněti, jak při stole, tak krom stola, načež jsem se styděl a ji v podezření vzal, že se pánu svému nechová věrně; také jsem od ní žádné věrné a nakloněné mysli k pánu jejimu nikda neviděl.“¹⁸ Prameny Wintrových citátů lze dokonce často identifikovat bez větší námahy a nesnáze, a to pomocí jeho tematicky odpovídajících prací odborných a popularizačních (i v tom se projevuje tematická strukturovanost propojování, o němž byla řeč výše).¹⁹ S tím ostatně souhlasí i oslabení

16 Z. Winter: V úkropě sladovnickém, *Pražské obrázky*, řada 5, Zikmunda Wintra Sebrané spisy z beletrie a kulturních studií (dále SS), sv. 15, Praha 1922, s. 235–236.

17 K. Horálek: *O jazyce literárních děl A. Jiráska*, Praha 1953, s. 23 n.; A. Stich: K stylizaci současné historické prózy (Na podkladě rozboru románu J. Šotoly *Svatý na mostě*), *Naše řeč* 62, 1979, s. 203–213. Zde výklad o Šotolově zneužití díla Jana z Jenštejna.

18 Z. Winter: *Judit zlé paměti*, *Obrázky*, Praha 1972, s. 275.

19 N. Kvitková určuje jako hlavní Wintrův pramen – tematický i jazykový – černé (smolné) knihy; to je příliš úzké – pro Wintra byl východiskem celý zachovaný soubor administrativních písemností. Kromě toho však hojně využíval i dobových pramenů literárních, letáků, deníků apod.; viz M. Kopecký: *Jan Kumpán a Zikmund Winter, Z králické tvrze VI*, Brno – Kralice nad Oslavou 1976, s. 1–8.

pointovanosti mnohých Wintrových příběhů. Bylo by možné, ale víc než lacině to vykládat jako „nedostatek“, „neumění“; strukturně to lze vyložit jako aktualizace už vyčerpávajícího se realistického kompozičního schématu, v němž děj v díle končil, uzavíral se. Winter ponechával příběhy otevřené, lidské osudy probíhaly dál, i za koncovou hranici literárního textu – a tím byly často zbavovány iluzivní literární „katarze“.

Za nové promyšlení stojí i **ideová rovina** Wintrova díla. Mám vážné pochybnosti o tom, že je udržitelná Novákova teze o Wintrově rezignaci na obecně společenské zacílení ideové roviny díla. Toto zaměření existovalo, ale unikalo – protože nebylo přímočaré a zjevné. V hlubinné rovině je však Wintrovo dílo svým tematickým omezením více méně na 16. století a jeho uzavřením *Mistrem Kampanem* analýzou doby spějící ke katastrofě, aniž si je toho vědoma, a trpící rozporem mezi bohatstvím, vnějším leskem, blahobytnou spokojeností, stabilitou a na druhé straně axiologickou nad-
osobní prázdnotou devastující pak i vnitřní, „soukromý“ svět. A tento protiklad je v pozadí nejen tragických příběhů, ale v mnoha případech i Wintrových humoresek, jako jsou *Rytíři*, *Kdo s koho* apod.²⁰

Jazykově slohová složka Wintrových próz není v souvislosti s tím prostý amalgam neutrálního spisovného jazyka z přelomu 19. a 20. století a archaismů vyčtených z dobových dokumentů a sloužících výlučně k charakteristice minuvších časů, jak se to vykládá obvykle.

Především je nápadné, jak málo, ba téměř vůbec ne, archaizuje Winter syntax. To je zjevné i při zcela povrchní konfrontaci s dílem Jiráskovým. Mezi syntaktické archaismy lze z Wintrových próz řadit především velmi frekventovaný typ relativních vět se spojkou **jako** (= který): „hutřejch, jako ním německé myši tráví“ – jde o konstrukci, která odkazuje jakožto k pramenu k starým inventárním seznamům (pozůstalostním atd.). Jinak jsou pro potřeby konstrukce větných celků hromadněji využity archaické větné spojovací prostředky (slohově však jde vlastně o archaismy lexikální); archaické syntaktismy pronikají do textu ovšem tam, kde se součástí Wintrova textu stává obsáhlejší citát z dobových dokumentů. Jiráskova archaizující věta vytváří především dojem epické šíře, pomalého a do široka zabírajícího toku vyprávění; jednotlivé celky jsou řazeny tak, že informace je jakoby retardována (toho se dosahuje aditivním postupem, opakováním, postupem, kdy další věta nepřináší novou informaci, ale jen

20 Není ostatně pravda, že Wintrovi chybějí postavy příkladné, jenže je více méně ukrýval, nevnucoval je čtenářům (a literární kritice) dost nutkavě, takže je přehlédli.

doplňuje sémantiku věty předchozí); historizující patinu mají v této souvislosti u Jiráska i hojně elipsy, neslovesné věty apod. Proti tomu ve Wintrově umělecké próze figurují jakožto příznakové větné typy emocionální a expresivní, signalizující přítomnost vypravěče (a jeho kontakt jednak s postavami příběhu, jednak s čtenářem, tedy z hlediska časové sémantiky zapojené do dvou zcela odlišných skutečnostních rovin).

O to víc vyniká právě distance mezi jazykem vzniku díla a jazykem zobrazeným v díle v oblasti **lexika**. V úhrnu lze tyto příznakové lexikální (a frazeologické) elementy určit jako archaismy. Názory na funkci a hodnotu archaismů obecně kolísají. Ve stylistikách se odedávna opakuje myšlenka o jejich funkčním určení pro „charakterizaci, evokaci koloritu doby“.²¹ Esteticky se někdy odmítají (např. G. Lukács souhlasně reprodukuje názor G. Kellera na jejich „estétskou stylizovanost“), a s tím obvykle souvisí i jejich omezování komunikační – připouštějí se jen archaismy „srozumitelné“ (Lukács např. oceňoval Kellerovu snahu „o všemu lidu srozumitelnou uměleckou obraznost“).²² To už je ovšem záležitostí jazykově kulturní politiky – jsou i dnes v Evropě odborníci, kteří do jazykové kultury inkorporují i diachronní element a vidí prohloubené schopnosti prožívat jazyk i v schopnosti konzumovat literaturu s archaismy brzdícími pohodlnou, kurzorickou recepci.²³ Jde tedy ne o jev objektivní, vnějšně kladený, ale o hodnotovou orientaci toho či onoho společenství. Domnívám se, že spíše než přijímat Lukácsův simplifikující názor je na místě uvažovat o prohloubení vnímacích potenci konzumentů literatury.

Dále, Zikmund Winter měl při archaismech často více než „charakteristiku“ na mysli rozšíření rejstříku umělecké **emocionality** a **expressivity** (od pólu citové jemnosti a ušlechtilosti po pól nejhrubší vulgarity).

21 Některé stylistikové, zvláště polští a ruští (H. Kurkowská, I. Galperin, lexikologové A. V. Kalitin, N. M. Šanskij atd.), vytyčují tři funkce: 1. charakterizační (koloritní), 2. patetizující, 3. komicou, ironickou a satirickou. P. Guiraud určil dvojí vazbu archaismu, již je tvořen jeho slohový účinek – referenci ke kontextu a referenci ke kódu (systému); srov. sb. *Literary style*, London – New York 1971, s. 18 a 23. Pomíjím zde rozbor archaismů v rovině zvukové a tvarové; jsou dostatečně popsány v článku N. Kvitkové.

22 G. Keller: *Škola pohnutého života*, Praha 1958, s. 428. Srov. i Nejedlého výhrady proti Wintroví.

23 L. Lőrincze in *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*, Praha 1979, s. 58.

Vytvářel se tak protiklad uniformovanějšího člověka moderní civilizace a životně plnějšího, intenzivněji prožívajícího člověka doby minulé.

Lexikální archaizace měla ovšem u Wintra někdy i primární funkci pouhé umělecké stylizace, distance od šablonovitého jazyka běžně dorozumivajícího i odborného. Upozorňuji alespoň na taková místa jako „hněvivá paní poslala ještě několik hrozeb a těžkých i mastných nadávek za Hof-fem“, nebo „do srdce i do nohou vešlo mu třesení“, nebo ironicky obřadnou scénu Vrdovského s manželkou v povídce *Rytíři*, kde archaizace netkví v izolované jednotce lexikální, ale v kombinatorice těchto jednotek. Tyto postupy jsou typologicky srovnatelné s jedním ze základních postupů Vančurových (třebaže o genetickém vztahu nemáme doklad) – je opět vidět, jak daleko Winter předjímal budoucí jazykové slohové výboje.

Za nejpodstatnější prostředek však pokládám ten, na něj mimochodem upozornila už Jaroslava Janáčková, když se zmínila o užívání pojmenování, která „se udržela v češtině až po současnost, ale změnila svůj význam“. ²⁴ Tento konstitutivní element Wintrova slohu nebyl jako stylistický pojem terminologicky dosud fixován; nejpříležitavějším názvem pro něj se zdá terminologické spojení **diachronní homonymum**. Jimi především je Wintrova umělecká próza prosycena. Na nich vidíme, jak ošidné je kritérium „všelidové srozumitelnosti“; tato diachronní homonyma jsou nesrozumitelná, jejich prvotním účinkem je tedy zrušení komunikace, vznik nedorozumění, ale zároveň jsou srozumitelná, jsou dešifrovatelná bez aparátu vysvětlivek nebo jiného poučení mimo text díla. Je totiž dán mechanismus dešifrování, který spočívá v kombinačním postupu a který je adresát s to z textu abstrahovat. Účinek těchto homonym má podklad ryze estetický – vytváří se jím text jazykově zotřížněný, brzděný, a zároveň jsou tu přítomny živly aktualizace, jazykové hravosti a dezautomatizace. Nejnázorněji to lze ukázat na slovesu; u něho dešifrovací mechanismus spočívá v prefixaci, deprefixaci, popř. reprefixaci daného slovesa. Jde o případy jako **ujmout** = přijmout, **nabízet (někoho)** = vybízet, **ustrážit (někoho)** = zastrážit, **spolehnout (na stůl)** = lehnout si, opřít se, **vyniknout (z místa)** = uniknout, **snést se (s někým)** = unést se, **opálit (někoho)** = napálit, **oklamat, zaniknout** = uniknout, zmizet, **potkat se (s někým)** = utkat se,

24 J. Janáčková: doslov in Z. Winter, *Obrázky*, Praha 1972, s. 330.

nebo provozovat, **posejpat se** k sápat se; v slovesné rekcii: **požádat za někoho** (o někoho), **bručet u sebe** (pro sebe), **dávat z peněz** (za peníze). V oblasti jména jde o případy jako **jasný potah** (světlý důkaz), **strašlivý** (bázlivý), **výstupní synové** (bujní), **důtklivá slova** (urážlivá), **záplata** (plat, zaplacení), **obhroublý** (větší), **svědomí** (svědectví), **umělý člověk** (umějíci, znalý), **plachetnice** (obchodnice se zbožím ležícím na plachtě), **náčelnice** (šátek přes čelo), **pustit se chutně do práce** atd. atd. Ve frazeologii: **být na rozličném výkladě**, **počínat si hojně ve víně** apod.

Lexikálně archaizoval Winter i v pásmu postav, i v pásmu vypravěče, přičemž vypravěč často zdůrazněně přejímá vyjadřování postav, jazykově se s nimi ztotožňuje, ale zároveň i od nich distancuje: citace postavy tu mívá navíc odstín jisté parodie. Uveďme aspoň jeden doklad – (purkmistr Řepa:) „Pomni se, milý Capourku, propánaboha, mrskne-li tě některý, převrhneš se...“ Capourek pomněl sebe a šel se napít“ (z *Rytířů*). Obdobně je u Wintra archaizován i jazyk autora v dílech odborných a popularizačních – ta tím nabývají jazykově slohových příznaků stylu uměleckého a posilují vztah korespondence mezi třemi komponentami Wintrova díla.

Shrnuji: Winter vytvořil umělecké prózy s mnohem složitější, dynamičtější a rafinovanější textovou strukturou, než bylo v estetickém kánonu realistické prózy. Jeho archaizace je nástroj přímočaré realistické, vnějškové charakteristiky až sekundárně; její základní funkce je estetická. Spojuje se s nervózní, proměnlivou brachylogičností a emocionálností syntaxe, téměř nearchaizované. Těžko lze držet Šaldovu charakteristiku o „zastírací“ funkci a „odbornosti“ Wintrovy archaičnosti; také spor o „deformaci“ spočívající v archaizaci postrádá podklad, pokud se vede na rovině představ o vnější, „dobově charakterizační“ funkci.

Zikmund Winter jako umělec předstihl svou dobu a vnímací možnosti svých současníků, v ideové rovině i v uměleckém ztvárnění. Vytvořil jeden z významných novátorských, a zcela originálních, činů novočeského písemnictví. Jazykově slohová složka jeho díla pozitivně potvrzuje platnost myšlenky, že „bez jazykové geniality, která dovede zvrátit dosavadní směr využití jazyka, obrátit jej **zvenčí dovnitř** (zdůraznil A. S.) není spisovatelského výkonu“ (J. Patočka). Jazyková složka je součástí celkové znakové platnosti Wintrova díla, jehož označovaným (ve smyslu semiotickém, tedy vlastním „smyslem“), byl hodnotový svět a jeho krize lidí na přelomu 19. a našeho století a autora samého. Nebyl však takto současníky přečten a pochopen. To vedlo k pokřivené konkretizaci jeho díla. A protože příznakem naší nedoobrozenosti je mimo jiné schopnost mrhat hodnotami, doba, která už mohla Wintra chápat plněji a adekvátněji (od dvacátých let

20. století), mechanicky přejala starší hotový soud o jisté „inferiornosti“ tohoto autora, podle ustáleného mínění jen oblékajícího vyčtené skutečné příběhy do kvaziuměleckého epického tvaru. Abych se vrátil k první větě tohoto příspěvku – šlo mi tu o **restituování** stylových **hodnot** v díle daném, ale zároveň o jejich **konstituování** v současném kolektivním estetickém povědomí.

Kromě toho dovolilo toto téma vyčlenit pro jazykovou stylistiku uměleckých děl nový stabilizovaný pojem-termín, **diachronní homonymum**. Pro individuální styl Wintrův je příznačné, že tohoto slohového prostředku využil záměrně, s estetickým úmyslem, přímo v procesu tvorby.

S tímto prostředkem se můžeme setkat obvykle tam, kde pozorujeme recepci a hodnocení díla v obdobích vzdálených už od vznikového okamžiku díla a počátku jeho společenského působení. V těchto případech patří diachronní homonyma k těm prvkům, které jako hodnoty v díle teprve postupně narůstají pro nové generace konzumentů. Jejich narůstání s uplývajícím časem je následek střetání staticnosti materializovaného textu díla a proměnlivosti jazyka. I když tu tedy obvykle nejde o hodnotu ze strany tvůrce záměrnou, přece jen je to hodnota reálná a relevantní – je to jazykové estetické, které v díle časem přirůstá, které v něm uvolňuje jazykový vývoj (silně takto esteticky působí např. mnohé jazykové elementy Hájkovy *Kroniky*) – pro dnešního čtenáře shodně v mnoha případech s dílem Wintrovým, třebaže geneze těchto stylově účinných jazykových podnětů je diametrálně odlišná. Ukazuje se, že stylistika má právo i povinnost zkoumat slohovou účinnost uměleckého jazykového díla nejen v okamžiku vznikovém, ale i v dalších etapách jeho působení, a zvláště v době shodné s okamžikem zkoumání; zjišťuje pak vlastnosti už nového, jiného estetického objektu, avšak objektu umělecky a společensky stejně reálného, jako byl text v době svého vzniku.

S Wintrovým beletristickým dílem se to má však zcela jinak: zakódoval vědomě a záměrně do svého díla jazykové signály, které konfrontovaly dvě časová období i v rovině výstavby textu nejen jazykově a slohově, ale i hodnotově.

DVĚ ÚDOBÍ WINTROVY PRÓZY

Příznačná bipolarita, provázející takřka celou rozlohu české literatury 19. století počínaje už dvojicí Dobrovský – Jungmann a pokračující protějšky Mácha – Tyl, Neruda – Hálek, škola národní a kosmopolitní ztělesněná dvojicí Vrchlický – Čech, našla své uplatnění i v české historické próze poslední třetiny 19. století v tandemu Winter – Jirásek. Jestliže reflexe těchto protikladů samotnými autory posloužily často jako podnět k vyhraňování poetik (viz např. Tylovu kritiku Máchova rozervanectví) nebo byly i použity jako nástroj k prosazování nových literárních proudů i cílů mimoliterárních, jako tomu bylo v případě Macharovy kritiky Háлка a vysokého ocenění Nerudy, pandán Winter – Jirásek se neřadí do žádné z těchto kategorií. Oba spisovatele poutalo hluboké přátelství bez sebe-menší nevraživosti či rivality, ani literární kritika se neuchylovala k zaujatému kladení jednoho proti druhému. Přítom právě mezi Jiráskem a Wintrem a dlouhou řadou české historické beletrie od obrození až k Beneši Třebízskému existuje zásadní předěl, jehož význam zdaleka nevystihne konstatování, že se na sklonku 19. století v české literatuře zrodila realistická historická próza, nacházející své východisko v důkladné znalosti minulých dějů.

Ani vzájemnou odlišnost Jiráska a Wintera nelze přehlížet. Oba sice začínali stejně jako básníci, ale pak se jejich cesty rozešly. Všestranně umělecky nadaný Jirásek upřednostňoval od počátku uměleckou tvorbu před historickými zájmy. Věnoval se próze ze současnosti a teprve postupně, přes kresbu lidových typů svého rodného kraje v *Povídkách z hor*, přes *Skaláky*, vojenské povídky a litomyšlské prózy se prokousával k historické tvorbě. Naproti tomu Wintera zcela pohltila historie, když mu nabídla neprozkoumaný rakovnický archiv. A tak zatímco Jirásek tematikou i zpracováním nezávislý na historických zdrojích si nejprve volil umělecky nosné téma, a teprve pak k němu hledal doklady v minulosti, Winter se cele nořil do jediného souboru pramenů a stal se historikem jednoho období. Zjištěné skutečnosti pak zpracovával dvojitým způsobem: historickými studiemi a mírně beletrizovanými pracemi s převahou dokumentárnosti. Oba

proto na cestě k historické próze museli překonávat rozdílné překážky. Zatímco Jirásek jako umělec ve svých začátcích silně utkvěl v dosavadních normách této prózy a jen pozvolna, skrze dnes takřka zcela zapomenuté romány, jako jsou *Slavný den* nebo *Konec a počátek*, se pracoval k novému typu historického románu, před Wintrem stála bariéra zcela jiná: řečeno s Arnem Novákem, musel se emancipovat od historie, to jest od její beletrizované parafráze¹ a stát se v plném slova smyslu prozaikem. Obojí bylo velice svízelné, oba však, každý tu svou obtíž, zvládli k prospěchu české literatury.

U Zikmunda Wintra lze názorně tuto proměnu historika v prozaika sledovat na jedné povídce, shodou okolností zpracované dvakrát, jednou na samém začátku jeho prozaické dráhy, podruhé takřka na jejím konci. V roce 1880 otiskl Winter ve *Světozoru* „kulturní obrázek“, v obsahu však nezařazený mezi prozaické projevy, ale v oddíle Dějepis a starožitnosti s názvem *Golgatha*. V roce 1910 ji tentokrát už jako povídku s titulem *Pozdě uveřejnil ve Zlaté Praze*. Nakonec ji ve třetím svazku „rakovnických obrázků“ z roku 1937 (*Rakovnický primátor a jiné rakovnické povídky*) opět s pozměněným titulem *Golgota* v rámci Wintrových vybraných spisů vydal Miloslav Novotný.

Obě zpracování podávají tragický milostný příběh mladé vdovy Anny Střípkové a ženatého řeznického mistra Mikuláše Sedlčanského. Když se těhotná Anna chce zbavit dítěte, onemocní a zemře. V její truhle se však najde mrtvé dítě a vedle něho Mikulášovy dopisy. Anna je všemi považována za vražedkyni a Mikuláš podstupuje vleklá soudní jednání, v nichž je obviňován z cizoložství, ze spoluúčasti na vraždě dítěte a navíc obec vymáhá majetek, který před svou smrtí Anna Mikulášovi odkázala.² Tato dějová osnova tvoří nejhrubší základ obou útvarů, doslovně shodných jen v citacích několika autentických dopisů vyměněných mezi Mikulášem a

1 A. Novák: předmluva in Z. Winter: *Rozina sebranec*, Praha 1938, s. 10.

2 Skutečný příběh, jak je zaznamenán v rakovnickém archivu viz J. Čech: *Příběh ze starého Rakovníka*, Rakovník 1996. Srovnání obou povídek z hlediska proměny dobového pojetí literatury, avšak mimo proměny žánrové, provedl v rámci širšího pojednání o Z. Wintrově V. Forst (Wintrova próza historického dokumentu, in *Realismus a modernost*, Praha 1965, s. 115–135); v souvislosti s posuny ve Wintrově způsobu zacházení s historickým dokumentem ve spisovatelově vývoji od historického realismu k realismu psychologickému se vztahem rané *Golgathy* k uchovaným pramenům Wintrových povídek zabývala V. Brožová ve studii K užití historického dokumentu v próze Zikmunda Wintra (*Česká literatura* 46, 1996, č. 1, s. 50–65.)

Annou, jež posloužily jako podnět k rozvinutí příběhu. Obdobně shodný je však i vstupní a závěrečný beletrizující prvek, navození baladického přísuvitu dějů s pomocí přírodního motivu z vrchu Golgoty: dvě větve staré břízy se vzpínají k nebi, na začátku beletrizovaného zpracování ještě přirovnané ke dvěma vzpínajícím se kostnatým, suchým rukám, přisouzeným v závěru novějšího podání výslovně Anně.

Vše ostatní se radikálně liší. První text se vyznačuje především dějovou strohostí. Celý milostný příběh je podán v krajním zjednodušení takřka holými větami, prozrazujícími jen, že zprvu budoucí milenci spolu vůbec nemluvili, protože Mikuláš nebyl svobodný, poté „scházivali se, ale přestali sobě povídati dosti brzo“ a nakonec, že „odešlo léto a přišla zima a v únoru 1584 přinesla bába řezníkoví Aníno psaní“, v němž mu sděluje, že je nemocná, což má naznačit její těhotenství. A tak to, co tvoří beletristické jádro konečného zpracování příběhu, v prvotní podobě nevydává ani na polovinu celého vyprávění.

Co Winter ošidil na ději, to si bohatě vynahradil na dokumentaci, počínaje už oblečením. Zatímco v pozdní povídce se sděluje, že Anna měla hlavu omotanou rouškou, v prvotním znění si oblékla „rouchu černě vyšívanou a aksamitem premovanou“ aj. Mnohem podstatnější je dokládání historické. V textu, jenž zabírá asi čtvrtinu rozsahu budoucí povídky, se oproti ní navíc dovíme, že kamennou šibenici na Golgotě postavil roku 1574 primátor Jan Rejček, že první dopis nešťastné Anny Mikulášovi přinesla bába v únoru 1584, podrobně je čtenář informován o rozsahu Annina majetku (veliké hospodářství, slušná várečná živnost, dům na rynku ceny dobrých 900 kop čili grošů, což prý je našich 5400 zlatých, dále Anna měla 4 velké kusy dědiny, tři chmelnice a louky, 18 strychů obilí ve stodole a ještě pivovar a šenk). Autor též odhaluje svůj základní zdroj, městské paměti, kam údajně roku 1584 kdosi zapsal, že „za rychtářství Jana Vomáčky Anna Střípková zlé paměti děťátko své vlastní zabila. Pohřbu i hrobu křesťanského mordérce a ženě cizoložné odepřeli, zdali však mrtvola stětím neb jiným trestem zhanobena byla, toho nikde nezapsali“. Spisovatel též oznamuje, co obsahoval váček mrtvé ženy: vedle Mikulášových psaní a zaklínacích tabulek též „56 zlatých stočených a na šňůrce zavěšených, tři zlaté prsteny a zlaté mince třinácte kusů a něco mince stříbrné“. Na svou obhajobu si Mikuláš opatřil knihu Městského práva, „jež nedávno (1579) byla vydána tiskem“. Čtenář je dále seznámen s obsáhlým výčtem jmen pánů starších, před než byl Mikuláš k soudu předveden i s podrobným vyličením celé pře. Uvádějí se chyby, jichž se dopustili žalobci a jak je Mikuláš využíval k soudním průtahům. Jeho odvolání k císaři doprovázejí citace zákonů a jejich jednotlivých paragrafů,

ale také se sděluje, co to všechno Mikuláše stálo (jen jedno odvolání k císaři Rudolfovi do Prahy provázelo 5 kop míšenských, 15 grošů, 3 denary, to vše jen pro posla, takže na konci osvobozujícího rozsudku zůstal Mikuláš zcela bez prostředků). Ke všem těm dokumentujícím detailům Winter ovšem neopomenul dodat, že ve chvíli, kdy soud zjistil, že s úmrtím dítěte nemá Mikuláš nic společného, „soudní knihy/.../ nás zrádně opouštějí. Jen toliko jisto, že kšaft Anny Sedlčanskému, jímž ho tak štědře obdarovati chtěla, všemi soudy zrušen jest a statek nešťastné morděrky propadl obci a králi“. A nakonec ještě autor poskytl jedno sdělení, že roku 1585 zapsal si kterýsi občan rakovnický v paměti rodného města, že 27. měsíce února byla učiněna smlouva na statek střípkovský a že o nemnoho let později jakási měšťanka Střípková založila gotickou předsiň, kde měly odpočívat „šestinedělky, které přišly bohu obětovat děti svoje“.

Nic z toho není v povídce *Pozdě ve Zlaté Praze*. Zato její děj je dramaticky zvrstven, jeho jádro nyní tvoří postupné rozvíjení vzájemného poměru dvou lidí až do chvíle, kdy se do něj vloudí nepřekonatelné překážky, jež jsou zároveň zkouškou Mikulášova charakteru. Do děje vstupuje několik dalších postav, především nevrlá Sedlčanského žena Alžběta a s ní i průhledy na nevraživý vztah manželů. Jeho příčiny vypravěč hodnotí prostě: k sňatku došlo, „aby stará získala mladé tělo a mladé tělo, aby se co možná draho prodalo“. V ději se epizodicky vyskytuje i Anin mládek, bakalář David Krinitus, jenž všestranně pomáhá Mikulášovi v jeho sporech a sežene mu i obratného „právního řečníka“ Jiráka, vystupují tam i další osoby. Zvláště postava Mikulášova je vykreslena ve své nejednoznačnosti, s příznačnou dobovou rozkolísaností, ve své silné vášni, ale též zbabělé vypočítavosti a strachu, aby na něho nepadlo podezření z cizoložství. Naopak Anna se vyznačuje jediným rysem: v štěstí i neštěstí důvěřivě miluje.

Rozvinutím nosných dějových prvků, uvedením dalších postav i zápletkou, pojatou jako následek milostného trojúhelníku i opuštěním dokumentárnosti Winter naplnil základní předpoklady pro působení spisovatele beletristy. Doplnuje je pak nezbytná aktivita dodávající zápletky a ději specifické, umělecky osobité znaky tvůrčí jedinečnosti. U pozdního Wintera je jedním z těchto činitelů nepochybně archaizující jazyk, a to jak v syntaxi (zejména nadmíra přechodníků), tak ve slovníku; dá se říci, že se tu příliš neodlišuje řeč pramenů ze 16. století od autorského vyjádření. Poslední výbor z Wintrových próz také obsahuje slovníček archaismů, což

nevěští u beletrie pro čtenáře mnoho dobrého.³ Naštěstí archaizace není jediným osobitým znakem pozdní Wintrovy prozaické tvorby. Provází ji totiž silně obrazný jazyk opírající se o přísloví („po dobrém jarmarku, bývá zlý trh“) i jiná lidová rčení („Kdybys teď nahlédla do mlíka, srazí se.“), o nápaditá přirovnání („házel očima, jako když se koule metají po kuželkách“) a překypující perifrázemi (např. co v raném textu spisovatel odbyl slovy, že budoucí milenci „nemluvili spolu“, v opisném podání pozdní podoby povídky zní „ústa však přitom bývala němá“), někdy stejnou perifrází autor užije i dvakrát (myšlenka „vskočila do mysli“ a hned nato „vstěhovala se do srdce“). Do svého pozdního díla vnesl Winter i grotesknost a humor. Grotesknost se v *Pozdě a Golgotě* objevuje zejména ve chvíli, kdy Mikuláš reaguje na první laskavou odezvu budoucí milenký tak, že doma zlíbá své ženě ruce „jako by jí za to štěstí děkoval“. Humor zase zvlášť výrazně v okamžiku, kdy Mikuláš hněvivě reaguje na bakalářovu báseň o Anně jako o nevěstce a Krinitus ho uklidňuje, že kdyby veršovník psal pravdu, nebude jeho veršování „poetné“ a že „poetové musí lhát“.

Všechny tyto prostředky použité jako umělecká kultivace podnětů z archívních studií provází jeden pozoruhodný jev. Srovnání obou znění totiž prokazuje, že odpoutání se od historických pramenů ve prospěch beletrie neznamená také distanci od jejich jazyka. Právě naopak. Jen namátkou dva příklady. Zatímco ve *Světozoru* se novodobou češtinou konstatuje, že Mikuláš „nebyl svoboděn, měl ženu“, ve *Zlaté Praze* se praví, že „nebyl sobě svoboděn“ a pleonasticky se dodává „byl člověk ženatý“; zároveň strohý údaj v neděli je nahrazen souslovím „v nedělský den“. A nejen to. Tuto stupňující se archaizaci jazyka doplňují ještě spisovatelovy neologismy v rozmanité funkci od humorné (bakalář coby kaziškol), expresivní (nejčastěji nadávky) i hodnotící (umocňující např. pohrdavý odstup, když Alžběta odmítá dát Mikulášovi peníze, vypravěč jí vkládá do úst slovo, jemuž se i sám podivuje, totiž „že by ho zkvakla“). Je zřejmé, že tvárnění jazyka do jeho archaičtější podoby i uplatňování neologismů přispívalo k utváření jedinečného historického koloritu povídek. Zároveň lze v tom shledávat i výraz obecnějšího směřování české literatury té doby k větší autarkičnosti uměleckého gesta, činícího z Wintrových psychologicky laděných a k osudům jedinců zaměřených historických próz dobově značně aktualizovaný, s literaturou přelomu století pevně svázaný projev, za tuto soudobost ovšem platící sníženou popularností. V tom stojí Winter vskut-

3 Z. Winter: *Obrázky*, ed. J. Janáčková, Praha 1972.

ku na opačném poli než Jirásek, ale nikoli jako výzva k hodnoticímu poměřování, ale jako blahodárny příznak polyfunkčního rozvinutí české prózy vůbec a její historické větve zvláště na konci 19. století, jež je dobře patrné zejména při srovnání s přece jen jistou monotónností její předcházející romantické a romantizující podoby.

bohumil jirásek

K POETICE WINTROVÝCH RAKOVNICKÝCH OBRÁZKŮ

Zikmund Winter se nezapře jako historik ani ve svých prózách. Jedním základním rysem v pohledu na historii a jejím pojetím se liší od běžně uplatňovaných norem historické vědy. Nevnímá historii jen jako soubor výjimečných a zlomových situací, ale naopak jej zajímá prostý život lidí, který má své prvky humorné, častěji však tragické. Wintrův zájem o historii je zájmem o člověka a jeho osudy. Nemiluje teoretické historické syntézy, ale konkrétní, individuální životní realitu.

Povšimněme si, jak Winter v *Rakovnických obrázcích* evokuje historické ovzduší, jakými prostředky a postupy, tedy jak jsou jako prózy „udělány“.

Jistou místní událost, s níž se seznámil v archivních dokumentech, začlení do širších historických okolností a časových souvislostí. Tak se v povídce *Kdo s koho?* dozvíme už úvodem, že jde o rok 1563, že v té době žije arcikníže Ferdinand na nedalekém Křivoklátě a v Rakovniku je radním písařem David Krinit, básník. Pozornost čtenářů pak Winter upoutá dopisem, který označí za záhadný a málo srozumitelný archiváři i čtenáři. Město Rakovník žije jistým vzdorem ke Křivoklátu, protože je mu podřízeno, a to až do roku 1588. Ferdinandova manželka truchlí nad smrtí svých dvou dětí a do Rakovníka přichází příkaz, aby jí pro potěšení dodali větší množství zpěvavých ptáků. To je expozice povídky.

S realitou života města 16. století nás pak Winter seznamuje prostřednictvím řemesel, a tak děj situuje do období jarmarku, kdy se prezentují všechna řemesla a kdy se do města také sjíždějí řemeslníci a obchodníci z dalekého okolí. Rakovnické ulice a hospody ožívají, vedou se debaty, objevují se konflikty, rvačky, krádeže a podobné nepřístojnosti, městské právo zjednává pořádek, naplňuje šatlavu atd.

A tady má Winter velkou příležitost evokovat život tehdejšího města. Děj rozvíjí horizontálně, seznamuje nás s přípravou jarmarku a jeho průběhem, s různými řemesly, řemeslníckými nástroji i cechovní terminolo-

gií. Procházíme ulicí, hospůdkami, důkladně se seznamujeme s oblečením řemeslníků i měšťanů z radní správy, s mučícími nástroji v šatlavě, s jídlem i s řevnivostí občanů, která často končí nejen běžnými dialogy, ale i hádkami, rvačkami a soudním řízením. Dozvíme se také, kolik stála libra masa, jakého se užívalo platidla. Libra masa za 18 nebo 16 denárů, denár byl asi 50–60 haléřů, vůl krmný i honný za 4 kopy, kopa obnáší asi 13–14 korun. Koželuzi skupují kůže z vola za půldruhé kopy a 10 grošů, telecí za 12 grošů míšenských, skopová i s vlnou za 12 grošů a oholená za 8 grošů, jehněčí za 6 grošů, svícníci skupují lůj na svíčky, pak nastoupí soukeníci apod.

Winter tento suchý popisný výčet zpestří smlouváním řemeslníků, dohadováním i hádkami. A pak horizontálně děj posune zase dále přes navázání komunikace se čtenářem: „Zanechme řezníků, ouředníků k nim dohlédajících, mydlářů a svícníků a pojďme do trhu na rynek.“¹

A zde se zase seznámíme s různými druhy sukna, jsou to například lindiše, flandery, šiptuchy, vlaská sukna, česká sukna. Kupující se ptají, prodávající odpovídají a čtenář se opět dozvídá mnoho konkrétních údajů o cenách apod. Stejně tak nás autor seznámí s různými druhy koření, která se tehdy prodávala atd.

Tento postup dokládá zájem historika o dobové reálie, ale také jejich důkladnou znalost. Jako beletrista však umí Winter čtenáře s těmito reáliemi seznámit přirozeným a zajímavým způsobem, a to začleněním do dějové situace.

Do příběhu včlení i krásnou Domičku, která pošle Filipíně ptáčka a je sama obletována myslivcem. Další zápletkou tak udržuje zájem čtenáře.

S dobovými reáliemi nás tedy seznámí popisem a výčtem, ale začlení je do dějové situace, takže je čtenář nepřijímá jako vedlejší nebo nudné, ale jako funkční.

Tady už jsme u východiska Wintrovy beletrizace, která však pokračuje dále. Rafinovanost Wintrovy výpovědi je v tom, že tato beletrizace směřuje jednak k historizaci, jednak k aktualizaci. Směr k historizaci je pochopitelný a samozřejmý. Poněkud nás však mohou překvapit mnohotvárné rysy aktualizace, která míří k moderní próze.

Winter navazuje kontakt se čtenářem, jak už jsme připomněli („Zanechme řezníků /.../ pojďme do trhu“). Podobně v povídce *Z rodinné*

1 Z. Winter: Kdo s koho?, *Rakovnické obrázky*, řada 1, 3. vyd., J. Otto, Praha 1934, s. 21. Nadále cituji z tohoto vydání.

kroniky se obrací na čtenáře při líčení bitky: „Odejďmež raději, abychom neviděli, neslyšeli...“² Nebo: „A teď rozlučme se již se svými známými.“³ Tímto kontaktem se čtenářem přesunuje děj zase jinam.

Jestliže se Winter obrací na čtenáře, vyzývá jej také k účasti, k následování. Tato výzva k účasti má i hlubší etický záměr. Na jarmarku lidé dopadnou zloděje, zbijí ho, a když leží jako mrtvý, začínají ho litovat. Winter svůj komentář nerozvede do moralizátorské roviny, ale jen řekne: „Je ten lid jako dítě. Teď jim ho zase bylo líto.“⁴

Ve Wintrově stylu najdeme až vančurovsky moderní vstupy: „Neměl stání. Inu Dornička byla hezká, nedivte se. Já ji vypsatí ovšem neumím, na to aby byl básník. Ten, když neví, kterak co vypadá, básnicky to k něčemu přirovná, a je vyhráno. Kdybych řekl: očí byla dobrých jako beránek a hlubokých jako studna křivoklátská a vlasů jako zlaté nitě bývaly v dolech jílovských, řekli byste, že to dobře neumím. Představ si tedy každý Dorničku, jak představ, jenom spanilé děvčici neublíž.“⁵

Vidíme, že se Winter chce držet věcnosti, ale také ji překračuje a vede čtenáře k fantazijní aktivitě, k spoluúčasti, vtaňuje jej do situace a motivuje jeho pozornost.

Hoďně dokladů o obdobných postupech, navazování kontaktu se čtenářem, humorném nadhledu apod., bychom později našli například ve Vančurově díle, v *Markétě Lazarové* a jinde. Oba autoři promlouvají nejen se čtenářem, ale i s literární postavou, tedy vstupují do děje oslovením, komentářem apod. Funkčně se využívá obrazu přírody, poetizace, archaizace, paralel i kontrastů.

Hlubší tvůrčí analogie bychom mohli hledat také v zásadním přístupu obou autorů k historické látce. Winter píše na začátku své literární dráhy „obrázky“ – *Rakovnické obrázky*. Vančura píše na konci své literární dráhy „obrazy“ – *Obrazy z dějin národa českého*. Tam také podává obraz konkrétních životních osudů; jeho postup také není beletrizací historie, ale

2 Z. Winter: Z rodinné kroniky, *Rakovnické obrázky*, řada 2, 3. vyd., J. Otto, Praha 1934, s. 57.

3 Tamtéž, s. 90.

4 Z. Winter: Kdo s koho?, *Rakovnické obrázky*, řada 1, s. 32.

5 Tamtéž, s. 25.

podává „obraz“ života v minulosti. Stejně postupoval před ním i Winter. Neilustroval historii, ale vybíral z ní konkrétní příběhy.

V povídce *Člověk zmařený* Winter úvodem barvitě lokalizuje příběh do prostředí s krajobovou konkrétností – a pak zase vyzve čtenáře: „Pojďme, usedneme pod lipou na pažit, podíváme se rozpustilé cházce nesčetných špačků, v rákosí semo tamo skotačících, a pak rozkážeme myslí své, aby tichým křídlem zaletěla v doby dávno minulé.“⁶

A pokračuje: „Před lety třemi sty s několika sty nad to více díval se křivoklátský les sem dolů právě tak přívětivě jako dnes.“⁷

Baladický příběh uzavře poetickým vyzněním: „Pojďte! Připozdívá se, les křivoklátský chystá se spáti, a špačkové v rákose již oněměli. Žáby v rybníce už ladí nástroje na večerní symfonie. Slunce sype poslední červencové zlato na hlavy Pavlíkovských vrchů, a sem do podolí uléhají smutné stíny.“⁸

A jakým způsobem uvádí do Rakovníka nezbedného bakaláře? „A ten obrázek klidného města a okolí ozlacovalo zapadající slunce, když nový bakalář do brány vjížděl se svými scholáry. Všiml si domů starého rázu, lomenic, štítů i střech, na nichž vyšlapovali sobě svými dlouhými nohama přítulní čáповé. Kamž jste se poděli, vy, milí čáповé, kteří jste tenkrát na zbahnělých u potoka lukách se žabami zlé a křiklavé boje mívali, kde jsou vaši potomci?“⁹

Neumím si odpustit při těchto pasážích opět nepřipomenout četné pasáže z *Markéty Lazarové* Vladislava Vančury. Winter podobně jako později Vančura neoslovuje jen čtenáře, ale i literární postavu a tím smazává distanci mezi literárním dílem a skutečností: „Bakaláři Pičko Písecký, nemají tě rádi Rakovníčtí, ty tu neostojíš! Sebeř raději svou truhlu cvočky okovanou a strunný nástroj, na němž beztoho nehráš, a pohledej sobě štěstí jinde.“¹⁰

6 Z. Winter: *Člověk zmařený*, *Rakovnické obrázky*, řada 1, s. 131–132.

7 Tamtéž.

8 Tamtéž, s. 149.

9 Z. Winter: *Nezbedný bakalář*, *Rakovnické obrázky*, řada 1, s. 181.

10 Tamtéž, s. 201.

Podobně oslovuje literární postavu v povídce *O život*: „Ubohá ženo, nechod' dnes do žaláře spát, poprodli venku na zemi ještě na chvíli a nechod' pod zem.“¹¹

Ale čtenáře zase vyzve, chtějí-li přemýšlet o spravedlnosti tehdejší i dnešní, aby šli s ním a nahlédli...

V próze *Do zeleného pokoje* vznětlivého pana Hochauzara, pána Pšovka a Senomat, charakterizuje adresnou výtkou: „Tys, pane Hochauzare, tvrdší pohanů? Bud' uvážlivý!“¹²

Soudní pře mezi Rakovníkem a Senomatskými má probíhat v Praze, v takzvaném „zeleném pokoji“. Winter čtenáře seznámí s okolnostmi nepřímou, a to otázkou adresovanou Pražanům: „Zlatý Pražáčku! Víš, kde máte v zlaté Praze zelený pokoj? Nevíš-li, pojď se mnou. Mezi katedrálou Svatovítskou a hradem králů českých je náměstí – dvůr – v Praze nejtmutnější. To velebné ticho, jež tam mezi hradem a kostelem rozestřeno, sahá na tebe za bílá dne. Za noci je to nejpoetičtější místo v Praze. Kdybys v noci, kdy zeleným světlem líbá měsíc onen hustý les kamenných fiál na tiché katedrále a smaroldem polévá dumavý hradní plácek, tu kdes pod lomeným obloukem stál, v mysli rozechvělé shlédli bys dojista, ano náměstí oživuje, hýbe se nejznamenitějšími postavami veliké naší historie.“¹³

Svárlivý rakovnický pekař Ondřej, který stále rozeštvává a vyhrocuje situaci, je nakonec zklidněn nabídnutou funkcí (jak vidět, taktika stále aktuální), vedl však dále spory rodinné i sousedské – až vše srovnala a smířila smrt. A Winter zase orientuje čtenáře: „Prosím tedy čtoucího, aby sobě mínění o panu Ondřejovi laskavě napraviti ráčil.“¹⁴

Jestliže historizace má ve Winterových prózách podobu horizontálního rozšiřování a napojování detailů, aktualizace má podobu vertikálního členění, a to od prostého autorského monologu k navozování kontaktu se čtenářem s vysvětlujícím nebo ironickým podtextem, k rafinovanému a plynulému přechodu od jazyka soudobého k jazyku 16. století v citovaných pasážích z archivních dokumentů, takže tam, kde se tyto dvě podoby jazyka spojují, jsou „švy“ celkem nezatelné. A proto sice starobyle, ale

11 Z. Winter: *O život*, *Rakovnické obrázky*, řada 2, s. 29.

12 Z. Winter: *Do zeleného pokoje*, *Rakovnické obrázky*, řada 1, s. 331.

13 Tamtéž, s. 360.

14 Tamtéž, s. 430.

nikoliv nepřírozně, působí časté citace z těchto dobových archívních dokumentů. Na vrcholu vertikálně členěné stylistické stavby stojí lyrizující básnické pasáže, které kontrastně vymezují rozuzlení příběhu, zastupují komentář a pointují příběh do baladického vyznění. Jakoby ironicky se nad smutným koncem příběhu rozzáří častěji neúčastněné a netečné slunce a krása přírody.

Wintřa přitahovaly baladické příběhy, nebo příběhy, které mají i veselé prvky nebo průběh humorný, ale vážný či tragický závěr. To se bude týkat i pozdějších próz Wintrových, *Rozinu sebrance* a *Mistra Kampana* nevymějí.

Wintřovy *Rakovnické obrázky* řadíme k jeho rané tvorbě. Přesto už v nich najdeme rysy jeho vyzrálé tvorby, v níž opouští obširnou popisnost a zaměřuje se více na psychologickou kresbu postav. Více inklinuje od akce k pocitu, od jednání k vcítění, od rozevření konfliktu k uzavření baladického příběhu. Od věcného záznamu skutečnosti směřuje k lyrickému a etickému pointování a k tesknému vědomí člověka o své bezmocnosti a determinovanosti v proudu objektivního dění. To je také vědomí historika, který uznává sílu dějin jako proud faktů, která nevstřebávají a netolerují citlivost a citovost člověka. Wintř je však zaměřen na člověka, a proto také přezírá ideové proudy historie jako syntézu, která jedinci žijícímu v proudu faktů nic neříká. Nelze se tedy domnívat, že by byl spisovatelem, který beletrizuje historii, ale z historie vybírá individuální příběhy, z nichž se teprve dodatečně „tvořily“ dějiny. Z tohoto hlediska je ve svých uměleckých prózách přístupem více beletristou-umělcem než historikem. Tím se však vůbec nedotýkáme Wintřa jako historika a vědce. Nebyl méně historikem. Jeho vědecké práce to jistě dokazují. Obracel-li se však beletrii ke čtenáři, nepsal beletrizovanou historii, ale zaznamenával individuální osudy lidí v minulosti. Zajímal se o jejich vnitřní život, o jejich smýšlení, citění i tragédie, a doba je mu jen pozadím a koloritem.

Historik přistupuje ke zkoumané látce s racionalistickou objektivností, zatímco beletrista Wintř zdůrazňuje tak často citový akcent. Nechce jen citově naladit čtenáře, ale sám se z citového rozpoložení vyznává: „/.../řeč prostičkého starce tak, jak je dosud v knihách rakovnických zapsána, místy dojmá srdce člověka velmi.“¹⁵ Z téže povídky jsme už na jiných místech citovali Wintřův výrok „starého Rojka jest mi líto.“

15 Z. Wintř: Z rodinné kroniky, *Rakovnické obrázky*, řada 2, s. 60.

Od soucitu se k poetickému vznosu Winter snad nejdále dopracovává v povídce *Příšera*. S tragickým osudem člověka souzní smutný hlas zvonů i příroda: „Hlásný na vysoké bráně /.../půlnoc zatroubil/.../ Táhlé smutné zvony pronikaly tichou nocí zdmi až k zoufalým srdcím lidí hrdla i cti odsouzených a v temnosti žaláří lkaly zvuky ty chvějící se miserere, miserere –“¹⁶

Při této citové účasti nad osudem trpícího člověka dosahuje Winter umělecké suverenity tam, kde tento příběh citově pointovaný spojuje navíc s poetickým obrazem přírody a v kontrapunktu ke kráse citově nezúčastněné nebo netečné přírody postaví tragický osud člověka.

„Tu ležel na přehršli slámy ohyzdný tesařův syn až do večera jako mrtvola. Veliké oči jeho, přes které huňaté, dlouhé viselo obočí, měl pevně sevřeny. Den se skonával. Slunce puklo na nebesku a rozlilo krev i zlato po obloze. Přišel večer. Když nad starobyly zubožený štít radnice rakovnické bledý měsíc vyhoupl se a stříbrná vlákna svoje do bídné kůlny rakovnické vpustil, zastavil se v outřpnosti a dlouho hleděl na bídného člověka –. Dobrý král David na harfu zahrál měkkou, sladkou píseň, sladkou tak, jako bývala ukolébavka, kterou zpívala chromému, bezrukému chlapci matka Anna. Vždyť ho měla matička tak ráda, jako by býval byl krásný, zdravý, rovný a spanilý. Dobře, že už ležela pod lipou. – Příšerný muž v rakovnické kůlně otevřel oči a vděčně vyhlížel do tohoto božího světla na nebi a poslouchal harfu krále Davida. – Když na Golgotě rakovnické v pošmourném dni hranice vzplála a mrzákovo tělo do hořícího ohně bylo vhozeno, vzrušenými diváky byly huňaté vrchy křivoklátské, němé a černější nežli jindy. Plešatý, moudrý Džbán dnes pro husté smuteční flóry na rakovnickou Golgotu nedohlédl a petršpurské pahrbky tonuly v hojných slzách.“¹⁷

Zde se tedy přes soucítění Winter dopracovává kontrapunktického vnímání osudu člověka a přírody, poetického mistrovství, které má navíc přes obraz tesařova syna vznosnost biblickou.

Rakovnické obrázky chápeme jako rané dílo Wintrovo. Ještě výraznější znaky umělecké se jistě najdou v jeho dílech pozdějších. Chtěl jsem však připomenout, že uměleckou vyhraněnost a osobitost najdeme už i v *Rakovnických obrázcích*. I výstavba těchto příběhů poukazuje na to, že byl

16 Z. Winter: *Příšera*, *Rakovnické obrázky*, řada 2, s. 200.

17 Tamtéž, s. 215–216.

Zikmund Winter velkým umělcem a zdá se, že je po této stránce stále nedoceněn. Je chloubou nejen českého písemnictví, ale i rakovnického kulturního života.

HISTORICKÁ NOVELA ZIKMUNDA WINTRA

Zikmund Winter to neměl u literární kritiky lehké a zcela pochopitelně to neměl snadné ani u největšího kritického arbitra té doby, tj. u F. X. Šaldy. Je pozoruhodné, že Šaldův vzletný verbalismus nepostřehl ve Wintrově prozaické tvorbě především ty umělecké prvky, o něž usilovala jeho generace a v neposlední řadě i on sám. Roku 1907 vydal Winter knihu *Bouře a přeháňka*, jež obsahovala dvě historické novely – *Peklo a Panečnici*. Následujícího roku v I. ročníku *Noviny* Šalda zmíněný soubor recenzoval, úsměvně tklivou prózu o nepravé panečnici povýšil nad mistrovské *Peklo*, jež jednoznačně a v naprostém rozporu s uměleckými kvalitami této novely zatratil slovy: „Příběh jest vypravován rozvlekle, roztéká se v epizody, zajímavé snad o sobě, ale neodůvodněné ekonomii celku, nemá soustředění ani kompozičního, ani psychického. Zejména zločin sám a všecko, co přijde po něm, podáno jest mdle a slabě – pouhý a holý referát /.../“¹ Šalda Wintrově novele upírá všechny základní znaky uměleckého díla, prozaikovo *Peklo* však uměleckým dílem je, navíc svrchovaným uměleckým dílem. Následující řádky by měly toto tvrzení dokázat.

Wintrova novela začíná těmito slovy: „Paní Alžběta Abelinová svlékala se dnes tuze nevrle. Každým kusem svých šatů chodících mrštila, ať letěl, kam letěl. Hřmotné veliké čtyřicetileté tělo její ocitlo se konečně už jen ve spodničce a v košili. Přestala se svlékat. Spjala ruce, přitiskla je k nadrům a ostala jako socha.“² Winter vpadá těmito větami přímo do děje, teprve dodatečně (v druhé kapitole) osvětlí prehistorii vztahů mezi Viktorií Leliem a Alžbětou Abelinovou. Obrácený postup zvolil Winter proto, aby od začátku, tj. hned v introdukci, vévodilo v novele téma pekla.

1 F. X. Šalda: *Kritické projevy* 7, Praha, Čs. spisovatel 1953, s. 103.

2 Cituji ze Z. Winter: *Peklo*, Praha 1981.

Winter nezačíná svoji novelu staticky jako mnozí představitelé českého kritického realismu – Karel Klostermann např. zahajuje své *Mlhy na Blatech* rozsáhlou popisnou a místopisnou pasáží. Obě prózy jsou přitom ze stejného období – *Peklo* vyšlo knižně 1907, *Mlhy na Blatech* 1909. Srovnání Wintrovy novely s Klostermannovým románem může být z hlediska žánrového poněkud zavádějící, neboť výstavba obou žánrů se pochopitelně liší. Wintrovo *Peklo* lze však plně srovnat s Klostermannovou novelou *Za věrné služby (Ze šumavského Podlesí)*, která podobně jako jeho román začíná staticky a rozvláčně – nejprve úvahou o společenských problémech, pak charakteristikou dědinky v Podlesí, vyličením jejího urozeného majitele, dále charakteristikou pana správce, paní správcové a jejich dcery. Prozaický soubor *Ze šumavského Podlesí* vyšel přitom roku 1908, tj. rok po Wintrově *Bouři a přehánce*. Z uvedeného plyne, že Winter není na rozdíl od Klostermanna a ostatních realistů popisný a statický, vstupuje okamžitě do děje a postupně rozvíjí osnovu svého příběhu.

Historická próza obvykle začíná konkrétní datací už ve svém incipitu, ve Wintrově *Pekle* je tomu jinak, určení doby děje je v něm odsunuto a zkomplikováno. V druhé kapitole císařský pěvec Bona praví k Leliovi: „Pan Popel z Lobkovic před dvěma lety – ne, před třemi roky, psalo se devadesát tři a patnáct set – pojal bábu a zejskal statky a jest mu dobře.“ Wintrova novela začíná tedy roku 1596. První přímá datace se však objevuje teprve v páté kapitole: „Přiletěla na bílém koni zima, u Leliů stejně smutno; začali psátí rok Páně 1604, přišlo jaro, Leliovic odstěhovali se.“ Časový závěr novely je jednoznačně vysloven v explicitu: „Ve čtvrtek po svatém Ambroži, pátého dne dubna léta Páně 1607 byla paní Alžběta Abelinová ze života k smrti mečem odpravena.“

Z citovaného je zřejmé, že Wintrův explicit je explicit mortální, obsahuje informaci o smrti Alžběty Abelinové. Konstatování životního konce vložil přitom Winter na sám závěr rozsáhlého souvětí: „k smrti mečem odpravena“. Současně explicit obsahuje konkrétní dataci, kterou postrádal jak incipit, tak introdukce.

Wintrovo *Peklo* je novela o soužití mladého Itala Viktoria Lelia s po starší pražskou vdovou Alžbětou Abelinovou. Manželský příběh těchto dvou, plný hádek a rvaček, má sbíhavý průběh. Nejpatrnější je tato konvergentní tendence na bydlištích, jimiž rozvadění manželé procházejí. Nejprve je to hraběcí dům pana z Donína, pak jezuitský kněžský dům a posléze dům U červené botky na pražském předměstí, „kde Leliovi zdála se býti ulice nejchudší, děti nejšpinavější, ženy nejsprostší a nejošklivější“.

Avšak ani to není jejich poslední bydlíště – pak ještě následuje městské vězení. Posun v bydlíštích tak naznačuje, že Winter vybudoval svou novelu na konvergentním principu.

Pro stanovení dějové konvergence je však daleko závažnější proměna lásky ve vzájemnou nenávisť, která je v závěru završena násilnou smrtí schovanky a posléze popravou původkyně této smrti. Není tedy Wintrovo *Peklo* „tvarováno ve znamení kruhu“, jak uvádí Jaroslava Janáčková,³ ale ve znamení tragické a neúprosné konvergence. Kruhový pohyb je možno sledovat jediňe na osudu Leliově, nikoliv však na osudu zbývajících postav.

V novelovém ději nemalou roli sehrává veliký zlatý groš na zlaté šňůrce, na jehož jedné straně je vyobrazena světice a na druhé anděl. Tuto ozdobu vezme Lelius paní Alžbětě a uváže ji schovance Adličce na krk k slavnosti Božího těla. Zlatý peníz se stane nejen příčinou Adliččiny smrti, ale navíc rozhodným způsobem zasáhne i do osudu Alžběty Abelinové, která po jeho zhlédnutí ve vězení prožije velký duševní zlom a dozná se ke svému vražednému činu. Zlatý groš se ve Wintrově příběhu projeví nejprve jako síla negativní, zlovolná, kdežto později, ve vězení, jako činitel zcela opačný, tj. pozitivní. Zlatý peníz tak sehrává v novelovém ději aktivní roli, jež svědčí o tom, že groš se v tomto příběhu stal romantickou rekvizitou. Rekvizita jako taková přitom plně zapadá do řádu a průběhu konvergentního principu.

Výtvarník Jan Kudláček, který se výtvarně podílel na sedmém vydání *Pekla* z roku 1981, považoval tuto rekvizitu za natolik závažnou, že ji umístil na obálku. Místo světice nebo anděla na groši však vyobrazil českého dvouocasého lva, přes nějž kanou tři slzy. Český lev a trojice slz však spíše než do Wintrový novely míří do doby, kdy toto vydání vyšlo, tj. do Československa začátku 80. let.

Historii obou manželů obepíná v novele dvojí divadelní představení – na začátku komedie se světským námětem je spojil (Viktoria Lelius spatřil na tomto představení poprvé paní Alžbětu), na konci je spektakl s náboženským námětem s konečnou platností rozpojil.

Jezuitskému představení přihlížejí katolíci i evangelíci, přičemž druzí z nich počínání jezuitů nepřiznivě komentují. V literární historii převažuje názor, že Winter zaujímal v pohledu na základní dobové sváry objektivistický postoj. Tento názor zastával už Otakar Theer: „Jako umělec stojí

3 J. Janáčková: Zikmund Winter, medailon in Z. Winter: *Peklo*, Praha 1981, s. 12.

naprosto mimo dobro a zlo; stojí nekolísaje ani vpravo ani vlevo, ani ku protěžování dobra, ani k velebení zla.“⁴ Stavebný prvek s divadelními představeními, kdy po jezuitském spektaklu následuje vražda, však zcela zjevně ukazuje na Wintrův ideový a společenský postoj. Obdobný a ještě vyhraněnější postoj vyjadřuje Winter v *Mistru Campanovi*, jenž vrcholí hromadnou popravou českých pánů na Staroměstském náměstí.

Dvoji divadelní představení má svou dílčí paralelu v závěrečném falešném podezření vzneseném vůči paní Alžbětě, kterou podezřívají z toho, že měla současně dva muže. Je to jiný projev podvojnosti.

Po návratu z jezuitského představení paní Alžběta zabije Adličku, když se o tom dozví Lelius, upadnou oba nad mrtvolou v letargickou ztrnulost. Ticho, jež mezi nimi zavládne, je nejen následkem hrůzného činu, ale také tichem před bouří, která teprve nastane, tichem před pouliční honbou na vražedkyni, jež je ukončena její krvavou smrtí. Ticho v nočním domě je syžetovým předělem, který Winter náležitě zdůraznil: „Ticho vešlo v dům, vlehlo do bytu mladého felčara, v němž seděli dva živí, jako by mrtvou hlídali. – A bylo to ticho strašlivé, ponuré, těžké, vlehlo na duši tíhou centněřů, bylo to ticho hlubokých, nevyslovených smutků, beznaděje, úzkosti a zoufání; to ticho byla truchlivá pustota vlhké krypty pod dlažbou kostelní. – To přehrozně těžké ticho chvilkami prorážel kvilící hlas psí, táhlý, tenký, bojácný. A po tom hlase kvilivém zase zhoustlo to ticho a bylo hned ještě strašlivější.“ Ticho před přicházející bouří je zdůrazněno také tektonicky – citovaná slova uzavírají šestou kapitolu. Ticho před bouří je zaběhaným úslovím, v daném případě – a zdaleka nejen v něm – je významným stavebným komponentem.

Příběh skončil a Lelius se ocitá v chudobě, tj. ve stejném postavení, v jakém byl, než poznal Alžbětu Abelinovou. „Byls holý, holičký,“ vyčítá mu v první kapitole paní Alžběta; v poslední kapitole pak Winter konstatuje: „Byl Lelius zase holý, holičký...“ Uvedená zjištění tvoří kruhové zarámování celého příběhu.

Wintrovny novely mají obvykle v popředí nějakou kulturněhistorickou scénu, kol níž se točí nebo odvíjí prozaický děj. V *Pekle* je touto scénou

4 O. Theer: Zikmund Winter, *Časopis Muzea Království českého* 78, 1904, s. 32. Totéž téměř stejnými slovy tvrdí Č. Zíbrt: Dr. Zikmund Winter, Vzpomínka k jeho šedesátým narozeninám, *Osvěta* 37, 1907, s. 312.

slavnost Božího těla a divadelní představení, které pořádají jezuité. Winter tuto scénu účinně umístil – vložil ji těsně před vrchol novely.

V *Rozině sebranci* tvoří takovouto kulturněhistorickou scénu všední život v klášteře a běžná denní práce jeho převora, v *Panečnici* pak veřejné závody nevěstek v pytlích a hon na povětrnou děvu. Novelová kulturněhistorická scéna souvisí s Wintrovou původní historiografickou orientací, kdy se ve svých četných spisech zaměřoval na dějiny řemesel, průmyslu, obchodu, škol, bydlení apod. (viz knihy *Kulturní obraz českých měst*, *Život církevní v Čechách*, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje* atd.). Historická profese se tak promítá do Wintrovy beletrie a je její nedílnou součástí ve vší jeho umělecké tvorbě.

Sedmá kapitola *Pekla* začíná obsáhlým souvětím: „Bylo polovic srpna, asi sedm nedělí po tom, co byla Adlička poctivým pohřbem v zem schována na hřbitůvku u Sv. Jana na Zábradlí, nedaleko mostu Kamenného, paní Alžběta Abelinová kráčela z Chuchla k Zlechovu podél skal a podle vody vltavské.“ Sedmou kapitolu zahájil Winter zmínkou o sedmi nedělích. Na začátku poslední kapitoly tak dochází k numerické korespondenci mezi tematikou novely a její architektonikou. Tento jev by nebyl nijak významný, kdyby uvedené číslo neprostupovalo v nejrůznějším významu (a také dosahu) celou Wintrovu novelu. Ve třetí kapitole se čtenář dozvídá, že Abelinovi si Adličku osvojili, když byla sedmiletá (paní Alžběta: „/.../ bylas ty malinká, sotva sedmiletá.“); v době, kdy se příběh odehrává, má Adlička čtrnáct let („Adlička na svých čtrnáct necelých roků dosti obratně odpověděla.“); ve druhé kapitole dělá sedm scholárů hluk spolu s hosty paní Alžběty („První, již vyběhli na ulici, byli scholárové z Karolina, bylo jich ten rok na stravě v koleji sedm, a všech sedm, postihše, oč běží, provozovali skoky a řev zase dole před domem a na schodech v domě páně z Donína.“); Adlička později při stěhování do domu pánů jezuitů „odnosila asi do sedmdesáti cínových talířů“; o paní Alžbětě explicit praví, že byla popravena roku 1607; a konečně jev nejzávažnější – *Peklo* má sedm kapitol. Uvedených prvků založených na čísle sedm je celkem sedm, což naznačuje autorův záměr (náhoda při takovém množství odpovídajících si výskytů je dosti nepravděpodobná). Výsledkem autorova záměru je promyšlený heptadický princip.

K této tektonické skutečnosti se váže ještě jedna korespondence, více-méně vnější – paní Alžběta byla sprovedena ze světa roku 1607 a *Peklo* vyšlo knižně roku 1907. Novelu tedy Winter vydal přesně tři sta let po hrdinčině smrti.

Ve volbě svých heptád Winter uvádí skutečnosti stěžejní (dvoji věk schovančin) i banální (sedmdesát talířů), pohybuje se mezi významným a bezvýznamným. Jeho výběr tak připomíná způsob shromažďování historického materiálu, kdy ve svých odborných pracích rovněž k sobě řadil jevy důležité a podružné zároveň.

Ze všech kompozičních prostředků, jichž Winter ve své novele použil, je nejzajímavější a pro autora nejcharakterističtější konvergentní princip. Princip konvergence totiž nejvíce odpovídá Wintrovu spisovatelskému naturelu, jenž se ponejvíce zaměřoval na příběh jednotlivce, šikanovaného, pronásledovaného a popoháněného soukolím osudu, hnaného zpravidla až k tragickému konci. Existence Wintrových postav je do značné míry determinována, což nepochybně souvisí s dobovým vlivem naturalismu.

Winter je v porovnání s Jiráskem zcela jiný spisovatelský typ. Alois Jirásek je autor sledující velké společenské pohyby, zatímco Winter je prozaik nořící se do nitra trpícího jedince. Jestliže v obecném zaměření jsou Winter a Jirásek různí, pak v některých dílčích morfologických jevech jsou si blízcí. Konkrétně např. v použití numerických kompozičních prostředků, jimiž oba překročili realistický charakter své tvorby. Ve Wintrově *Pekle* jde o heptadický princip a v Jiráskově *Filosofské historii* o numerickou korespondenci založenou na čísle 47 (což je korespondence mezi počtem studentů, kteří bydleli u slečny Elis, a rokem 1847).⁵ Winter a Jirásek jsou si příbuzní i tím, že numerické prostředky jimi použité prostupují jejich novely jako celek. Nejsou okrajovou záležitostí.

Nemalou roli hraje ve Wintrově textu i romantická rekvizita, jež je nejspíše projevem dobových novoromantických tendencí, plně nebo alespoň částečně ztělesňovaných tvorbou Zeyerovou a Kvapilovou. V této souvislosti nelze opomenout, že novoromantická orientace se projevila i v díle Jiráskově, konkrétně v jeho *Lucerně* a v *Panu Johanesovi*. Winter a Jirásek tak stáli nejen v popředí literárního vývoje, ale výrazným způsobem jej zároveň naplňovali a určovali.

5 Viz F. Všeticka: Jiráskova *Filosofská historie*, *Literární měsíčník* 15, 1986, č. 10, s. 104–105.

IRONIE, SKEPSE, ABSURDITA?

Na humor v díle Zikmunda Wintra upozornily dvě autorky. Jaroslava Janáčková vidí jako nedílnou součást Wintrova humoru ironii a „hořké posuzování“¹. Věra Brožová se zmiňuje o další poloze humoru – tragikomické, skeptické a absurdní.² Ze závěrů obou autorek je ovšem zřejmé, že nejde o základní rys Wintrovy tvorby a že tvářnost onoho humoru má nezvyklou podobu.

Zikmund Winter beletristicky publikoval od osmdesátých let minulého století a v následujícím třicetiletí české literatury byl projev „čistého“ humoru, tedy bez satirické podoby, vzácný. Pro historickou beletrii to platí ještě výrazněji. Vojtěch Jirátko hovoří u Wintra o rozkošnické hře s archaismy. Wintrovy postavy pak charakterizuje: „/.../ lidé Wintrovi se zbavili – tam, kde kreslí osoby, ne figurky – posledních stop bodré idyličnosti /.../.“ Jirátko to považuje za „jistý aristokratický rys“ Wintrova díla. Podobné rysy nalézal u Karla Hynka Máchy, Karoliny Světlé, Jiřího Karáska ze Lvovic. Dodal: „Působí trapně, když se tito autoři pokoušejí o šprýmy.“³

Česká historická beletrie se v žádném případě o šprýmy nepokoušela. Svou úlohu získala v souvislostech nově politizované úlohy české kultury od sedmdesátých let. Po nezdarech české politické aktivity převzala kulturní úkoly reprezentace národa, iniciace jeho vědomí a sebevědomí, tlumočení jeho snah, výkladu a interpretace národních tradic a minulosti. Je nasnadě, že literatura a v jejím rámci historická beletrie zastupovala snahy na hony vzdálené humoru. Svě místo mohly v těchto souvislostech získat a

- 1 J. Janáčková: Humor Zikmunda Wintra a jeho ironie, *Stoletou alejí. O české próze minulého věku*, Praha 1985, s. 272–277.
- 2 V. Brožová: Polohy humoru v próze Zikmunda Wintra, in *Proudý české umělecké tvorby 19. století. Smích v umění*, Praha 1991, s. 115–120.
- 3 V. Jirátko: Hlas Prahy v českém písemnictví, *Portréty a studie*, Praha 1978, s. 571–572. Citáty ze s. 574, 576.

získávaly satira a idyla jako prvky doplňující, nikoliv vyvažující. Takto formované představy se musily nutně střetnout s kritickými, individualistickými, skeptickými a v podstatě diskontinuuitními tendencemi přelomu století.

Zikmund Winter stál poněkud stranou. Do polemik výrazně nezasahoval, rovněž jimi nebyl výrazně zasahován. Přátelskými styky pevně kotvil v generaci postihované kritickými výpady mladých. Na druhé straně nebyl vzdálen ovzduší skepse, ironie nebo absurdity, typických pro generaci přelomu století. Vytvářel by tak náznak jakéhosi přemostění břehů své generace a jejích nastupujících oponentů. Ovšem tento soud má apriorní povahu. Pozornější pohled, alespoň sondážní, se může k leccemus vyjádřit.

Zřetelný přesah tvůrčí praxe dobové historické beletrie je u Winttra patrný. Tvoří jej převaha konkretizujících detailů, výrazná vázanost příběhu k archívnímu materiálu, jenž se stával zásadní inspirací i syžetovým základem. Přesah tvoří pojetí postav, které realistickou sociální vázanost, popřípadě psychologickou charakteristiku posouvají k absurdní osudovosti nebo zornému úhlu jakéhosi zoufalého šklebu. Navíc bývají tyto postavy konfrontovány s bizarní situací nebo prostředím. Přesah posléze tvoří i Wintrova věta. Nevytváří sice konstrukci složitého souvětí, ale souhradné spojení řady vět z ní vytváří rozsáhlý celek. Tento postup nemá v dobové próze příliš paralel. Pro kuriózní slovní zásobu platí totéž.

Pokusím se upozornit na některé charakteristické rysy pojetí postav. Pro příklad lze volit částečný pohled na hlavní postavy novely *Rozina sebranec*. Novela má svůj pendant. Je jím novela *Peklo*. Nesporně obě jsou vrcholnými Wintrovými díly. Byly časopisecky vydány v téměř roce – v roce 1903. Obě jsou situovány do Prahy. U obou má důležitou úlohu prostor periferie, obě sledují několikaletý průběh událostí. První uzavírá svůj děj v roce 1526, druhá v roce 1607. Půdorys novel je téměř totožný – věkově i sociálně nerovné manželství, nevěra a žárlivost, pomsta, nekompromisní zásah spravedlnosti, dětská postava poznamenaná sporem. V obou je konfrontováno měšťanské prostředí s utrakvismem a katolicismem. Partnerská konfrontace probíhá mezi měšťanským původem jednoho z partnerů a cizorodostí druhého. Podobně je koncipována řada dalších Wintrových próz.

Ponechme stranou téměř zrcadlovitě komponovaný příběh, který tvoří obě novely. Do nerovného manželství v *Rozině* vstupují mladá Rozina, odložené dítě, a starší zednický cechmistr Karf. V *Pekle* jsou partnery mladý italský lazebník Lelio a postarší vdova Abelinová. Rozina a Lelio nepostrádají ve srovnání s usedlými a zámožnými měšťany prvky bizar-

nosti a v reakcích na sugestivně líčenou žárlivost obou starších partnerů i prvky démoničnosti. Protagonisté mají vztah k duchovním – Rozina a Karf k převoru anežského kláštera, Lelio a Abelinová k jezuitovi Markovi. Do sporu manželských dvojic je zatažena třetí postava – v *Rozině* najatý vrah Mikuláš, v *Pekle* schovanka Adlička. Dva z každé trojice sejdou násilnou smrtí. I z této odbočky je patrné, že Zikmund Winter s jakýmsi kompozičními záměry pracoval. Jaroslava Janáčková upozornila v předmluvě k vydání *Pekla* na promyšlený kompoziční záměr související s představou pomyslného kruhu a kroužku – groše zavěšeného jako přívěsek. Kruh osudu se uzavřel, doprovázela ho stálá přítomnost kulatého groše. V pointe je kruh vášně rozřít – svobodou Leliovou a popravou Alžběty Abelinové.⁴

Vraťme se k pojetí postavy. V základním plánu se nevymyká dobovým postupům. Je představována přímým popisem, personální konfrontací a pro Zikmunda Wintra důležitým prvkem – konfrontací s prostředím a situací. Personální konfrontace tvoří základ dějové linie. Přímý popis inklinuje k tradičnímu postupu. Snad jen s tím rozdílem, že dbá na vyváženost vnější podoby a vnitřní, psychologizující charakteristiky. Totožné charakterizující rysy postavy se znatelně mění v souvislosti s vývojem, jemuž postava podléhá. Současně prolínají komponenty vnější podoby a vnitřní charakteristiky. Porovnejme dvojí podobu Rozinina popisu týmiž představovými okruhy – postavou, pohyby, očima. Rozina vstupuje na scénu jako statné, „křepké děvče, pěkně urostlé, pohybu mrštných, hladkých jako úhoř, opatrných, tichých, a přec energických jako kočky /.../ očí velikých /.../ jako mají jezera v horách. Oči jí hrály přívětivě /.../ ale bylo v nich na první mžik pozorovati něco smělého, zchlapčilého, drzého.“⁵ Po několika letech manželství byla „kypřejší, plnější, statnější. Z tváře Rozině sic vždy hleděla smělost, která se ničeho neleká /.../ ale teď z pohybů celého těla vyzírala brutální síla ženy a jakási sprostota drzá; od nosu k ústům zaryly se mladé paní dvě čáry, které dodávaly krásné tváři ráz uštěpačnosti a jakéhosi ukrotenstva, což se k velikým, hlubokým a žádostivým očím dobře nehodilo.“⁵

Závažnější je však další Wintrův postup při charakteristice postavy. Ten výrazně odkazuje k autorskému vývoji přesahujícímu rámec dosa-

4 J. Janáčková: Zikmund Winter, medailon autora in Z. Winter: *Peklo*, 7. vyd., Praha 1981, s. 12–13.

5 Z. Winter: *Rozina sebranec*, Praha 1968, s. 16–17, 165.

vadní tradice historické prózy. Při prvním představení Roziny je důležitý ještě jeden detail, zdánlivě podružný: „Jediné, co k chudobnému zchozelému šatu dívčinu se nehodilo svým leskem a cenou, byl zlatý křížek na hrdle a zub vlčí v stříbře fasovaný, jenž se houpal pod křížkem na řadrech, všecko na tenkém filigránském řetízku.“⁶

Povšimněme si, jak se představa vlčího zubu a křížku pozměňuje v motiv a stává se základním prvkem pro výstavbu dalších epizod. Kromě toho jsou významově důležité i akcesorní představy vyvolávané protikladem a zároveň splyvavostí představy kříže a vlčího zubu. Současně leckdy jedna z těchto představ není přímo citována. Ovšem z kontextu ji lze tušit. Rozina energicky odolávala svádění: „/.../ uměla odmítati. Bylo to děvče silné, brutální. Ten vlčí zub, který v stříbře fasovaný nosila na prsou podle křížku, byl jakoby výmluvným erbem snědého, sličného sebrance.“ Rozina podlehla první vášnivě lásce, jíž byla touž měrou zklamána. Italský sklář Nikolo jí přísahal věrnost a manželství. Rozina ho k přísaze zavedla na hřbitov. Příslahu skládal u kříže. Ten byl „železný, nevysoký, jehož ramena vyplněna kovanými spirálami, mohl býti znamením, že pod ním v hlíně leží kosti suché, vyprahlé, očekávající svého vzkříšení“.

Po Nikolově zradě se Rozina rozhodla pro manželství se starším zednickým cechmistrem Karfem. Souhlas vyslovila dohazovače Strakové: „„Skoč mi zub nebo oko, půjdu za dědka!“ Bába všecka potěšena odhrnula fěrtoch a /.../ vyňala růženec korálový /.../“, dar Karfův. Při svatebním dnu „nevěsta přivěsila si vlčí zoubek, s nímž nechtěla se rozloučiti, a křížek od převora /.../“. Citovaná Rozinina charakteristika po několika letech manželství je doplněna: „Vlčí zub v stříbře fasovaný, jenž dosavad houpal se ženě na prsou, byl teď nějak výmluvnější, zato široké a plné rty k libání přímo vybízely, sváděly.“ Domácnost byla zanedbaná, neuklizená. Její popis vrcholí: „/.../ten krucifix zlatý, na němž pavučina jako plachta, a zvláště ty krumplované obrazy na zdi, na nichž pro prach neviděti barvy, podávaly důkaz, že hospodyně není pečlivá čistoty, že má jiné, důležitější starosti...“

Jednou z provokací proti manželovi, když ji vykázal, bylo, že si otevřela na „Staroměstském rynku“ krámeč s pátečním prodejem koláčů. „Její dřevěný krámeč něčím lišil se od všech jiných /.../ visela z jeho čela na řetízku dřevěná tabulka s nápisem ‚U vlčího zubu‘.“ V blízkosti přítom tušíme věže Týnského chrámu, tedy modifikovaný motiv kříže.

6 Tamtéž, s 17.

Karf najal vraha. Byl to jeho německý tovaryš Mikuláš. Charakteristickým rysem jeho podoby byly vyceněné zuby. V tomto okamžiku se motiv vlčího zubu přetváří v několikavrstevný dějový motiv vrcholící ve vraždě, která je sama velkou apoteózou kříže. Mikuláš se začal Rozině dvořit: „Přitom cenil zuby zpod černých frňousů, což měl býti bez pochybnosti úsměv přívětivý.“ Rozinu a její služku vede Mikuláš k Jesenici a „již zase měl svou obyčejnou tvářnost i ten nucený úsměv, při němž se oči nesmějí, nýbrž jen zuby vyceňují“. Dovedl obě ženy do lesa. Nadešel okamžik vraždy: „Mikuláš, sedě na zemi a ceně zuby, vystřelil /.../.“ Vše se odehrálo v působivě podaném lesním zátiší. Je zmiňováno třikrát, ale se vzrůstající sugestivitou a naléhavostí. Trojice vstupuje do lesa: „Stromy vysoké vážně a mlčky shlížely dolů na ty tři podivné lidi. Chvillemi pohnulo a zakolébalo se v korunách vánkem, a les šuměl a hučel jako chrámový chorál vzdálených hlasů lidských.“ V okamžicích před vraždou: „A bylo ticho, příšerné ticho, chvílemi přerušované mnohohlasným chorálem lesního šumění, do něhož mísily se i vysoké, tenké hlasy, jako by plakalo dítě pláčem táhlým.“ Dokonáno jest: „Lesní chorál hlaholil stejně dál jako prve, chvílemi větším vánkem tóny mohutně zesiluje, pak zase slabna až do šepotu, a do chorálu stále kvilel dětský pláč.“⁷ Vlčí zub a kříž se dostávají do podivuhodné augmentace. I zde je kruh uzavřen – Mikuláš při útěku padá ze střechy budovy anežského kláštera, za malou chvíli na to přiváží selský vůz Rozinino tělo. I zde je kruh osudu – vlčího zubu a kříže – rozřat. Karf je propuštěn jako nevinný a mrtvému Mikulášovi kat odřal hlavu.

Tento způsob rozvíjené, motivizované a příběhové charakteristiky postav není charakteristický pouze pro *Rozinu*. Nesnadně by se hledala paralela v soudobé literatuře.

Alespoň zmínkou lze upozornit na další důležitý rys wintrovského vidění postavy. Postavy jsou konfrontovány s nezvyklým nebo nezvykle viděným prostředím a s nezvyklými situacemi. Zde také koření onen zvláštní celek absurdity, ironie a skepse. Alespoň tři příklady. Anežský klášter je periferií Prahy, nocležnou bizarních postav. Vedle důstojnosti a starobylosti chrámových staveb jsou zde chatrná vrata, „jichž jeden železný rukáv byl nalomený“. Vraty se procházelo k obytným domkům postaveným na klášterních pozemcích. „Byly to posady, klece roubené, většinou dřevěné, hlínou uplácené, díla lepeničná.“ S tímto prostředím

7 Tamtéž, s. 101, 111, 144–145, 154, 165–166, 167, 205, 217, 226, 245, 241–242, 244, 246.

kontrastují žánrové scény, například převor hodující v pohodě s evangelickým svatohaštalským farářem. O nepořádku v Karfově domě již zmínka padla. Je tu několik nevábnych hospodských interiérů, v nichž Rozína s Mikulášem pobývali před vraždou. Ani onen velebný chrám lesa není ušetřen skeptické scenérie: „Po zemi chrupalo i svištělo při každém kroku listů opadané a lupení vydávalo těžkou vůni, z níž hlásila se plíseň, hniloba, smrt /.../. Po zemi plížilo se jahodová ponížená a svými trny potutelné.“ Před vraždou poletuje lesem černý aksamitový motýl, ve služčině nůši se objevila žába. Mikuláš na žabu „širokou tvrdou botou /.../ šlápl, až hvízadlo“.⁸ I dva hříby v mechu přispívají k scenérii až absurdní.

Pokusme se o podmíněný závěr. Pokud česká historické beletrie evokovala tragično, převažoval v něm heroismus. U Zikmunda Wintra o heroismu nelze hovořit. Zůstává tragično. I ono je však doprovázeno odstínem protikladným heroismu, odstínem s převahou ironie nebo absurdity. Heroický tragismus povzbuzuje, aktivizuje. Tragismus ironie míří ke skepsi. Je pozoruhodné, jak dovedl Winter chápat a ve svém díle prožívat atmosféru 16. století. Byla to doba klidu, dostatku, doba z vnějšího pohledu neopakovatelná v českých dějinách. A přece literatura této doby reflektovala zvýšený etický smysl, zdůrazňovala poslední věci člověka, cítila vnitřní napětí, budoucnost se jí halila do šera skepse a mlhavých představ. Zikmund Winter neidealizoval ani neharmonizoval. Pokud se jeho humor zbavil příděchu ironie, nedává zapomenout na dobu a nedopřeje úsměv. Tento skepticismus korespondoval s pocity století. Nesměřoval k obavám o národní perspektivy. Reagoval na cosi obecnějšího, na to, co ovládlo pocit únavy, úpadku, konce století devatenáctého. V této korespondenci skeptického historismu a dobové skepse by se mohly hledat spojující prvky, o nichž jsem v úvodu hovořil jako o přemostění.

8 Tamtéž, s. 52, 241, 243.

ZIKMUND WINTER A JAROSLAV DURYCH

dva typy aktualizace v historickém románu

Když Jaroslav Durych roku 1929 vydal svou „větší valdštejskou trilogii“ *Bloudění*, takřka veškerá soudobá literární kritika byla i přes dílčí výhrady zajedno, že jde o dílo zlomové, ohlašující příchod nových tvárných i jazykových kvalit v žánru historické prózy. Kvality staré a překonané jí představovala tehdy literární tradice realistická se svými reprezentanty Zikmundem Wintrem a Aloisem Jiráskem. Básnický plán Durychův se stavěl jak proti široce založenému plastickému způsobu dějinné evokace druhého (svou vizionářsky prožívanou odpudivostí pozemské existence), tak proti archaizujícímu detailismu prvního kondenzací děje (jeho efektivní metaforizací). Další podstatný projev autorské disparity mezi Wintrem a Durychem je v lokalizaci dějů. Zatímco vyprávění Wintrovo je teritoriálně koncentrované, vnitřní dynamika vyprávění Durychova je konstituována důslednou územní diverzifikací a exteritorialismem. A ovšem stojí tu proti sobě pojmání dějinného procesu jako kategorie suverénně světské a dějin jako kontinuálního naplňování jistoty Božího plánu. Pavel Fraenkl, po mém soudu vedle F. X. Šaldy a Pavla Eisnera autor jedné z nejlepších dobových recenzí *Bloudění*, charakterizoval tento vzájemný poměr slovy: „Klidný Jirásek i přesný Winter, oba nacházejí v historii projev pozemských vlivů a sil; dějinný jev je jim výslednicí hnutí hromadných, zapálených ideou náboženskou, neb ctností individuální, prokazující zde svou moc osobností. Základ Durychův jest však zcela jiný: vycházejí z metafyzického dualismu katolicity, z porušenosti lidské přirozenosti a potřeby aktu spasení i milosti, dospívá právě v promítnutí dějinném k odlišné kompozici, k změněné motivaci charakterů svých postav, k jinému pojetí stylovému, k odlišně zachycenému vztahu mezi dobovou kolek-

tivitou a týčícími se z ní osudy jednotlivců.¹ V zájmu informační úplnosti je na tomto místě třeba přičinit ještě jednu poznámku: výtky směřovaly téměř výlučně proti Jiráskovi, respektive proti zjevným snahám o jeho institucionalizaci. Winter naopak – například svým řešením archaizace řeči – byl vnímán spíše jako předchůdce stylotvorného úsilí a výrazového pojetí Durychova.

Vnější obraz Zikmunda Wintra a Jaroslava Durycha nenabízí toho mnoho k srovnávání: jiná generační příslušnost, jiný společenský původ, profesionální dráha i tvůrčí křivka. V čase, kdy Winter otiskoval ve *Zvonu* svého slavného *Mistra Kampana*, novopečený medik Durych navazoval svá první umělecká přátelství a v Bitnarových *Meditacích* prezentoval své první básnické překlady. Je-li někde něco společného, je nutno hledat to jinde.

Těžišť beletristické části Winterova díla spočívá v originální aplikaci poznatků načerpaných intenzivním pramenným studiem historie především 16. století. Registrujeme i časové přesahy, avšak ty jsou ve vztahu k celkové rozloze díla zanedbatelné. Dílo Durychovo, rovněž velmi rozsáhlé, avšak v porovnání s Wintrovým tvárně mnohem pestřejší, pokud čerpá z historie, soustředí se na dvě **pro život římskokatolické Evropy** klíčové epochy: 10. století s christianizací Čech na pozadí clunyjských reforem, a na Čechy, Evropu a církve potridentskou.² Můžeme pozitivně konstatovat trojí setkání na tématech: vpádu Pasovských, Bílé hory a červnové exekuce na Staroměstském rynku v roce 1621.

Tématu dle chronologického pořádku prvnímu, vpádu pasovských ozbrojenců arciknížete Leopolda, věnoval Zikmund Winter vedle několika aluzí (například v *Rozině sebranci*) též jeden ze svých pražských obrázků, dvojmedailonek *Nepřátelský vpád*.³ „V tomto článku,“ píše na úvod autor, „seznámí se čtoucí s dvěma muži, jichž jména a čin se nám podařilo z archivních skladů na světlo vyvážit: jeden z těch mužů Prahu za půl kopy

-
- 1 P. Fraenkl: Jaroslav Durych a český román historický. *Rozpravy Aventina* 5, 1929/1930, č. 33, s. 423.
 - 2 Záměrně nehovořím o hagiografickém *Světle ve tmách*, v němž se autor obrací do století 13. a rodové kronice *Kouzelný kočár*. Obě tyto prózy se svým obsahem a formou definují mimo rámec tohoto příspěvku.
 - 3 Z. Winter: *Pražské obrázky*, řada 3, Zikmunda Wintra sebrané spisy z beletrie a z kulturních studií, sv. 10, J. Otto, Praha, b. d., s. 53–65.

peněz prodal, druhý ji rychlým odhodláním zachránil.“⁴ Dva klíčové momenty konkrétní historické události jsou podány vcelku nedramaticky a s ironickým nadhledem, a to i přes od počátku zjevné rozvržení sympatií užitím dobové charakteristiky Pasovských jakožto „sběře pasovské /.../, nad jejímiž hovadskými skutky kamení mohlo splakatí“.⁵

Vysloveně anekdotická je druhá část obrázku, která obsahuje zprávu o tom, jak bylo zachráněno před pasovskými lupiči Staré a Nové Město. Zlatotepec Šuster, velitel brány u mostu přes Vltavu, stihl totiž náhodou spustit mříž. Dramatická událost pak je vylíčena Wintrem takto: „Ta mříž, kterou vůbec zvali nehbitým jazykem německým ‚šucgattr‘, spouštěla se po řetěze, a to, prosím, pozor! z téže prostřední pudy, ve kteréž byli mušketyři se svým rotmistrem Šusterem. A hejtnen Šuster v svrchovaný čas – nevěda to a nevída kladky – pošle dolů zámečnicka Jana Štula, a ‚aby se optal, kde se dá spouštěti dolů ten šucgattr‘. – Zámečnick běží dolů po šnekových schodech div hlavu nesrazí, dole popadne u celnice jakéhosi starce, říkali mu Václav, a když se ho s chvatem optá, kde se spouští ‚ten šucgattr‘, odpoví starý Václav: ‚I jdi nahoru zase, spouští se v prostředním štoku!“⁶ Mám za to, že groteskní pointa obrázku je pak též znamenitým autentickým dokumentem z dějin české brannosti.

Soustředí-li se Zikmund Winter na podvodný průnik Pasovských na pražskou Malou Stranu a posléze na vojensky nestandardní zastavení jejich útoku na pravý vltavský břeh, zajímá Jaroslava Durycha jen jeden z důsledků nešťastné události: rabování chrámů, jež dostoupilo vrcholu plnem kostela Panny Marie Sněžné a ve františkánském klášteře na Novém Městě pražském, kde při pronásledování rozptýlených pasovských žoldněřů rozběsněný dav zavraždil všech čtrnáct přítomných z celkového počtu sedmácti příslušníků konventu.

Hlavním tématem *Masopustu*, právě tak jako *Bloudění*, jež mu předcházelo a o němž ještě bude řeč, je pouť za naplněním milostného štěstí podle plánu Prozřetelnosti. Narace je vedena ve dvou liniích, jež se v kompozici spolu vzájemně prolínají: jednou jsou soukromé citové zmatky čtveřice hrdinů, dvou žen a dvou mužů, druhou pak neodbytné dotírání okolních událostí, jež na sebe vzaly tentokrát podobu protikatolické bouře,

4 Tamtéž, s. 55.

5 Tamtéž.

6 Tamtéž, s. 65.

zvednuté z bahen konfesionální nesnášenlivosti a xenofobie.⁷ Vskutku pramálo záleží Šimonu Vlkovi na tom, „jak s žoldnéři svými chce strávití masopust císařův bratr a chce-li snad krajky své biskupské ruky zmačeti v mísách, k nimž sedají právě stavové čeští!“⁸

Nejúžejí se téma vpádu Pasovských stýká s tématem mileneckých párů v motivu sňatku Judity se Šimonem Vlkem. Těsně před atakem kostela Panny Marie Sněžné Juditina sestra se strýcem Baruchem připijejí na nevěstino zdraví: „Červené bylo to víno jako krev zneuctěná. A vonělo sladce to víno a královská hvězda se zaskvěla v něm.“⁹ Není jednoznačné, zda tito dva připijejí sobě navzájem, či Juditě a Šimonovi; připítek však může právě tak předznamenávat i kvapem se blížící mystickou svatbu duše s jejím nebeským Ženichem. „„Pomine víno“, promluvil zádumčivě, jako by poznával tíži toho vína, „i bláznovství masopustní. Ať nikdy však nepomine spanilost nevěstina.““¹⁰ Ke svatbě patří samosebou i hosté a hostina. *Svatební hosté* je také název jedné ze čtyř kapitol, jimiž se autor na čtenáři dopouští záměrné mystifikace. Lidé se sbíhají, hlučí, nad hlavami jim vlají korouhve... Svatba může začít. Jenže ono zdánlivé vychystávání hostiny, které čtenář očekává, náhle ustupuje a před jeho zraky se začíná měnit v obraz odporného vraždění. Míjí se tak smysl očekávaného s reálným, aby si čtenář uvědomil, jak malicherné, směšné a nedokonalé jsou jeho soudy ve vztahu k věčnosti.

Za nejdůležitější aktualizační prvky *Masopustu* pokládám:

1. Úsilí o vytvoření specifického rytmu prozaického textu, inspirovaného patosem biblické češtiny a obřadní latiny. V syntaxi se to projevuje především postponováním adjektiv, pohybem subjektů a atributů ve směru ke konci větných celků a vůbec přemístováním větných členů podle vlastního specifického syntaktického a fonetického plánu.

7 Část soudobé kritiky, jmenovitě Václav Černý, právě pro tyto postupy zpochybňoval žánrové vymezení *Masopustu* jakožto historického románu a definoval jej jako psychologickou novelu. Srov. V. Černý: *Tvorba a osobnost I*, Odeon, Praha 1992, s. 615 n.

8 J. Durych: *Masopust*, Melantrich, Praha 1938, s. 17.

9 Tamtéž, s. 131.

10 Tamtéž.

2. Vnímání, prožívání a vyjadřování reality prostředky barokního či barokizujícího typu: „Skloněn byl obličej její, a krásný. Jako květ jabloňový, jímž prochází paprsek slunce.“¹¹

3. Využití historického příběhu jako paralely s dobovými událostmi, v tomto případě s decimováním duchovenstva ve Španělsku za občanské války.

Nezapomenutelně sugestivní jsou obrazy, jež Winter vytvořil v kapitolách *Hora kletá* a *Dies irae* ve druhé části svého *Mistra Kampana*. Líčí v nich průběh bělohorského střetu a staroměstských poprav. Právě Wintrova podání bitvy na Bílé hoře použil Durych – nepochybně v důvěře ve věcnou spolehlivost – ve svém *Bloudění*. Píše o tom: „Užil jsem též melancholie bělohorské jako Winter, ale opět jsem ji traktoval opačným způsobem; u Wintra jest to melancholie přítomná, u mne retrospektivní; místo melancholie poražených mám melancholii vítězů.“¹² Tedy tak, že tam, kde Haratláp Knobelius prožívá bezprostředně a na vlastní kůži pohanu porážky a zajetí, dává si vítězný Ferdinand II. (sice na místě samém, ale o celých třicet měsíců později) o události vyprávět, mimo jiné také od svého zajatce, jednoho z velitelů potřeného stavovského vojska, mladého prince z Anhaltu. „Vaše Láska může zajisté nejlépe nás poučiti, kdo bojoval proti nám,“ konstatuje J. C. M.¹³ Anhalt pak, vyprávěje o sobě a svém místě v bitvě, dává nahlédnout, jak nezodpovědně si počínalo vrchní velení stavovského vojska při výběru velitelů. „Můj pluk byl bez práce a já jsem se pouze díval, abych se něčemu naučil; nebyl jsem ani slušně ustrojen a stál jsem na silnici, poněvadž mě nudilo sedět zbytečně v sedle.“¹⁴ Nezkušený princ později i zaútočil, avšak výsledek byl (i pro něj osobně) nepříjemný. Sebeironicky sám císaři vykládá: „Zatím se generální osoby Vašeho Veličenstva rozhodly poslat mi pány plukovníky La Croix a Hanuše Křištofa z Löblu s náležitým průvodem dvorně na přivítanou a naše zdvořilosti byly zcela srdečné. Pan La Croix byl při nich do smrti ubit a já

11 Tamtéž, s. 13.

12 J. Durych: *Geneze Bloudění*, *Akord* 2, 1928/1930, s. 293.

13 J. Durych: *Bloudění. Větší valdštejnská trilogie*. Růže, České Budějovice 1969, s. 81.

14 Tamtéž, s. 86.

byl střelen do prsou.“¹⁵ Podobné optiky pak Durych užívá i při jiných líčeních.

Aktualizace ironií, samostatnou stylistickou figurou metaforického původu, dosahuje Zikmund Winter nejpatrněji napětím v rovině lexikální. Historismy, jež na jednu stranu prohlubují autenticitu jeho textů, na straně druhé se promyšleným stylistickým využitím jaksi rozrůstají o druhý významový plán. Tento jev velmi pěkně analyzovala Jaroslava Janáčková, na jejíž stať *Humor Zikmunda Wintra a jeho ironie* tu odkazuji.¹⁶ U Durycha pak ironie plyne z vědomí naprostého odcizení tohoto světa onomu, z pocitu zrazenosti a ztráty dokonalé jednoty. Znovu a znovu prožívá konflikt z vůkolní apatie k Boží jsoucnosti a milosti. Jeho ironie tak časem přerůstá až ve výsměch **všemu pozemskému**. Zejména se obrací proti mocným tohoto světa ať světským, ať duchovním. Připomeňme jen úvodní kapitolu *Bloudění*, kde se v čase pobožnosti církevní panstvo přetahuje o konfiskáty, zatímco bezvýznamná služka Andělka se modlí.

V žánru historické prózy díla Zikmunda Wintra i Jaroslava Durycha znamenají dva sice odlišné, avšak zcela samostatné a tím důležitější pokusy o cílevědomou a důmyslnější aktualizaci. Winter k tomu účelu využívá účinků, vyvolaných podrobnou deskripcí všech atributů doby, mezi nimiž zdůrazňují charakterizaci řeči postav, jež ale silně proniká do roviny narace autorské. Durych tento způsob charakterizace postav a dějů využívá jako nástroje, jímž proniká do problematiky dějin s cílem vybudovat ironický protiklad, nebo tak jako Winter, proto, aby oživil naraci.

15 Tamtéž.

16 J. Janáčková: *Stoletou alejí. O české próze minulého věku*, Čs. spisovatel, Praha 1985, s. 272–277.

vladimír novotný

KE KONTEXTŮM KAMPANOVSKÉHO TÉMATU

*Evropa, naučíc se oceňovat naši bytost,
nepřipustí tak lehce její zničení.*

Hubert Gordon Schauer, 1886

*Čechové v literatuře dokázali vždy něco
jen tehdy, mohla-li být jich literatura
ve službách nějaké myšlenky mimoumělecké.*

Zdeněk Nejedlý, 1913

„Na rozhraní století odváží se Winter setřásti ze své novelistiky archivní prach a vytvářeti tragédie lidských snů,“ napsal brněnský literární historik Arne Novák ve svém esejistickém nekrologu, v němž se vyslovil též k významu Zikmunda Wintra pro českou literaturu. Vzápětí ale podotkl: „Ovšem závislé na poměrech 16. a 17. věku, bez kulturně dějepisné didaxe. /.../ Takto se mu podařilo vytvořit pevně uzavřené a jednotné /.../ některé nejlepší nesentimentální výjevy z trochu melodramatického *Mistra Kampana*.“¹ Veškerou pozdní spisovatelovu tvorbu posléze badatel s uznáním hodnotí jako „jadrná a sytá díla šedesátníkova“,² tj. jako knihy zralého tvůrce, od něž bylo lze tehdejší kulturní veřejnosti – slovy Arna Nováka – se ještě nadíti plného rozpětí mohoucnosti...

Literární dějepisec si tudíž neodpustil mírný kritický šleh vůči autorovu románu *Mistr Kampanus* (knižně vydanému poprvé v roce 1909) ani ve své smuteční úvaze. Leč Arne Novák se podobně zdrženlivě vyslovil o vrcholném epickém díle Zikmunda Wintra rovněž ve svých *Přehledných dě-*

1 A. Novák: Zikmund Winter, *Národní listy* 13. 6. 1912. Srov. týž: *Česká literatura a národní tradice*, edd. D. Jeřábek a V. Válek, Blok, Brno 1995, s. 109.

2 Tamtéž.

jinách literatury české. Konstatoval tu v nezbytné krátkosti formulační, že „knihu od knihy šíří Z. Winter i svůj psychologický rozhled a vztyčuje si vyšší cíle; některé z pozdních svazků rozebírají i základní vášně lidské a otfásají se vnitřními tragédiemi. /.../ Románová kniha Wintrova odvažuje se přímo na zpodobení dramatu bělohorského“. Román *Mistr Kampanus* posléze Arne Novák charakterizuje jako „rozlehlý historický obraz z doby bělohorské s pádem Karlovy koleje a exekucí staroměstskou v popředí“.³

Pozdější hodnocení románu jsou zpravidla nesrovnatelně příznivější (zejména ve srovnání se stanovisky některých dobových literárněkritických autorit, jakými byli F. X. Šalda či Otakar Theer), což se pochopitelně promítlo i do lexikografických lapidárních soudů. Nicméně i do nich překvapivě pronikají kritické tóniny. Kupříkladu v „Modrém slovníku“ ze šedesátých let je Wintrův *Mistr Kampanus* označován za „největší jeho dílo“ (v souladu se spisovatelovým přesvědčením) a vyzvedává se zejména první část románu. Ta podle anonymního autora hesla „naznačuje hlubší pojetí tragiky historické osobnosti vržené do krizové doby před Bílou horou, závěr díla pak jeví sklon k historickému popisu společenských událostí, i když velmi dramatických a barvitě vylíčených“. Definitivní verdikt vyzněl v této slovníkové příručce takto: „Monografický román ve zkratce zachycující celý životní běh hlavního hrdiny, v němž např. dosáhl úspěchů Jirásek a Nováková, nebyl svou uměleckou podstatou zřejmě zcela vlastní Wintrovu uměleckému talentu. Přesto však Winter svým pojetím historické literatury /.../ vytvořil z ní prostředek, kterým vyjadřuje životní pocit, rozpornost vášní a smyslů, složitosti niterného života lidské individuality.“⁴

Zdá se, že k určitému průlomů literárnědějepisické tradice ve vztahu k *Mistru Kampanovi*, spjaté zejména s rezervovaným postojem Arna Nováka, došlo v české literární historiografii ve výraznější míře až v posledních desetiletích. Již v příručce *Čeští spisovatelé 19. století*, již sestavil týž vědecký tým Akademie věd, z jehož úsilí vzešel „Modrý“ čili Opelikův a Havlův *Slovník českých spisovatelů*, se v medailonu Zikmunda Wintrova (autorsky opět nepodepsaném) v souvislosti s jeho jediným románem zdůrazňuje především „konflikt jedince a doby“ v *Mistru Kampanovi*. Píše se

3 Srov. Jan V. Novák, Arne Novák: *Přehledné dějiny literatury české*, 3. vyd., Olomouc 1922, s. 484–485.

4 Srov. heslo Zikmund Winter in *Slovník českých spisovatelů*, edd. R. Havel a J. Opelik, Čs. spisovatel, Praha 1964, s. 375–376. Toto autorské heslo není podepsáno (!).

tu o spisovatelově vyličení „svérázného půvabu studentského života i běžných a soukromých starostí vysokoškolských studentů v letech před Bílou horou“, jakož i o tom, „kolik malicherné ješitnosti a zášti čekalo na příležitost pomstít se na ryzím, citově založeném člověku Kampanovi“. Hrdina je zde interpretován jako „laskavý i náročný učitel, jemný člověk a nešťastný muž, jehož manželské štěstí zničila smrt mladé ženy, a on se tím víc oddal svému poslání na univerzitě“.

Z hlediska struktury Wintrova epického díla se tu dále konstatuje, že v románu „se stýkají, prostupují a střetají tři způsoby podání: způsob lyric-ky náladový a meditativní, který připomíná mluvu básnickou, způsob zpravodajsky neosobní a věcný, jehož objektivnost mává ironický podtext (charakterizuje dějinné akce a jejich oficiální představitele). Třetí způsob zosobňuje Mollerus se svým projevem stejně bodrým jako vulgárně groteskním. V této stylové rozrůzněnosti i v jisté kompoziční rozptýlenosti díla vyčteme znamení doby, o níž román pojednává, i té, ke které se obrací.“ Dále se v tomto literárněhistorickém portrétu říká, že „osudy Karlovy univerzity i jejího rektora jsou v románě pojaty jako příznak národního údělu po bělohorské porážce, jako pokus vysvětlit, proč její důsledky byly tak dalekosáhle pustošivé. Wintrův pohled je krajně nesentimentální, snaží se vystopovat vnitřní slabost Čech před Bílou horou i po ní.“⁵

V analogickém duchu pojednává o románu necelě čtvrtstoletí po vydání kompendia *Čeští spisovatelé 19. století* kupříkladu i literární historička Blanka Svadbová. Podle její zhuštěné interpretace (v souhrnném výkladu o české próze 19. století, určeném pro potřeby gymnázií) *Mistr Kampanus* „/.../zobrazuje mravní konflikt vzdělaného humanisty nuceného vyrovnávat se s kompromisy. /.../ Román má mimořádné postavení v autorově tvorbě hlavně proto, že mu více než o individuální osud šlo o vystižení dobových souvislostí. Tím se Winter přiblížil Jiráskovu uměleckému postupu. Důrazem na povahokresbu individua se od svého přítele také zásadně odlišoval. Zatímco Jiráskův člověk se aktivně podílí na realizaci svých idejí, Wintrův hrdina své době nerozumí a východisko hledá v sebevraždě. Na rozdíl od Jiráska se Winter na dějiny díval skepticky, rezignoval na možnost jedince určovat běh dějin. Jeho postava je jejich obětí.“⁶ Za

5 Srov. *Čeští spisovatelé 19. století*, edd. M. Otruba a K. Homolová, Čs. spisovatel, Praha 1971, s. 228–229.

6 Srov. B. Svadbová, in *Literatura 19. a začátku 20. století*, Fortuna, Praha 1994, s. 179.

spisovatelovo „životní dílo“ pokládá *Mistra Kampana* rovněž olomoucký bohemista Jiří Skalička: podle něj román „nebyl optimistickým povzbuzením k aktivní činnosti vlastenecké jako u Jiráska, ale sugestivně podaný osud jeho hrdiny se stal tragickým varováním před ústupky zlu“.⁷

Po roce 1989 se *Mistrem Kampanem* prozítím nejzevrubněji (byť opět v rozmezí literárněhistorické zkratky) zabývala Jaroslava Janáčková, která vyzvedla i dobový kontext geneze spisovatelova románu a připomněla, že předtím se Winter „bělohorského traumatu dotýkal jen letmo. Tak jen zdaleka a nepřímo kroužil kolem otázek, které v *Konci samostatnosti české* (francouzsky 1890, český překlad 1893) formuloval francouzský historik E. Denis: Kterými chybami zasloužili sobě Čechové svého neštěstí? Jaká část zodpovědnosti příslušela lidem a jaká okolnostem?“ Badatelka shledává, že až ve svém románovém díle začal Winter na „otázky po odpovědnosti“ odpovídat – a konstatuje: „Pro tvůrce *Mistra Kampana* však nikdy nebyly dějiny smysluplným uskutečňováním pokroku ani velkých idejí, ale spíš hrubou mechanickou silou, která člověka zaskakuje, jeho nejlepší záměry křiví, láme, ironizuje či ztrapňuje. Krize historismu, resp. jedné metody historického zkoumání a myšlení, jakož i čas bělohorské katastrofy mohly Wintrově utkvělé skepsi k dějinnému pohybu přitakat anebo ji přizívit, a tak se v *Mistru Kampanovi* stalo.“ Připomínajíc společenský kontext autorova záměru Janáčková zdůrazňuje, že i podle tehdejších posuzovatelů „Wintrovým románem přibyla české literatuře kniha, která by se měla stát duševním majetkem národa“.⁸ Poté vybírá z dobových kritik několik symptomatických postřehů o „varovném zpěvu“ či „slabosti českých povah, těch lidí, které jako by zkazil a vysílil jakýsi jed...“⁹ V závěru svého medailonu literární historička soudí, že si „*Mistr Kampanus* uchovává pověst díla téměř nezařaditelného, byť jeho národně reprezentativní dosah a obecně lidský smysl je počínaje prvním vydáním mimo všecky pochyby“.¹⁰

7 Srov. *Panorama české literatury (Literární dějiny od počátků do současnosti)*, edd. L. Machala a E. Petřú, Rubico, Olomouc 1994, s. 153.

8 J. Janáčková: Historismus v poezii a próze, in *Česká literatura na předělu století*, ed. J. Janáčková, H & H, Jinočany 1991, s. 78.

9 Tamtéž, s. 79.

10 Tamtéž.

Přítom však nikoli náhodou právě v roce 1906, v téže době, kdy Wintrův román začal vycházet na pokračování ve *Zvonu*, si renomovaný esejista František Václav Krejčí ve své knížce *Sen nové kultury* již vůbec nepřipouštěl platnost iluzí o výchovně popularizujících kritériích posuzování literárního díla; deglorifikoval i ideál intelektuála formujícího pozitivistické či buditelské dějinné vědomí a zároveň i dosavadní tradici českého kulturního historismu: „Tyto těžké stíny minulosti doléhaly sotva kde dusivější tíhou na kulturní život než u nás v Čechách. Česká literatura až do nedávných dob nedovedla viděti a vyjádřiti Čechy, jaké jsou. /.../ Bylo v tom tolik elegického smutku, tolik hrobového puchu, tolik věci příliš strašných a krvavých pro naši mysl!“¹¹

V tomto kontextu českého myšlení Zikmund Winter svou specifickou variací kampanovského čili převážně pobělohorského tématu (tj. dilematu mravní odpovědnosti intelektuála ve chvíli kolapsu kulturní enklávy, do níž konkrétní jedinec náleží) záměrně a vědomě po svém způsobu přispěl či se připojil k rozpravám, v nichž čeští vzdělanci zejména v letech před vypuknutím první světové války vznětlivě i systémově reagovali nejen na podněty citovaného spisu Ernesta Denise, ale především na *Českou otázku* T. G. Masaryka (poprvé vydanou 1895) a na všechny problémy moderní národní identity, které s ní souvisely. Ihned po vydání Masarykova fundamentálního spisu se totiž počíná (se zákonitým připomenutím věčně aktuálních dilemat H. G. Schauera) v Čechách na přelomu století dlouholetý kulturněhistorický „spor o smysl českých dějin“, k němuž se vyjadřují i mluvčí literárního modernismu.

S přihlédnutím k myšlenkovým tendencím a sporům tehdejších let tvoří i *Mistr Kampanus* zřetelnou součást obnovované české kritické sebe-reflexe, která s analogickou naléhavostí a s podobnými myšlenkovými filiacemi v rozmanitých intervalech přetrvává až do dnešních dnů. Také ve Wintrově románu, vznikajícím v prvních letech 20. století (jeho tematika je v autorově tvorbě vskutku nápadně atypická), zjevně zaznívá ozvěna dobového reflektování „české otázky“ a formulování významu a poslání českých dějin ve srovnání se světovou historií, jakož i rozjímání o závažnosti tzv. naddějinných principů, zejména deistických a etických. Též prostřednictvím vrcholného umělce epického díla se uskutečnila v kulturním kontextu na počátku nového věku další pozoruhodná, ve svých filozofických závěrech zacíleně protitradiční tematizace dějinné látky a její

11 Tamtéž, s. 64.

novodobé reflexe. Vždyť i první kritikové románu impulzivně konstatovali, že se *Mistr Kampanus* začlenil do soudobého tlnutí k novému myšlení o dějinách, které tenkrát bylo zvlášť naléhavě „motivováno“ zájmem o českou přítomnost. V tomto smyslu se minulost a její palčivá problematika anebo naopak inspirativní odkaz stává v české beletrii i v odborných historických pojednáních v prvé řadě působivým nástrojem „osvětlení národní identity“.¹²

V souzvuku s dobovými pŕtkami již tři roky po vydání *Mistra Kampana* trpce konstatoval Masarykův duchovní a politický druh Jan Herben ve svých polemických úvahách, uveřejňovaných na stránkách *Času*, že „věčná otázka mezi svědomím a oportunismem řeší se ve prospěch oportunistu. Malá naše menšina stojí proti němu, neboť koneckonců celý oportunismus je nám otázkou takovou: smí konečně Čech dýchat plnými plicemi, smí volně vyznávat, že ctí své předky reformační a sám že chce žít podle zásad pokrokových, českých a přirozeně lidských, jak ho Bůh stvořil? Či má se pořád krčit jako člověk poddanský, dýchaje na půl plic; jako z nějaké cizí milosti trpěný, v cizích názorech formovaný a všecku důstojnost v sobě zapírající, aby se mu dobře vedlo na zemi? Máme věřit Husovi či Pálčovi?“¹³

Rozjitřená dikce tehdejších metodologických i publicistických úvah o smyslu českých dějin přivedla rok nato Zdeňka Nejedlého k opodstatněnému tvrzení, že nepřeklenutelnou neznámou celé domácí historiografie zůstává „člověk 16. století“ (coby předchůdce tuzemského individua doby pobělohorské), a potom též ke kategorickému konstatování, které může mít k problematice *Mistra Kampana* přímý i nepřímý vztah: „Že úpadek českého národa v 17. a 18. století nebyl způsoben **bitvou** na Bílé hoře, je dnes ovšem již samozřejmo. Žádný národ nezahynul nikdy v jediné bitvě, dokonce pak ne v bitvě toho druhu, jako byla bitva na Bílé hoře, jejíž význam i strategický byl daleko menší, než bychom při bitvě tak osudných následků čekali. Přesto však představa o úpadku českého národa bezprostředně po bitvě na Bílé hoře zůstala všeobecným majetkem národním. Přísné zkoumání historické však vyvrací tuto domněnku čím dál tím radikálněji právě tím, že **doba úpadku posunuje se stále více a více**

12 Srov. antologii *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, ed. M. Havelka, Torst, Praha 1995, s. 7 n.

13 Tamtéž, s. 233.

z doby bělohorské do doby pozdější. /.../ Národ může hynout jen mravně, to však nelze způsobit žádným vnějším nátlakem ani utrpením.¹⁴

Když na nekončící, stále a znovu živě aktuální či aktualizovanou diskusi o smyslu našich dějin v proměněném ovzduší tzv. první republiky navázal filozof Emanuel Rádl (pravděpodobně reagující na někdejší polemiky T. G. Masaryka a Josefa Pekaře), prohlásil, že „od dob protireformace se dělí naši lidé na dva tábory, jedny opravdové, kteří v něco věří, něco upřímně chtějí, hledají a vážně o to pracují, a na lidi, kteří jsou jen diváky na světě, kteří se přizpůsobují daným okolnostem, jsou v srdci lhostejní, rozumu nerozhodného a činů násilných“.¹⁵ V jiném společenském kontextu, v krušných chvílích po Mnichově 1938 vyslovil zjara následujícího roku filozof J. L. Fischer ve své přednášce patetické prorocství, že „učíníme-li všichni své povinnosti zadost, nepochybuji, že dnešní bouří vichřic přežije český národ, aby zocelený kázní chystal své nové a slavnější zítřky jako rytířský vítěz nad šalebným přeludem moci.“¹⁶

Podobný optimismus však zpravidla ani v nejmenším nesdíleli aktéři a svědci trudného období, metaforicky, leč i z pohledu kulturní historie tehdy vnímaného jako nové „pobělohorské“, jež nastalo po srpnu 1968 a které poznovu v českých dějinách umožnilo prožívat analogické kampanovské příběhy a spoluvytvářet nové variace kampanovského tématu morálky kolem nás a mravnosti v nás. Generalizujeme-li, vyústila tehdejší atmosféra ve zrození truchlivého a bezútěšného srpnového traumatu veškerého esteticky a myšlenkově nesterilního českého písemnictví. Jedním z jeho mluvčích ve sféře politizující a publicisticky exponované literární beletristiky se stal Vilém Hejl (1934–1989), který od roku 1978 žil až do své smrti ve vídeňském a posléze mnichovském exilu; zde působil jako zpravodaj Radio Free Europe.

Pouhý rok po svém odchodu z vlasti vydal spisovatel (do té doby známý z literární tvorby šedesátých let především coby autor detektivních historií a filmových scénářů) v *Sixty-Eight Publishers* svůj první román *Zásada sporu*, v němž demonstroval svébytnou modifikaci kampanovské tematiky. Nikoli náhodou je děj knihy situován i do totožného historického údobí, tj. do let po porážce povstání českých stavů 1618–1620. Protá-

14 Tamtéž, s. 350–351.

15 Tamtéž, s. 453.

16 Tamtéž, s. 826.

gonistou románu je typický pobělohorský intelektuál a literární tvůrce, umělecky nevýbojný poeta Šimon Lomnický z Budče. Jeho fiktivní příběh se stává spisovateli vítanou záminkou, aby se zaměřil zejména na analýzu postojů a argumentů jednotlivých postav nejranějšího pobělohorského času. V jejich chování a počínání záhy rozpoznáme přímou paralelu k posrpnové české přítomnosti, mimo jiné i analogii k problému nevyhnutelnosti alespoň dílčích kompromisů. Aby Hejl ještě víc zdůraznil modelovou politickou aktuálnost románu, nechává své postavy promlouvat hovorovou řečí moderního věku. Jeho Šimon Lomnický z Budče se v bělohorské atmosféře ocitá (ač od počátku katolík, jenž se nemusí přimět k nížádné konverzi náboženské a tudíž ani politické) v záluďném a zákeřném propadlišti mocenských střetů obou stran, přizpůsobujících si podle vývoje situace praktické pojetí dějin a usilujících o maximální ideologické zjednodušení veškerého „sporu o smysl“ tehdejšího času. Žádný postoj a žádná pravda již nejsou a nebudou tolerovány, pokud se budou odlišovat od dominantního a proklamativně nesnášenlivého mocenského programu.¹⁷

Tomuto inovovanému kampanovskému traumatu a dilematu se Vilém Hejl tváří v tvář českým posrpnovým intelektuálním politickým a morálním křížovatkám soustavně věnoval i ve svých dalších exilových prózách (vesměs vznikly ještě na domovské české půdě)¹⁸, ačkoli již nejsou lokalizovány do času *Mistra Kampana* a představují různostrunné variace paradigmatického typu „svědomí proti násilí“ či dramatického zpodobení střetu tolerance a intolerance. V následujícím románu *Ex offio* (1980) autor revokuje atmosféru v Čechách po roce 1969 a přibližuje ji vyprávěním o srdnatém novinářském objasňování jedné záhadné epizody rakousko-pruské války z roku 1866. Rovněž ve fantaskní Hejlově próze *Hodina hvězdopravců* (1980) se propojují dvě časové linie: soudobé úvahy o charakteru přítomnosti jsou ovlivňovány až podmiňovány retrospektivami o tragické historii skupiny jasnovidců, okultistů, astrologů a podobných jedinců, kteří měli být za druhé světové války duchovně zmanipulováni pro pragmatické záměry a účely nacistické tajné policie.

V myšlenkové tkáni autorova románového debutu a v jeho kampanovské variaci údělu českého intelektuála se soustavně uplatňují aktuální

17 Zde i dále viz V. Hejl: *Zásada sporu*, Sixty-Eight Publishers, Toronto 1978.

18 Srov. spisovatelovu charakteristiku prvních let strávených v exilu: „Zatím mi tu vycházejí knihy, které jsem napsal v Praze.“ Viz K. Hvižd'ala: *České rozhovory ve světě*, ČS. spisovatel, Praha 1992, s. 262.

paralely publicistické a politické. V posrpnovém dvacetiletí podobné tóny logicky zazněly kupříkladu i v historických eseích tzv. Podivena: „Bylo tedy nesnadno být naplno člověkem a Čechem zároveň. České sebevědomí a česká sebekritičnost se střetávaly jako nesmiřitelní odpůrci. Milovat svůj národ přirozeně ctnostnou láskou, být si přítom vědom, z jaké hmoty je uhněten, a navíc nesehat, to vyžadovalo mimořádnou moudrost, pokoru, odvahu i odolnost. Těch, kdo se o to pokoušeli, bohudík zvolna přibývalo, avšak jen nemnozí vytrvali, aby nám zanechali skutečné dílo. Byli to vesměs samotáři bez mandátu a je věci teprve dalších pokolení, jak s jejich odkazem naložit.“¹⁹ Reminiscenční myšlení je zřetelně zakódováno i v Hejlových publikacích o moderní historii, v nichž spisovatel promlouval jako politický publicista; mj. polemizoval s pojmem středoevropanství a tvrdil, že naše kulturní tradice a citění se v ničem mimořádném neodlišují od tradic kulturního okruhu západoevropských přímořských států. Jak podotýká spisovatel a esejista Pavel Švanda, umělcova logika byla v těchto úvahách „logikou probudilého nacionalisty, který se stále ještě v souladu s romantismem 19. století domníval v dějinách slyšet výzvu k velikosti, tj. pohotovost k boji a oběti. /.../ Bylo mu samozřejmé, že národ se buď chová jako hrdina nebo přestává být národem.“²⁰

O postmoderním posunu ve vnímání kampanovské tematiky v české společnosti a zejména literatuře poslední čtvrtiny 20. století vypovídá i okolnost, že Hejlvův „wintrovský“, byť publicisticky směřem k přítomnosti strukturovaný román nebyl mj. samizdatovou či ineditní literární kritikou vůbec reflektován ba dokonce téměř zaznamenán, ačkoli představuje symptomatický moment nonkonformní slovesné produkce. Četné filiace můžeme v tomto zacílení nalézt kupříkladu při srovnání s románem *Štěpení* Karla Pecky, variujícím bolestnou srpnovou tematiku a vypravěčovo hledání pocitu svobodné lidské důstojnosti s hledačskými motivy a pasážemi pobělohorskými. Mnohem citlivěji a pohotověji zareagovala kritika exilová.²¹ Valné satisfakce se Hejlovu románu žel nedostalo ve sféře literární

19 Srov. Podiven (= P. Pithart, P. Příhoda, M. Otáhal): *Češi v dějinách nové doby. Pokus o zrcadlo*, Rozmluvy, Praha 1991, s. 241.

20 P. Švanda: O rozvráceném osudu, *Proglas* 3, 1992, č. 1, s. 54–56.

21 Srov. J. Dresler: Román o charakteru, *Národní politika* 11, München, 1979, č. 10, s. [2]; A. Kratochvil: Renesance historického románu, *České slovo* 26, München, 1980, č. 2, s. 7; J. Kovtun: rec. Vilém Hejl, *Zásada sporu, Svědectví* 16, Paris, 1980/1981, č. 61, s. 107–109; J. Strnad: Spisovatel Vilém Hejl, *Zpravodaj* 13, Zürich 1980, č. 12, s. 28.

kritiky a lexikografie kupodivu ani po roce 1989. Miroslav Zelinský v rozmezí slovníkového hesla v autorově románové tvorbě vyzvedává především „prvky lehčího žánru“ a tvrdí, že v *Zásadě sporu* je „doloženo přesvědčení o možnosti zachovat si vlastní tvář i v okamžiku střetu s protichůdnými mocenskými silami“,²² třebaže román takřka jednoznačně vypovídá právě o dějinně se opakující kampanovské nemožnosti či nezpůsobilosti českého intelektuála vyčlenit se ze svého historického údělu – ať pobělohorského či posrpnového.

A tak se největšího uznání kampanovským variacím Viléma Hejla (zejména jeho bělohorskému románu *Zásada sporu*) dostalo paradoxně nikoli z pera literárního kritika, nýbrž ve sféře české dějepisné vědy. Jaroslav Marek v *Dějínách a současnosti* ve svém aktuálním exkurzu do beletristických luhů zdůraznil zejména okolnost, že jde o „vyprávění výjimečné sevřenosti a úspornosti výrazu, protkané skrytými narážkami na další významy řečeného, vyprávění už nejen o sporném hrdinovi, jako byl Mistr Kampanus, ale přímo o protikladu hrdiny“. V souzvuku s dobovým vnímáním Hejlova textu jakožto zapovězeného díla připomněl, že „proza, při jejíž četbě byl čtenář sedmdesátých let v nejistotě, zda ho deprimuje přítomnost proto, že zná její pravzor v žalostném průběhu a epilogu českého povstání, nebo zda prožívá potáčení poražených po Praze po roce 1620 proto, že zažívá něco podobného nyní i zde. Za obrysy příběhu se rýsuje problém ošidnosti našich soudů o hodnotě člověka, o jeho malosti a velikosti v dějinách, v českých dějinách zvláště. Nadto příběh bez laciných analogií až bolestně blízký přítomnosti.“²³

Jestliže Zikmund Winter v době svých šedesátin byl po dokončení *Mistra Kampana* postaven před možnost reagovat na generační polemiky s jeho vlastními zásadami odborné i literární činnosti, s jeho principem „mikrologické práce“ (in margine Novákova jubilejního článku v časopise *Přehled* si v soukromí sarkasticky poznamenal: „To psal můj žák dareba nepřičetná Arnošt Novák“),²⁴ spisovatel Vilém Hejl na jakoukoli, třeba i

Jako „brilantní, napínavý historický román“ hodnotí v přehledu exilové literární produkce *Zásadu sporu* i J. Čulík (*Knihy za ohradou. Česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971–1989*, Trizonia, Praha, b. d., s. 85.).

22 Srov. M. Zelinský: Vilém Hejl, *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*, díl 1, A–L, Brána, Praha 1995, s. 243–244.

23 J. Marek: Mezi minulostí a přítomností, *Dějiny a současnost* 13, 1991, č. 3, s. 64. Jeho recenzi (až jde o doposud jedinou reflexi Hejlova románu v Čechách) M. Zelinský ve *Slovníku českých spisovatelů od roku 1945* v rámci sekundární literatury neuvádí.

polemickou literárněkritickou reflexi své kampanovské románové variace z první poloviny sedmdesátých let teprve čeká. K bizarnímu zpoždění v interpretaci *Zásady sporu* možná dochází též kvůli tomu, že i prostřednictvím vylíčení antiiluzivního a antiutopického děje lokalizovaného do minulosti se v této próze stáváme svědky neslitovného pranýřování depresivního a marasmatického českého světa sedmdesátých let. Skutečně:

Res tua agitur.

24 Srov. V. Brožová: Dva autobiografické texty Zikmunda Wintra, in Zikmund Winter: *Paměti ze života dvou přátel*, ed. V. Brožová, Rakovník 1996, s. 4.

bohdan zilýnskýj

KRALOVICKO V DÍLE ZIKMUNDA WINTRA

Vztahy Zikmunda Wintra k jednotlivým českým městům resp. okolním regionům nezůstaly omezeny pouze na Rakovník a Prahu, jimž je věnována hlavní část jeho beletristického i odborného díla.¹ Menší, avšak postřehnutelnou pozornost věnoval uvedený autor např. Lounům, které byly centrem politického okresu sousedícího s Rakovnickem.² V této souvislosti je možno položit si otázku, zda se Wintrový literární i vědecké snahy dotkly některého dalšího regionu sousedícího s Rakovnickem.

Nemáme zde na mysli Slánsko, jehož dějinami se v první polovině 80. let 19. století zabýval Wintrův vrstevník, historik a beletrista Josef Lacina, který používal pseudonymu Kolda Malínský. Objektem našeho zájmu bude někdejší politický okres Kralovický, patřící dnes z větší části k okresu Plzeň-sever.

V době Wintrova rakovnického pobytu vymezeného lety 1874 a 1884,³ ale ještě i dlouho potom, zůstávalo Kralovicko značně periferní, pomalu se rozvíjející oblastí. Také její městské centrum v intenzitě sociálněhospodářského a kulturního vývoje zaostávalo za Rakovnickem a Plzní – zhruba mezi těmito městy bylo jádro kralovického okresu rozloženo. Teprve se značným zpožděním a v málo imponujících rozměrech se v tomto regionu

1 Tuto skutečnost dokládají Zikmunda Wintra sebrané spisy z beletrie a z kulturních studií (dále SS), sv. 1–21, J. Otto, Praha 1911–1925, obsahující dva svazky rakovnických a pět svazků pražských obrázků.

2 Z Wintrových lounských obrázků (týkajících se města nebo jeho okolí) uvádíme např. *Lounské figurky*, *Lounští advokáti kterak sobě mluvili*, *Ze smolné knihy*, *Kláni o děvče*, *Kterak sedláci prali pány*.

3 Řadu podrobností obsahuje např. sb. *Zikmund Winter a Rakovník*, ed. J. Bartoš, Rakovník 1937 a katalog V. Brožové *Zikmund Winter (1846–1912)*, Rakovník 1991.

ujímaly jinde už běžné projevy různých složek českého národního života. Jeho slabá intenzita v sobě skrývala pro Kralovicko určité nebezpečí. Ze severu se totiž k okresnímu městu značně přiblížila česko-německá jazyková hranice, která o něco východněji dosahovala i do bezprostředního okolí Rakovníka.

Jako doklad slabé intenzity českého kulturního a školského života na Kralovicku může sloužit skutečnost, že až do prvního decenia 20. století se zde nepodařilo založit žádné české periodikum. Kralovice také neměly české gymnázium ani reálku a musely se spokojit pouhou měšťanskou školou, odkud místní mladou inteligenci odčerpávaly střední školy v Plzni a v Rakovníku. V neposlední řadě scházela Kralovicku na konci 19. století výrazná literární tradice. Nenašel se zde žádný spisovatel, který by se pokusil výrazným způsobem o zpracování historické nebo současné látky z místního prostředí.

Obdobně se na Kralovicku nerozvinula dostatečně ani regionální historiografie. Dlouho ji nahrazovaly pouze nesmělé a nepočtené pokusy několika farářů z Kralovic, Plas a okolí, v jejichž úsilí v průběhu většiny 19. století doznívala specifickým způsobem stará plaská literární resp. historiografická tradice.⁴ Počátky další etapy ve vývoji místního dějepisectví, které vzešly z učitelského prostředí, se prosadily až po polovině 80. let.

Kralovický okres se ještě dlouho poté vyrovnával se zvláštnostmi své historické tradice. Dominantní místo v ní zaujala vzpomínka na někdejší plaský klášter, zrušený o sto let dříve. V 19. století ji tudíž reprezentovaly zejména velkolepé stavby barokního plaského konventu a probošství v Mariánské Týnici a spolu s nimi také renesanční zámek v Kaceřově. Všechny tyto vynikající památky, zbavené svého původního účelu, postupně chátraly. Přispívala k tomu mj. nedostatečná péče ze strany Metternichů, kteří byli majiteli panství od poloviny 20. let 19. století. Metternichové pobývající v Plasích nepředstírali žádnou vazbu na starší plaskou tradici, na niž jako pánové příslušného dominia navázali vskutku náhodou, a to až čtyři desetiletí po zrušení kláštera.

Také vlastní obyvatelé Kralovicka však vnímali v 19. století někdejší klášterní tradici poměrně pasivně a to přispívalo k jejímu pozvolnému dohasínání. Neexistoval žádný způsob jejího konstruktivního rozvíjení – nemohla jistě vstoupit jako pozitivní prvek do konceptu výkladu českých

4 Autor připravuje studii, ve které hodlá upozornit na projevy přežívání literární tradice plaského kláštera na Kralovicku v prvních třech čtvrtinách 19. století.

dějin pobělohorského období, který ve druhé polovině 19. století v Čechách převládl.⁵

Tento poněkud rozsáhlý úvod měl naznačit možnosti, které Wintrovi jako spisovateli i historikovi nabízel (či spíše nenabízel) kralovický region během jeho pobytu v Rakovnicích. Chronologii těchto let jeho života neznáme dostatečně podrobně. Proto nevíme, zda spisovatel – např. prostřednictvím školních nebo prázdninových výletů – nepoznal aspoň tu část Kralovicka, která je Rakovnicem nejbližší. Dvě Wintrovy beletristické práce, které budou dále zmíněny, na tuto otázku jasnou odpověď nedávají.

Zběžný pohled na Wintrovo beletristické i odborné dílo prozrazuje, že plaská klášterní tradice v něm nezanechala téměř žádnou stopu. Stejně tak ho nijak neovlivnilo v 19. století oblíbené podání o renesančním rodu Gryspeků a jeho zániku spojené s Kralovicemi a kaceřovským zámekem, ačkoli jeho ozvuky nalézáme v díle několika českých spisovatelů.⁶

Není třeba se příliš divit této slabé rezonanci různých projevů historické tradice sousedního regionu ve Wintrově díle. Pokud jde o Plasy, je nutno uvážit, že církevněhistorická problematika Wintra zajímala více jako historika než jako beletristu. Proto v hlavní Wintrově práci o církevních dějinách najdeme zmínky o některých reáliích spojených se stavem plaského kláštera v 16. století.⁷ Jejich začlenění do textu však nebylo důsledkem autorova studia torzovitě dochovaného klášterního archivu, který dochoval převážně písemnosti z pobělohorského období, pro Wintra už méně zajímavého.

Přeneseme-li svou pozornost na tehdejší města a městečka Kralovicka, pak je nutno uvést, že tyto obce neměly v době Wintrova působení v Rakovnicích uspořádány své starší písemnosti a nemohly proto začínajícímu spisovateli nabídnout prameny, které by ho výrazněji zaujaly. Vývoj příslušných lokalit, zvláště Kralovic, Kozlan a Čisté, probíhal navíc už v 16. a

5 Přiznačné je, že autorem nejrozsáhlejší pramenné studie o dějinách plaského kláštera vydané ve druhé polovině 19. století se stal německý historik B. Scheinpflug: *Materialien zu einer Geschichte von Plass und seiner Umgebung*, MVGDDB 12, 1873 – (až 4–15, 1876–7, passim.)

6 Rovněž v případě gryspekovské legendy a jejího literárního zpodobení připravuje autor spolu se Z. Hojdom podrobnější studii.

7 Z. Winter: *Život církevní v Čechách v XV. a XVI. století II*, Praha 1896, s. 693 passim 816 (podle rejstříku). Winter čerpal své informace, týkající se téměř výlučně 16. století, z pražských archivů, zvláště zemského, nebo i z dříve publikovaných materiálů.

17. století zcela ve stínu tehdejšího rakovnického života. Rakovnický městský archiv zůstal pro začínajícího autora po řadu let nevyčerpatelnou sbírkou svědectví o životě významného českého města. Pro Wintra nemělo smysl obracet se ve větším rozsahu na Kralovicko ani později, když jeho zájmy začaly mířit z Rakovníka do Prahy a dokonce ani tehdy, když se nesly k co nejvýraznějšímu poznání českého městského života 16.–17. století.

Wintrův vztah ke Kralovicku proto zůstal trvale a nejvýrazněji reprezentován dvěma ranými beletristickými pracemi, jimž se budeme věnovat dále. Pramenný materiál k nim nemusel autor hledat na Kralovicku, protože dostatečnou inspiraci našel v obou případech v rakovnickém městském archivu.

Nejprve byl na počátku roku 1882 vydán v několika číslech pražského týdeníku *Světozor* obrázek *Jiřík z Kozlan, odpovědník a škůdce zemský*, týkající se do té doby neznámého právního případu z první poloviny 17. let 16. století.⁸ V listopadu 1882 pak nabídl *Světozor* své stránky obrázku *Bitva v Hodyni*, časově spadajícímu do poloviny 16. století.⁹ Pro dobové pojmání Wintrových prací je příznačné, že v obsahu příslušného ročníku *Světozoru* nebyly oba obrázky zařazeny mezi „povídky, novely, humoresky aj.“, ale do oddílu „dějepis kulturní, historie a starožitnosti“. Brzy se dočkaly vydání v rámci raných knižních souborů Wintrových prací a při pořádání jeho spisů byly začleněny do shodného svazku *Rakovnických obrázků*.¹⁰

Obě jmenované práce patřily mezi Wintrovy tištěné prvotiny. Ze souměřitelných děl je o dva roky předstihla *Golgota*, kromě níž vyšlo před rokem 1882 jen několik drobnějších prací z prostředí Rakovníka, Rakov-

8 *Světozor* 16, 1882, s. 31 passim 79.

9 Tamtéž, s. 543 – 544, 555 – 558. Bitva v Hodyni poprvé knižně in Z. Winter: *Starobylé obrázky z Rakovníka*, Praha 1886, s. 17–33. Jiřík z Kozlan poprvé knižně in Z. Winter: *Rakovnické obrázky*, řada 2, Praha 1888.

10 Z. Winter: *Rakovnické obrázky. Ze života XVI. století*, řada 2, SS, sv. 1. a 4., Praha 1912, s. 197–215 (Bitva v Hodyni), s. 217–150 (Jiřík z Kozlan). Cit. dle Z. Winter: *Rakovnický primátor a jiné rakovnické obrázky*, Dílo Zikmunda Wintra (dále DZW), sv. 3, ed. M. Novotný, Praha 1941.

nicka a Křivoklátska.¹¹

Dílo věnované Jiříkovi z Kožlan je spjato s Kralovickem především osobou svého protagonisty, beznadějně vzdorujícího vlastní vrchnosti i všem ostatním, kteří se na něm skutečně nebo údajně provinili. Děj však v poddanském městečku či městě Kožlanech¹² pouze začíná, přičemž tamní prostředí je naznačeno jen v hrubých rysech. Větší díl příběhu nás postupně přenáší do křivoklátských lesů, Rakovníka, Lipska a Prahy. Zde na Pohořelci v roce 1574 život Jiříka z Kožlan pod katovým mečem končí. Celkově je děj obrázku nejvýrazněji spojen s Rakovníkem, který vyvinul největší iniciativu ve věci srovození Jiříka z Kožlan ze světa.

Pestrá dějová linie byla autorem vytvořena na základě značného počtu pramenů nalezených v rakovnickém archivu, které umožnily sestavení živého a dynamického plátna.¹³ Ve větší či menší úplnosti nebo prostřednictvím krátké ukázky je v tomto obrázku představeno ne méně než osmnáct dokumentů, jeden z nich dokonce v jazykově německé podobě. Rekonstrukce Wintrova autorského postupu resp. jeho práce s prameny by vzhledem k jejich množství byla v tomto případě složitější záležitostí a proto od ní v tuto chvíli upouštíme.¹⁴

Jiřík z Kožlan plnil stejně jako jiné Wintrovy práce určitou měrou i osvětovou funkci, což dokládá rozsáhlá autorova poznámka věnovaná fenoménu opovřednictví v Čechách 16. století.¹⁵ V pozdějších knižních přetiscích byla tato poznámka vynechávána, příslušná problematika však

11 Srov. tituly otištěné na počátku 80. let a uvedené v zatím jedině, ne zcela úplně bibliografii Wintrova díla; J. V. Šimák: Zikmund Winter. Materiály k vypsání života a díla, *Časopis Společnosti přátel starožitnosti českých* 20, 1912, zvl. otisk, s. 23.

12 Winter použil v titulu i textu své práce tehdy běžného tvaru „Kožlany“. Ten byl editory zachován i v novější době, kdy se začalo používat dodnes úředně platného tvaru „Kožlany“.

13 Odkaz na prameny rakovnického archivu (zejména kopiáře) podal Winter v poznámce umístěné na vstupní stránce časopiseckého otisku, zatímco v případě Bitvy v Hodyně takovou poznámku postrádáme.

14 Stručný výklad o případu Jiříka z Kožlan podal později také V. Kočka: *Dějiny politického okresu kralovického* I, Kralovice 1930, s. 364.

15 *Světozor* 16, 1882, s. 33.

došla podrobného výkladu ve Wintrově *Kulturním obrazu českých měst*.¹⁶ Zde autor podrobně upozornil na jiný případ opovědnicví, s kterým se v roce 1562 vypořádal Tábor. Stejně jako v případě *Jiřika z Kozlan* tedy zpracoval Winter tuto událost nejen výkladem v odborné syntéze, ale také prostřednictvím beletristického příspěvku.¹⁷

Do kralovického regionu je téměř celým svým dějem zasazena druhá Wintrova beletristická práce, výjimkou je pouze krátká zmínka v závěrečné části o konečném posouzení celého právního případu v Rakovnice. *Bitvu v Hodyni* autor v podtitulu označil jako „venkovský obrázek ze 16. století“. Zpodobení příslušného prostředí není ve Wintrově díle naprosto ojedinelou záležitostí, přestože život selských vrstev zůstal trvale mimo hlavní linii autorova zájmu. V jiném svém „příspěvku k dějinám selským“, pojatém populárně vědecky, totiž autor konstatoval, že použité doklady získal při sběru materiálu k dějinám městského stavu v Čechách, že však obšírné dějiny venkovského lidu „napiše pero povolanejší“.¹⁸ Venkovského světa se beletrista Winter dotkl ještě v malém souboru *Z okolí pražského vesnické idyly*¹⁹ a v jiných drobných pracích.²⁰

Dějiště svého venkovského obrázku z Kralovicka Winter charakterizoval stručně a výrazně, i když ne zcela přesně: „Hodyně pěkná ves, mezuje na sever s dědinami kozlanskými, na západě s kralovickými. Přicházíme-li od Kozlan, zříme, že vyrůstá ve hlavách řečené vesničky

16 Srov. Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst* II, Praha 1892, s. 168–178; o případu *Jiřika z Kozlan* se autor zmiňuje na s. 175, pozn. 48 a na s. 178.

17 Z. Winter: *Kulturní obraz českých měst* I, s. 177–178. Dílko Strach na Táboře, časopisecky otištěné roku 1892, podrobněji rozvedlo popis celého případu; srov. Z. Winter: *Pražské obrázky*, řada 5, SS, sv. 15, Praha 1922, s. 291–303; též in Z. Winter: *Peklo a jiné pražské obrázky*, DZW, sv. 8, Praha 1951, s. 259–268.

18 Z. Winter: *Z českých chaloupek. Příspěvek k dějinám selským*, *Zlatá Praha* 4, 1886/1887, s. 538 passim 630.

19 *Lumír* 1892, poté knižně in Z. Winter: *Pražské obrázky*, řada 1, Praha 1913, s. 297–311. Srov. též *Kterak sedláci prali pány. Ze smolné čili černé knihy lounské*, tamtéž, s. 313–323.

20 Jako „obrázek venkovský“ je označena práce *Bezbožnice*, *Zlatá Praha* 1903, poté knižně in Z. Winter: *Pražské obrázky*, řada 5, SS, sv. 15, Praha 1922, s. 305–318. Zcela neměstské je svým tématem také dílko *Dvě košile* (*Pražské obrázky*, řada 4, SS, sv. 14, Praha 1918, s. 457–465).

nehrubý vršek /.../.²¹ Můžeme se dohadovat, zda lze tento úryvek chápat jako doklad Wintrový osobní znalosti vesnice, která byla v době napsání povídky označována daleko častěji novotvarem Hodina.

K žádné skutečné bitvě v této vsi v roce 1548 nedošlo – pod honosným názvem se skrývá pouhopouhá posvícenská rvačka v jednom z nepočtených selských stavení. Aktivní i pasivní účastníci byli děním tak zaujati, že neváhali v rámci souboru výpovědí, který o rvačce vydává podrobné a košaté svědectví, použít několikrát právě termínu „bitva“. Jeho převzetí není u Wintra ničím neobvyklým – v rámci svého popisu městského prostředí mu dává zaznít velmi často.²² V případě tohoto obrázku však nepřipojil vysvětlující kulturněhistorickou poznámku, např. v podobě výkladu o dobových posvícenských zábavách. Případ zachycený v *Bitvě v Hodyni* Winter stručně zmínil ve své odborné práci o Rakovníku v 16. století.²³

Užívala-li dobová kritika s oblibou přirovnávání Wintrových beletristických prací k žánrovým obrazům holandských malířů 17. století, pak pro *Bitvu v Hodyni* platí tato charakteristika zcela určitě.²⁴ Děj probíhá v postupně houstnoucím alkoholickém, přesněji řečeno pivním, oparu od časného rána až do noci. Pivo je, jak autor několikrát uvádí, kozlanské.²⁵ Velké pojídání a popíjení spojené se zprvu nevinnými žerty zákonitě končí důkladnou, několikafázovou rvačkou.

21 Z. Winter: *Rakovnický primátor a jiné rakovnické obrázky*, s. 169. Ve skutečnosti jsou Kralovice na severozápad od Hodyně. Mezi touto vsí a Kozlany leží ještě Wintrem nezmiňovaná vesnice Dřevce, o bezprostředním sousedství dědin hodyňských s kozlanskými se tudíž nedá mluvit.

22 Rovněž jen rvačky se týká Wintrova próza *Bitva* ve škole u sv. Štěpána (*Zlaté mládí* 5, 1889/1890, s. 115–118, poté in Z. Winter: *Pražské obrázky*, řada 4., SS, sv. 14, Praha 1918, s. 403–408.). V *Kulturním obrazu českých měst* (I, Praha 1890, s. 610–611) se autor věnuje jevu, který nazývá „bitvy jarmareční“. Velmi frekventovaný je tento termín např. in Z. Winter: *V ohradě měst a městských zdech*, řada 1., SS, sv. 7, Praha b. d.

23 Z. Winter: *Rakovník století šestnáctého. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*, *Časopis Muzea Království českého* (dále *ČČM*) 58, 1884, s. 229.

24 Srov. např. O Theer: *Zikmund Winter*, *ČČM* 78, 1904, s. 19–32.

25 K někdejší výrobě piva v Kozlancech srov. nejnověji J. Sklenář: *Privovarnictví a pivovary na Kralovicku a Manětínsku*, [Čistá] 1996, s. 55–63.

Ve své době jistě dosti běžná událost se stala po půldruhém roce objektem soudního sporu vedeného v Kralovicích. Při této příležitosti vznikl zjevně jediný pramen, využitý Wintrem při psaní obrázku. Výpovědi obou hlavních účastníků rvačky, sedláka z Hodyně, který byl poddaným plaského opata, a ševce z Kožlan, poddaného pana Týřovského z Einsiedlu, doplněné z úst svědků jedné i druhé strany, poskytly materiál, zpracovaný autorem se zjevnou chutí. Pramen, kterého Winter použil, tj. list Kralovických do Rakovníka s podrobným vypsáním pře, byl vydán v regionálním tisku v polovině 30. let. Díky této edici máme v tomto případě možnost přesněji sledovat finesy autorovy práce s textem pramene.²⁶

Winter zahájil líčení krátkým úvodem situovaným do ševcovské rodiny v Kožlanech. V návaznosti na něj s nadhledem převyprávěl a logicky domyslel celý děj, přičemž ve srovnání s postupem svého pramene běh událostí zjednodušil a zpřehlednil. V následující části, kde Winter popsal soudní jednání v Kralovicích, dal slovo přímo pramenu, jehož svědectví už bezprostředně předtím převyprávěl. Text obou hlavních výpovědí přitom zkrátal a místy i mírně upravoval, u výpovědi ostatních svědků použil daleko výraznějších škrťů, aby oprostil text od statickosti a opětovného návratu stále stejných epických motivů. Přes tuto snahu se Wintrovi nepodařilo vyhnout určitému opakování některých motivů, čímž je celkové působení díla poněkud zeslabeno. Spisovatel sám v této části snad až příliš ustoupil do pozadí a teprve v úplném závěru připojil několik hodnotících slov.

V této souvislosti si neodpustil líbivý happy end. V dostupných pramelech jsme nenašli zprávu o pozdějším sňatku dětí obou protagonistů hodyňské bitvy a považujeme proto tento motiv za Wintrovo volné domyšlení svědectví pramene. Také jeho závěrečné bodré úvahy, parafrázující text refrénu Krovovy *Písně husitské* („Milujme se, napijme se, vybijme se – a pak milujme se!“), působí dnes poněkud vyumělkovaně. Uvedené skutečností a poznámka o pivu kožlanského sládky Michala přispívají k tomu, že *Bitva v Hodyni* vyznívá poněkud selankovitým až idylickým dojmem.²⁷

26 Ortel z Kralovic o bitvu 1550, ed. F. J. Zetek, *Kralovický obzor* 22, 1935, č. 31 – č. 36, vždy s. 1–2 resp. 1–3; přetisk: F. J. Zetek (red.): *Popis politického okresu kralovického, [Kralovice] 1932–1936*, s. 553–568.

27 Slovo „idyly“, použité Wintrem přímo v názvu jiných prací, se však stává něčím úplně jiným, je-li ho použito s tragicky ironickým přízvukem. Srov. zmíněné „kruté idyly“ z pražského okolí.

Výrazně tím kontrastuje s ponuře působícím ukončením obrázku o Jiříkovi z Kožlan.

Pro definitivní knižní podobu stačil ještě Winter obě svá často jmenovaná dílka přepracovat, jako to učinil i s jinými svými pracemi. Úprava spočívala spíše v dalším rozvedení nebo upřesnění částí textu, nežli v jeho zkracování. V každém případě šlo o důkladnou práci snažící se obrázky dále zkvalitnit. Winter při této příležitosti zasahoval do textu starších tištěných variant obou prací.²⁸ Tak v textu *Jiříka z Kozlan* připojil dosti dlouhou epizodu o dopadení opovědníka v Lipsku, pro niž mu předtím asi scházely dostatečné podklady. Zároveň Winter zkrátil původně o mnoho rozsáhlejší citaci z německy psaného reversu purkmistrů a konšelů Rakovníka a jiných měst určeného pro Lipsko.

V případě *Bitvy v Hodyni* Winter upravil především druhou část obrázku, tedy vlastní převyprávění události. Doplnil zde leckterý čtenářsky vděčný detail, např. o tom, jak byly bitkou postiženy přítomné selky. Uvedme ještě kuriózní doklad poctivé autorské pedantičnosti, týkající se momentu, který přispěl ke vzniku hodyňské bitvy. Kožlanský švec se z žertu vrací do místnosti, kde se „kvasí“, oknem a končí na hodovním stole. Zde je pak posouván za všeobecného veselí od jednoho účastníka ke druhému, což doprovázejí výkřiky spolustolovníků: „Je můj! Je můj!“ Tuto pout' po stole odnáší švec v první verzi obrázku mastnou skvrnou na zádech. V definitivní verzi Winter ozdobil švecova záda efektnější a barvitější skvrnou povídkovou.

Je logické, že odchod z Rakovníka do Prahy vedl k přerušení fragmentárního a spíše náhodného vztahu Zikmunda Wintra ke Kralovicku. Dále už můžeme sledovat pouze jinou jeho rovinu díky drobným zmínek autorových syntéz věnovaných dějinám kulturního a hospodářského vývoje českých měst a měšťanstva. Takto vstupovaly postupně do Wintrových vědeckých prací ani ne tak Kralovice, ale spíše v blízkém sousedství ležící městečko Čistá a zejména vícekrát zmíněné Kožlany.

Kožlany se staly počtem vystupujících osob v obou výše uvedených Wintrových obrázcích nejvýrazněji reprezentovanou lokalitou z prostoru

28 Oba opravované texty: fond Z. Winter, literární archiv Památníku národního písemnictví.

Kralovicka.²⁹ Z tohoto důvodu je pozoruhodné, že i v odborných pracích čerpal autor z kožlanského materiálu nejvydatněji, byť pouze jednorázově. V druhém dílu *Kulturního obrazu českých měst* je na více než deseti místech citována kožlanská městská kniha založená v roce 1620 a vedená pak po řadu desetiletí. Wintrovi zapůjčil tento pramen ke zpracování místní učitel Majer.³⁰ Využití této kožlanské knihy je vzácným dokladem konkrétní Wintrovy práce s městskými prameny z Kralovicka. V pozdějších jeho knihách o městských řemeslech a školství se už nic podobného neopakovalo.

Jednu z drobných zpráv využitých Wintrem v *Kulturním obrazu* vytěžil a využil později z téže městské knihy učitel kralovické měšťanské školy Jan Dyk, hlavní autor *Popisu politického okresu kralovického* z poloviny 80. let.³¹ Právě tento muž, od roku 1893 jeden z hlavních organizátorů kulturního a společenského života v Kralovicích, může být na přelomu 19. a 20. století označen za jediného výraznějšího představitele skromných snah o rozvoj místního dějepiscetví.³² Dykovou zásluhou došlo k uspořádání do té doby nezvěstného a tudíž nevyužitelného kralovického městského archivu, který se ukázal být bohatším než kožlanský.

Po roce 1900 se proto v plzeňských periodikách objevily Dykovy črty stavěné na kralovickém pramenném materiálu 17. století.³³ Autorovi se

29 Celkem figuruje v obou Wintrových obrazech více než deset konkrétních osob z Kožlan. Část z nich je doložena u příslušných let i v nejstarší dochované kožlanské městské knize z let 1491–1662, uložené dnes ve Strahovské knihovně v Praze (sign. DT II 13), s níž však Winter nepochybně nepočítal.

30 Z Winter: *Kulturní obraz českých měst, Život veřejný v XV. a XVI. věku* II; s. 9, poté s. 24 passim 875. Doklady se týkají nejen 20. let 17. století, ale i roku 1657 resp. konce 17. století. Je zajímavé, že v pozdějších knižních pracích už ponechal kožlanský materiál plně stranou. Od detailního rozboru zpráv o Kožlanech i jiných lokalitách zde musíme upustit.

31 Z Winter: *Kulturní obraz českých měst* II, s. 814; informuje zde o propuštění starce obviněného z krádeže raků. Tutéž příhodu zpracoval J. Dyk: *Obrázky z doby pobělohorské, Plzeňský obzor* 3, 1894, č. 52 (30. 6.), s. 265.

32 Nevelká monografie M. Flegla *O životě a díle Jana Dyky*, s. 1. 1970, neobsahuje bohužel bibliografii Dykových odborných a publicistických prací.

33 Viz např. J. Dyk: *O té uherké nemoci* (Příspěvek ke kulturním dějinám XVII. věku. Z archivu města Kralovic), *Plzeňský obzor* 11, 1902, č. 18 (11. 2.), s. 1–2; též: *Zrádce* (Z archivu kralovického), *Plzeňské listy* 1906, č. 125 (2. 6.), zábavná a poučná příloha, s. 1–2.

podarilo proniknout s příslušnými náměty i do pražského tisku, a to až do fejetonu *Národních listů*.³⁴ V knižní podobě se však soubor Dykových kralovických obrázků neobjevil. Tyto dnes zapomenuté práce nepostrádaly inspiraci ze strany díla Wintrova, které na kralovického autora asi působilo už dříve.³⁵

Vliv Wintrova odborného díla je pravděpodobný také v případě obsáhle založené práce o dějinách města Kožlan, vydané jen časopisecky v kralovickém týdeníku v posledních měsících spisovatelova života.³⁶ Zmíněný list otiskl nedlouho poté nekrolog Zikmunda Wintra, kde bylo prostřednictvím epizody z knihy o českém církevním životě a krátkého převyprávění *Bitvy v Hodyni* připomenuto místo Kralovicka v jeho díle.³⁷

Pro osud regionální historiografie na Kralovicku je příznačné, že Dykovy náběhy nedokázal žádný z místních badatelů prohloubit. Kralovicko dodnes nenalezlo badatele, který by po wintrovsku dokázal přehlédnout, zpracovat a důkladně využít dochovaný pramenný materiál týkající se minulosti zdejších městských lokalit. Takovou práci v plné míře nevykonal ani amatérský historik Václav Kočka, který ve 30. letech tohoto století vydal dvoudílné dějiny kralovického okresu.³⁸ Wintrovo odborné dílo může být proto chápáno jako trvalá výzva ke koncepční práci, která by konečně přispěla k hlubšímu poznání dějin tohoto poměrně málo známého regionu na pomezí středních a západních Čech.

34 J. Dyk: Před popravou (Z ovzduší sedmnáctého věku. Z archivu kralovického), *Národní listy*, 21. 12. 1901, s. 1. Srov. i J. Dyk: Kralovice za války třicetileté (Z archivu městského), *Vyšehrad* 1902, č. 2, s. 17–18.

35 Přímý kontakt mezi historiky nebyl zatím z pramenů doložen. O pravděpodobném vlivu děl F. Palackého, T. V. Bílka a Z. Wintra na mladého Dyka uvažuje M. Flegl: *O životě a díle Jana Dyka*, s. 13.

36 Pramenná studie autorů J. H. a A. B.: Kronika města Kozlan, *Kralovický obzor* 1, 1910/1911, č. 25, *Kralovický obzor* 2, 1911/1913, na pokračování v č. 1 (7. 12. 1911) až 8 (27. 1. 1912).

37 J. Holý: Dr. Zikmund Winter, *Kralovický obzor* 2, 1911/1913, č. 28 (22. 6. 1912), s. 2–3.

38 Srov. B. Zilynskij: Václav Kočka – regionální historik Kralovicka a Rakovnicka, *Severní Plzeňsko* 3, Mariánská Týnice 1997, s. 46–57.

vít vlnas, tomáš sekýrka

TRAGÉDIE BĚLOHORSKÁ VE VÝTVARNÉ TRADICI

Námětem našeho příspěvku nechce a nemůže být vyčerpávající soupis ikonografie bělohorské bitvy a jejích následků. Pokusíme se pouze ve stručnosti naznačit hlavní směry, jimiž se ubíral vývoj zobrazení tohoto námětu a tím i pozadí výtvarné tradice, s níž se nutně musel vyrovnávat jak autor *Mistra Kampana*, tak především jeho ilustrátor Adolf Kašpar.¹ Ponecháváme záměrně stranou řadu dobových zobrazení bitvy, mnohdy stylizovaných a alegorizovaných, které jsou součástí dobových letáků a časových grafických projevů. Jejich společným zdrojem je vesměs známý a často kopírovaný čtyřdílný cyklus rytin Johanna Sadelera, znázorňující jednotlivé fáze bitvy. Z této předlohy čerpají i četná panoramatická malířská zobrazení historické události, z nichž nejhodnotnější je zřejmě obraz Peetera Snayerse v Královském muzeu krásných umění v Bruselu.² *Bitva u Prahy* (označení „bělohorská“ se začíná užívat až později) tvoří také pozadí grafických portrétů některých jejích protagonistů, např. Karla Bonaventury Buquoye, Jana Jakuba z Anhaltu nebo Dominika à Jesu Maria.³ Prostřednictvím posledně jmenovaného vstoupilo bělohorské téma i do velkého barokního umění. Podnět k tomu poskytla známá legenda, podle níž tento karmelitán osobně povzbuzoval s křížem v ruce spojenecké

- 1 Jako „román tragédie bělohorské“ byl *Mistr Kampanus* označen nakladatelstvím J. Otty v propagační kampani při svém prvním vydání. Srov. V. Brožová: Wintrův *Mistr Kampanus* v soukollí konkurence a trhu, příspěvek ze sympozia Umění a veřejnost v 19. století konaného 7. a 8. 3. 1996 v Plzni, *Mimulosti Západočeského kraje* 33, Plzeň 1998, s. 129–136.
- 2 Reprodukován např. in *Aufklärung und Revolution. Europa im 17. und 18. Jahrhundert*, ed. H. Pleticha, Gütersloh 1989, příl. za s. 32.
- 3 Soupis ikonografie bitvy F. X. Harlas: Bělohorské památky, in *Bílá hora*, Praha b. d. (rozšířený a opravený otisk z 2. ročníku *Máje*), s. 12–17.

vojáky, přičemž měl na prsou zavěšený obrázek Madony (či lépe Adorace dítěte), který našel na nádvoří strakonického hradu. Místní luteráni předtím vypíchali malované Matce boží oči a pohledem na takto potupený katolický symbol prý páter Dominik zvyšoval bojové odhodlání katolických vojáků. Tak se zrodila legenda o mariánském zázraku, jehož působením byli na Bílé hoře potřeni heretikové, a tak se zrodila i Panna Maria Vítězná, uctívaná v celé katolické Evropě. Původní strakonický obraz, slavně přenesený do Říma, padl za obět' požáru kostela S. Paolo fuori le mura roku 1833. Již v roce 1622 si jeho napodobeninu pořídili pro svůj malostranský kostel karmelitáni, druhá kopie obrazu Panny Marie Vítězné je pak od roku 1708 umístěna v kostelíku na Bílé hoře.⁴ Zde se nacházejí i nejvýznamnější doklady barokní ikonografie na dané téma u nás. Nerozměrná freska Václava Vavřince Reinerera (1718) zachycuje pátera Dominika se strakonickou deskou během modlitby před bitvou.⁵ Protilehlá malba Johanna Adama Schöpfa (1728), navazující ideově na dílo Reinerovo, představuje útěk protestantského vojska po osudné porážce.⁶ Z hlediska ikonografické typologie je však nejzajímavější štukový reliéf ve štítě kostela. Bitevnímu výjevu, nad nímž se ve slávě vznáší korunovaný obraz P. Marie Vítězné, vévodí karmelitán, který jede na čele katolického vojska a křížem v pozdvižené pravici zahání protestanty na útěk. Nápis na rámci reliéfu cituje slova evangelia, připadající na neděli v den bitvy: „dejte císaři, co je císařovo, a co je božího, Bohu“.⁷ Kompozice výjevu ukazuje, nakolik bylo zobrazení bělohorského zázraku počátkem 18. století již ikonograficky fixováno. Častěji než v Čechách, kde tento motiv víceméně nepřesáhl hranice řádového prostředí, se s postavou hrdinného karmelitána setkáváme v rakouském, jihoněmeckém a řídkěji i v italském umění. K nejzajímavějším dokladům zde náleží obraz v soukromém majetku, který byl poprvé publikován teprve v rámci nedávné výstavy neapolského barokního umění z časů habsburského místokrálovství (Videň–Neapol, 1993/94).⁸ Jde o dílo, u něž kupodivu nebyly problémy s určením autorským, ale iko-

4 J. Herain, in *Na Bílé hoře*, Praha 1911, s. 84–85.

5 P. Preiss: *Václav Vavřinec Reiner*, Praha 1970, s. 21–22, č. 12.

6 P. Preiss: Malířství pozdního baroka a rokoka v Čechách, in *Dějiny českého výtvarného umění II/2. Od počátků renesance do závěru baroka*, Praha 1989, s. 764.

7 J. Herain in *Na Bílé hoře*, s. 81, 84.

nografickým. Autorem vzrušeného, koloristicky mistrně řešeného výjevu, je nepochybně slavný neapolský umělec Giacomo del Po (Řím 1652 – Neapol 1726), činný mimo jiné i pro středoevropské objednavatele, jako např. Evžena Savojského. Obraz vznikl pravděpodobně jako modelletto k malbě, datované rokem 1708, kterou lze nalézt v severní příčné lodi karmelitánského kostela S. Teresa degli Scalzi v Neapoli. Italská literatura její námět interpretuje jako „Sv. Jan z Kříže v bitvě u Prahy“. Aukční katalog Sotheby's z roku 1991 pro změnu vidí v obraze sv. Jakuba potírajícího Saracény. Oba výklady nepostrádají logiku. Ikonografický typ svěťce - válečníka, za nímž vlaje výrazný bílý prapor s křížem, se skutečně blíží ustálenému zobrazení sv. Jakuba jako patrona reconquisty. Ke ztotožnění jezdce se sv. Janem z Kříže (který zemřel roku 1591 a v Čechách nikdy nebyl) zase svádí skutečnost, že vedle Madony je v otevřených nebesích zobrazena i přimlouvající se sv. Tereza z Avily, častá společnice Janova. Obrázek Strakonické adorace na řeholnickově hrudi i náznak pražské veduty v pozadí však jednoznačně určují námět obrazu jakožto výjev z bitvy na Bílé hoře. Wolfgang Prohaska, který obraz poprvé publikoval, se pokouší dokázat, že ve skutečnosti nejde o scénu z rozhodné srážky 8. listopadu 1620, nýbrž o motiv šarvátky mezi stavovskými a oddílem neapolského generála Carla Spinelliho, k níž došlo 30. října u Rakovníka. Proti tomu však hovoří skutečnost, že Dominikovo vystoupení tradice jednoznačně ztotožňuje s Bílou horou, a že navíc karmelitán netáhl se Spinelliho žoldněři, ale s armádou Maxmiliána Bavorského, ke kterému byl poslán, aby mu odevzdal čestný meč od papeže. Obraz Giacomo del Po přitom skutečně souvisí s neapolskou rodinou Spinelli, jejíž předek jako velitel jedné císařské tercie bojoval i u Prahy. Velký senešal Scipione Spinelli dal roku 1708 namalovat obraz k počtě Dominika a Jesu Maria, zamýšlený současně jako hold dočasným habsburským pánům Neapole. Bysta Karla VI., která stojí v neapolském chrámu v sousedství této malby, je dostatečně výmluvným svědectvím. Neobvyklý motiv sv. Terezie v kontextu bitevního výjevu má bezesporu souvislost se zasvěcením chrámu.

Jenom ve zkratce tu lze zmínit i další možnou (byť nepřímou) náražku na bělohorskou bitvu v evropském barokním malířství, kterou se nedávno velmi důmyslným způsobem pokusil interpretovat Lubomír Konečný.⁹

8 W. Prohaska in *Barock in Neapel. Kunst zur Zeit der österreichischen Vizekönige*, katalog, Neapol 1993, s. 178–179, č. k. 23.

Výklad vychází z analýzy Rubensova obrazu Apokalyptické ženy, objednaného roku 1623 pro kostel v bavorském Freisingu. Dílo má složitou ikonografii, v jejímž rámci je typ Apokalyptické ženy kombinován s Immaculátou a aktualizován ve smyslu vítězství protireformace nad heretiky připomínkou P. Marie Vítězné. Tato koncepce vyplývá mimo jiné z historického zasvěcení mariánského bratrstva v blízkém Ingolstadtu, podpořovaného Maxmiliánem Bavorským, ligistickým vítězem na Bílé hoře. Lubomír Konečný si všímá zvláště astronomicky pozoruhodného znázornění Měsíce pod nohama Rubensovy Apokalyptické ženy. To zřejmě vychází ze spisu Galilea Galileiho „Siderius Nuncius“ (1610), v němž se kruhovitá prohlubeň ve středu Měsíce přirovnává ke geografickému tvaru Čech, obklopených rovněž ze všech stran horami. Podle tohoto výkladu, v němž „Čechy na Měsíci“ hrají klíčovou roli, tedy zabránila Rubensova apokalyptická žena (tj. katolická církev) v poslední chvíli hadovi (tj. protestantské herezi), aby se zmocnil Českého království. Konečného brilantní ikonologická analýza, kterou zde resumujeme, dokládá nejen místo Čech v povědomí evropských vzdělanců počátku 17. století, ale též globální význam českých událostí na počátku třicetileté války.

Od sklonku 18. století nastupuje nové pojetí bělohorského tématu. Českým buditelům nyní symbolizuje pláň za Břevnovem především hřbitov a Golgotu Čechů, aby se posléze proměnila přímo ve „vrcholný bod a zároveň symbol národní martyrologie“ (J. Rak).¹⁰ Z výtvarného umění však tentýž motiv zdánlivě paradoxně na dlouhou dobu mizí. Důvodů je několik. Krásné umění se ve svém celku stává nositelem nacionální ideologie mnohem později než literatura. Svě zde jistě sehrává i cenzura a autocenzura, neboť k malířským připomínkám katastrofy bělohorské jsou oficiální místa mnohem méně tolerantní, než například k námětům husitským, běžně se objevujícím již v době předbřeznové.¹¹ Zatímco však tematika

9 L. Konečný: Petr Pavel Rubens, Galileo Galilei a bitva na Bílé hoře, in *Ars baculum vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.*, edd. V. Vláš, T. Sekyrka, Praha 1996, s. 139–142.

10 Srov. J. Rak: *Bývali Čechové..., české historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994, s. 127–140.

11 O státní cenzuře ve vztahu k předbřeznovému výtvarnému umění srov. M. Huig: *Der österreichische Staat und die böhmische Historienmalerei, 1810–1848*, in *Český lev a rakouský orel v 19. století – Böhmischer Löwe und österreichischer Adler im 19. Jahrhundert*, Praha 1996, s. 288–296.

„božích bojovníků“ záhy splývá s nadnárodním proudem akademického romantismu a stává se uznávanou součástí minimálně střeoevropského námětového repertoáru, bělohorský motiv zůstává vyhraněně českým a výsostně nacionálním, tudíž i svrchovaně politickým problémem. Výtvarní umělci, kteří dlouho do 19. století sdílejí zemský patriotismus svých šlechtických mecenášů, se proto Bílé hoře pokud možno vyhýbají. Nejvýznamnější projev pozdně osvícenského historismu v našem malířství, jímž je panovnický cyklus Antonína Machka, kupříkladu bělohorské téma připomíná pouze nepřímo a neutrálně výjevem pražské defenestrace na pozadí majestátního portrétu Ferdinanda II.¹² Také široce založené grafické cykly výjevů z českých dějin od Ludvíka Kohla a Antonína Machka Bílou horu programově pomíjejí.¹³ Se ztvárněním 8. listopadu 1620 nepočítal ani nejvýznamnější realizovaný cyklus obrazů z české historie, který koncipoval a se svými žáky vytvořil Christian Ruben na zdech Královského letohrádku na Hradčanech. Původní scénář této série pama- toval na Bílou horu alespoň nepřímo, elegickým obrazem odchodu českých exulantů roku 1627. Tento námět však musel pod tlakem cenzury zmizet a byl nahrazen scénou vítězné obrany Prahy proti Švédům na sklonku třicetileté války. Dobová kritika však spatřovala alegorickou připomínku Bílé hory v jiném rubenovském obraze, ve scéně bitvy u Lipan roku 1434. Tyto interpretace se opíraly o oblíbenou a dodnes živou představu, podle níž právě Lipany otevřely cestu k Bílé hoře. Emanuel Tonner například ve svém popisu maleb v Královském letohrádku zmiňuje krásný výhled, který se návštěvníkovi otevírá z terasy lusthausu do tří světových stran: „Toliko k západní není vyhlídky,“ konstatuje autor, „ale nemáme čeho litovati – vždyť oko naše setkalo by se s kolébkou pohrom našich největších – s Bílou horou!“¹⁴

Josef Petráň v klíčové studii o bělohorském mýtu konstatuje, že tento mýtus se ve druhé polovině 19. století opírá o sevřenou historickou kon-

12 E. Petrová: Vývojové tendence historické malby v počátcích obrození, *Umění* 7, 1959, s. 367–370; L. Novák: *Antonín Machek*, Praha 1962, s. 83–86; V. Vlnas in *Dějiny v obrazech, historické náměty v umění 19. století v Čechách*, katalog, ed. N. Blažičková-Horová, Praha 1996, s. 24–28, č. k. 14 (s výběrem starší literatury).

13 N. Blažičková-Horová: *Dějiny české v obrazech Antonína Machka*, in: *Litografie aneb kamenopis, počátky české litografie 1819–1850, k 200. výročí vynálezu litografie Aloisem Senefelderem*, katalog, Praha 1996, s. 48–53 (s výběrem starší literatury); E. Petrová, tamtéž, s. 371–376; L. Novák: *Antonín Machek*, zvl. s. 62–87; M. Pánková: *Ludvík Kohl*, katalog, Praha 1984, passim.

cepci národních dějin, jak ji vytvořil František Palacký.¹⁵ Pro výtvarné umění opět platí toto tvrzení jen částečně. Elegická, zhusta alegorizovaná zobrazení inspirovaná bělohorskými událostmi, která se od 60. let objevují v obrázkových časopisech i na výtvarných salonech, jsou namnoze dosud poplatná krásnému písemnictví předbřežné doby a teprve v poslední čtvrtině století se v nich můžeme setkat se vzdáleným ohlasem Palackého historikofilozofických úvah.¹⁶ Umělci však většinou nečerpají přímo z autora *Dějin národu českého*, nýbrž z jeho četných popularizátorů a vulgarizátorů. Toto opoždění padá na vrub nevalného dějepisného vzdělání samotných malířů. Bylo by naivní si představovat, že tvůrci historických pláten s napětím sledovali nejnovější historiografickou produkci a přizpůsobovali jí své výtvary. Ve skutečnosti jejich inspiračním zdrojem dlouho zůstávala beletrie a poezie (např. básnické sbírky J. E. Vocela), a jen ti nejvzdělanější, jako Aleš, Javůrek a Brožík, dospěli až k popularizujícím výkladům typu Zapovy *Českomoravské kroniky*. „Studium důkladných a vědeckých děl umělci k historickému obrazu nevystačí, ba on i bez něho se snadno obejde,“ napsal roku 1884 K. B. Mádl v souvislosti s Brožíkovým *Husem*. „Veliký umělec pravidlem neseznává ducha doby, nepochopuje veškerý její obzor, její ovzduší cestou přímého studia odborného, ale tvoří svá díla mocí vlastní vnitřní síly básnické.“¹⁷ Vysvětlení však může být i prozaičtější: malíř z existenčních důvodů stejně nemohl malovat nic jiného než to, co znali a tudíž i vyžadovali jeho zákazníci.

Obdobně jako lipanská tragédie, stává se i bělohorské téma vhodnou záminkou k alegorickým kompozicím, na nichž je vojenská porážka absolutizována a opatřena konvenčními atributy hřbitova či popraviště celého národa.¹⁸ Charakteristickými ukázkami tohoto typu bělohorské ikono-

14 V. Vlnas, in *Historická malba v Čechách, škola Christiana Rubena*, katalog, Praha 1996, s. 60, č. k. 9.

15 J. Petráň: Na téma mýtu Bílé hory, in *Traditio et cultus, miscellanea historica bohémica Miloslao Vlka, archiepiscopo Pragensi, ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, ed. Z. Hledíková, Praha 1993, s. 141–162 (k recepci Palackého pojetí zvl. s. 153–156). Zde v poznámkách citována obsáhlá literatura. K vývoji mýtu souhrnně též F. Kavka: *Bílá hora a české dějiny*, Praha 1962, s. 5–16.

16 Srov. M. Hýsek: Bílá hora a Valdštejn v české literatuře, in *Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna*, Praha 1934, s. 193–206.

17 K. B. Mádl: Václav Brožík a jeho *Hus*, *Světlozor* 28, 1884, s. 10.

grafie jsou známé kresby Mikoláše Alše, na nichž se kříží s osudným datem stává tragickým mezníkem českých dějin, nebo kde personifikace Prahy doprovázena atributy smrti a zmaru truchlí na popravišti staroměstském.¹⁹ Úděsný kostlivec, jedoucí na koni širou bělohorskou plání, doklusal do Alšových či Liebscherových kompozic ani ne tak z barokních alegorií, jako mnohem spíše z proslulého grafického cyklu Alfreda Rethela *Tanec smrti z roku 1848*. Pro velký úspěch a obecnou sdělnost využili ve finále této makabrozní figurky ještě za našich dnů tvůrci televizního seriálu o doktoru Jesseniovi podle literárního scénáře Vladimíra Křönera.²⁰ Skeletovi konkuruje zpravidla katolický duchovní, ne však již karmelitán, ale (z historického hlediska nesmyslně) zloprověsný jezuita, jenž kráčí ruku v ruce s hrobařem po bitevním poli. Tento pohřbívá těla, onen duše národa. Tak je tomu např. na sugestivní kresbě Karla Svobody, na níž padlí stavovští hrdinové dále vedou svůj boj v oblacích.²¹ Působivá propagační grafika Viktora Preissiga v návaznosti na Mikoláše Alše spatřuje v mezníku Bílé hory a staroměstské exekuce pouze jeden z mnoha trvalých symbolů habsburské věrolomnosti a zlovůle. Dynastie je za své počinání také náležitě in effigie potrestána: na každém pomníčku českého utrpení zde visí za oční důlky přibitý císařský orel.²² Také Felix Jenewein ve své vysoce stylizované evokaci Bílé hory (triptych *Po bitvě na Bílé hoře*, 1902) navazuje na Alše. Porážku národa zde symbolizuje mrtvý jezdec se zlomeným dřevcem v národních barvách, zanechávající za sebou krvavou stopu a provázený havrany na bludné cestě k šibenici. Knuta božího hněvu nad Řípem a krvavé slunce, osvětlující poutní kostelík na bojišti rámuji tuto scénu katastrofy bez východiska.²³ Pokud činí umělci pokusy

18 K myšlence „pomníku Bílé hory“ jakožto zhmounění těchto představ naposledy a nejlépe Z. Hojda, J. Pokorný: *Pomníky a zapomínky*, Praha 1996, s. 117–126.

19 K úloze a pojetí Bílé hory u Mikoláše Alše zejména: E. Svoboda in *Mikoláš Alš, Vlast a národ, obrazy z dějin*, Praha 1940; V. V. Štech: *České dějiny v díle Mikoláše Alše*, Dílo Mikoláše Alše, sv. 5, Praha 1952. Srov též K. B. Mádl: Jirásek a výtvarné umění, in *Alois Jirásek, sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*, edd. M. Hýsek, K. B. Mádl, Praha 1921, s. 372–380.

20 Srov. V. Křöner: *Lékař umírajícího času*, Praha 1984, s. 404–405.

21 I. Čornejová: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995, s. 232, obr.

22 I. Čornejová, J. Rak, V. Vlnas: *Ve stínu tvých křidel... Habsburkové v českých dějinách*, Praha 1995, s. 148–149.

o realistické zobrazení bojiště, takřka nikdy si neodpustí krvavé červánky, zlověstně holé pahýly stromů a tragické siluety havranů nad polem národní hanby. Takto se zmocňoval bělohorského motivu Mikoláš Aleš ve svých několika olejích, zvláště ve střední části *Májového triptychu* a na stejně subjektivně zaměřeném obraze *Zasvit' ty mi slunko zlaté*. Výrazně se umělcovo pojetí bělohorské tragédie odráží v malbě havrana, který je sice karlstějský, ale nikoliv náhodou zavítal k letohrádku Hvězda. Inspirace Václavem Benešem Třebízským tu není patrná jen z názvu díla, ale i z celé jeho atmosféry (obraz byl ostatně Třebízskému věnován a visel v jeho klecanské kaplance). Stačí vzpomenout na pasáž z povídky *Tryzna bělohorská*, líčící pláň druhý den po bitvě: „Večerem rozplynuly se mraky, na rozloučenou zasvitlo zakrvavěné slunce na tu šírou, krví zkyprělou bělohorskou pláň. Jako rudá pochodní zář, když za noci kohos pochovávají, zaleskly se zde poslední jeho paprsky a pak zas spousty mračen, černější, hrozivější ještě, jako kdyby z útrov samého pekla vystávaly, zakryly obzor na západě, kde poslední pruh červánek pohasul.“²⁴

Bílá hora však byla zobrazována i z jiného úhlu. Od 60. let 19. století se v celé Evropě těšil mimořádně oblíbený malířský žánr ve stylu holandských mistrů 17. století. V jeho rámci patřily k nejvyhledávanějším motivům vojenské scény.²⁵ V Čechách této poptávce vycházela vstříc řada malířů Rubenovy školy historické malby, často inspirovaných uznávanými francouzskými a belgickými mistry „holandského“ žánru. Pro tyto malíře nebylo problémem aktualizovat ustálenou kompozici kostýmovaných manekýnů propůjčením vnějškových atributů nějaké významné události z českých dějin. Scény z bitvy na Bílé hoře a z třicetileté války vůbec se logicky těšily velké pozornosti. S oblibou se zobrazoval poslední kvas Friedricha Falckého (F. Čermák, K. Svoboda, K. Javůrek, A. Klemt).²⁶ František Čermák, žák uznávaného belgického historického malíře Gustava Wapperse,

23 R. Musil: *Felix Jenewein*, katalog, Praha 1996, s. 245, č. k. 120.

24 J. Pešina: Alšova malířská tvorba, in *Mikoláš Aleš, malířská tvorba*, Dílo Mikoláše Aleše, sv. 4, Praha 1954, s. 75.

25 Uvnitř „holandského“ žánru se postupně vyvinuly ještě zvláštní tematické okruhy, jakými byly např. interiérové scény ve stylu 17. století, nebo obrazy s náměty kavalírů a galantních konverzací. Srov. P. Hook, M. Poltimore: *Popular 19th Century Painting, A Dictionary of European Genre Painters*, Suffolk 1986, zvl. s. 142–170, 278–293; V. Vlnas: Populární žánr a jeho lidé, in *Umění a veřejnost v 19. století*, sborník příspěvků ze symposia pořádaného 7. a 8. března 1996, Plzeň 1998, s. 5–15.

namaloval mimo jiné dojemné scény před vězením českých pánů i uvnitř téhož žaláře, kde nebozí rebelové spatřují z okénka duhu nad popravištěm.²⁷ Malíř Karel Javůrek byl v souvislosti s Bílou horou doslova fascinován postavou neblahého zimního krále. Zachytil ho nejen při poslední hostině, ale též u Strahovské brány, v okamžiku, kdy se marně a pozdě vypravil do ztracené bitvy. Ideovým protějškem k tomuto dílu byl Javůrkův obraz Friedricha Falckého přijímajícího české poselstvo, které mu přichází nabídnout českou korunu.²⁸ Tematicky spřízněné obrazy, zabývající se dramatickými událostmi stavovského povstání či tragédií nekatolických exulantů, spadají již většinou mimo rámec našeho příspěvku.²⁹ Jejich význam pro tvorbu českého historického povědomí je klíčový a dosud nedocenený. Malíři zde rozehráli veškeré oblíbené umělecké konvence žánru, který sice vnějškově čerpal z velkého dědictví nizozemských škol 17. století, jeho obsah však byl poplatný sentimentu století devatenáctého. Průkopnickým dílem v tomto ohledu byla známá *Protireformace* Jaroslava Čermáka, vystavená již roku 1854 v Bruselu (její pozdější prezentace v Praze se stala událostí snad více politickou nežli uměleckou). Poprvé zde byla zachycena později mnohokrát zobrazovaná scéna pátrání po nekatolických knihách v „chýži kacířského rolníka“ (Tyrš). Malíř současně zdůraznil perspektivu brzkého zániku víry otců: nejmenší děti už jsou nahlodány jedem katolictví, vděčně líbají ruku s růžencem a chlubí se rodičům svatými obrázky. Za pozornost stojí „obraz nepřítel“ v Čermákově podání: jako vykonavatelé duchovního násilí zde nevystupují tradiční jezuité, nýbrž dominikáni. Jde zjevně o úlitbu historickému povědomí belgického publika. Postava jezuita se v Bruselu pojila s podstatně jinými, pozitivnějšími významy, nežli v Praze. Naproti tomu dominikáni

26 Z. Hojda: Pražská defenestrace v historické malbě 19. století (Na okraj jedné reprodukce v ouběnické chalupě), in *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, edd. Z. Beneš, E. Maur, J. Pánek, *Práce historického ústavu ČAV, řada C – Miscellanea*, sv. 4, Praha 1991, s. 570 – 571, s. 574, pozn. 18–23.

27 *Zlatá Praha* 26, 1909, s. 538.

28 *Světozor* 33, 1899, s. 464; J. Stehliková: *Javorový list. Život a dílo malíře Karla Javůrka*, Benešov u Prahy 1994, s. 115–116.

29 Problematiku shrnuje Z. Hojda: Pražská defenestrace v historické malbě 19. století, in *Pocta Josefu Petráňovi*, s. 567–577.

ztělesňovali pro Belgičany krutost a fanatismus španělské inkvizice. Protihráčem nositelů násilné rekatolizace je rodina, jejíž členové manifestují různé formy vzdoru. Jinoch v pozadí kupříkladu ztělesňuje „povahu slovensky měkkou“, jeho bratr personifikuje vůli k aktivnímu odporu a archetypální postava otce tu vystupuje coby strážce kolektivní paměti rodu. Miroslav Tyrš se dokonce domníval (vcelku nesmyslně), že zraněná ruka jednoho z mladíků označuje „bojovníka na velkém pohřebišti štěstí národního a svobody české“, tj. na Bílé hoře.³⁰

Vrchol uměleckých, ale též komerčních možností „bělohorského“ žánru představuje v našich podmínkách dílo Václava Brožíka, jehož tchán Hans Sedlmayer patřil ke kapitánům evropského obchodu s uměním a dokázal svého zetě bystře orientovat na žádané zboží. Přímý výjev z bitvy u Brožíka sice nenacházíme, nepočítáme-li četné studie vojáků z třicetileté války v Meissonierově stylu, k důsledkům neblahé stavovské revolty se však umělec vracel častěji. Připomínáme alespoň kresbu *Pátrání po knihách českých*, na které je Čermákovo téma přeneseno do měšťanského prostředí a příznačně sentimentalizováno, přičemž v úloze nezvaných hostů tu již zcela po česku vystupují úlisní otcové Tovaryšstva Ježíšova.³¹ Další variantu na čermákovské téma pronásledované nekatolické rodiny (jako symbolu celého národa) představuje scéna s českými bratry v žaláři. Na dnešního pozorovatele tu nechtěnou komikou působí především kresbičky na zdech, jimiž si věznění evangelíci krátí čas a ulevují svému bolu.³² Jiná Brožíkova kresba zachycuje šerosvitnou galerii utátných hlav pod lešením staroměstským, nad nimiž malebně truchlí česká šlechtična ve společnosti netečného žoldnéře a nezbytných dvou jezuitů. Veškeré konvence holandizujícího žánru jsou zde virtuózní formou předvedeny na nejmenší možné ploše. Samo hororové téma samozřejmě vychází ze slavného obrazu Louise Gallaita *Bruselská střelecká gilda nad mrtvolami Egmonta a Horna*. Přes tyto zjevné výpůjčky byla dobová kritika Brožíkem nadšena. Formální aspekty jí byly víceméně lhostejné, o to více však zdůrazňovala

30 M. Tyrš: *Úvahy a pojednání o umění výtvarném I.*, Praha 1901, s. 106–108. Obraz publikoval naposledy V. Vlnas in *Dějiny v obrazech*, s. 68, č. k. 53 (s výběrem starší literatury).

31 *Zlatá Praha* 3, 1886, s. 557; *Václav Brožík, reprodukce jeho prací*, Praha 1903, nečísl. tab.

32 Reprodukováno pod názvem *Z protireformace* na nečíslované titulní straně *Zlaté Prahy* 28, 1911, č. 20.

etické poselství jeho vizí bělohorské tragédie. Ve výjevu *Pátrání po knihách českých* spatřoval např. Miroslav Tyrš nejen osud jednotlivé rodiny, „než zároveň celé žalostné to položení, v němž národ český spojeným vojenským císařským a Ligy katolické podlehnuv, neodolatelnou mocí okolností byl se octnul“.³³ Další Brožíkové skice na dané téma, *Řádění cizích vojevůdců po bitvě bělohorské*, již interpreti vytýkali ideovou nejasnost a určitou kompoziční nepřesvědčivost. Skutečně jde o tradiční vojenský žánr v holandském stylu, který je aktualizován teprve svým názvem, v němž ke všemu nestojí v popředí tragédie národa, ale nezastřeně erotický motiv.³⁴

Takové možnosti nabízela široké veřejnosti ikonografie bělohorského námětu v době, kdy Adolf Kašpar přistoupil k ilustracím Wintrova románu *Mistr Campanus*. Umělec zde vyšel především z druhého, epického proudu zobrazení dějinné tragédie, přičemž navázal nejen na Brožíka, Svobodu a Javůrka, ale přímo na některá výtvarná díla 17. století. Rozsáhlý cyklus ilustrací přirozeně vyžadoval jiný přístup k tématu nežli solitérní kresby pro ilustrované časopisy nebo příležitostnou grafiku. Bylo nutno vytvořit výrazně individualizované typy a rozehrát jednotlivé výstupy na přesně charakterizovaném jevišti. Již František Táborský připomněl, že základním ideovým pramenem byly pro Kašpara ilustrace Adolfa Menzela ke Kuglerovým *Dějinám Friedricha Velikého*.³⁵ Toto dílo platilo v 19. století přímo za vzor ideální ilustrované historické knihy a vtisklo několika generacím čtenářů dodnes živou vizuální představu o fridericiánské době.³⁶ Scény z bitvy bělohorské a následného drancování Prahy opřel Kašpar o solidní znalost dobových děl s vojenskou tematikou, zejména o grafiky Jacquese Callota a Hanse Ulricha Francka. Žánrovou scénku se skupinou vojáků táhnoucích dělo převzal ilustrátor s drobnými variacemi z Merianovy rytiny podle předlohy Karla Škréty, zachycující dobývání Prahy švédskými vojsky roku 1648. Literatura se zmiňuje i o Kašparových studiích podle památníku hrabat Žerotínů ze zámku v Bludově.³⁷ Celkově

33 Cituje K. B. Mádl, in *Václav Brožík, reprodukce jeho prací*, s. 3.

34 Tamtéž, s. III – IV.

35 F. Táborský: *A. Kašpar*, Praha 1935, s. 67–72.

36 V české umělecko-historické literatuře zhodnotil Menzelův význam pro evropskou historickou ilustraci zejména A. Matějček: *Ilustrace*, Praha 1931, s. 242–244.

37 J. V. Scheybal: *Adolf Kašpar, život a dílo*, Praha 1957, s. 83.

však není třeba Kašparovu závislost na historických předlohách přeceňovat. Celou výrazovou škálu, celý repertoár svých hrdinů, kteří přes všechno zůstávají jeho krojovanými současníky, to vše našel kreslíř v již hotové výtvarné představě o měšťanském prostředí 17. století, jak ji dlouho před napsáním *Mistra Kampana* vytvořili mistři holandizujícího žánru. V tomto vědomém odvolání se na tradice salonní malby 19. století můžeme spatřovat příčinu velké popularity Kašparových kreseb. Ilustrátorovu iluzi ostatně vzal za svou i autor *Kampana*, když 21. ledna 1908 napsal Kašparovi uznale: „Stakra! To jsou pěkné obrázky! Gratuluju Vám, ale taky sobě, že jsem Vás získal. Ten úvodní obraz je jako vážná ouvertura k vážnému dramatu, a pak ty živé taškařice! Na malém kousku papíru tolik postav živých! Mám radost z Vás!“³⁸

Adolf Kašpar se ve své ilustrační tvorbě k bělohorskému motivu ještě jednou vrátil. Nešlo však již o práci Wintrovu, nýbrž o Jiráskovo *Temno*. Mezi oběma cykly kreseb leží třináct let, během nichž umělec nepochybně vyzrál. Z doprovodu k *Temnu* promlouvá důvěrnější znalost barokních grafických předloh spolu s mistrnou schopností individualizace literárních hrdinů. Není náhodné, že ještě Steklého filmové zpracování Jiráskova románu se odvolává na Kašparovy ilustrace nejen v celkové kompozici scén, ale dokonce i v detailech oblečení a fyziognomie postav. Tragédie bělohorská představuje monumentální prolog ke Kašparově vizuální interpretaci *Temna*, je neblahým počátkem a osudovou příčinou všech běd. Kreslíř tu přímo navázal na historický děj v místech, kde se uzavřel osud *Mistra Kampana*. Tentokrát to však už není epicky žánrové vyprávění o bitvě a jejích důsledcích, ale sugestivní evokace vnitřního smyslu osudové porážky, jak ho interpretoval bělohorský mýtus. Veškeré atributy konvenčního alegorického aparátu tu jsou shromážděny na malé ploše, k postavě jezuitu Koniáše a k siluetě letohrádku Hvězdy, k hranici a katafalku tu navíc nově přibýly odznaky umlčené Jednoty bratrské. Figuru spícího lva, symbolu staré české slávy, převzal Kašpar dokonce z titulního listu Machkových litografických *Dějin Čechů*.³⁹ Malíř ale poprvé naznačil (v motivu

38 Tamtéž, s. 84, příl. XX za s. 144.

39 F. Táborský: *A. Kašpar*, s. 78; J. V. Scheýbal: *Adolf Kašpar, život a dílo*, s. 115–118. Zevrubně pojednává o historických reáliích v Kašparových ilustracích *Temna* J. Květ: *Dílo Aloise Jiráska v české ilustraci*, Praha 1953, s. 72–75. Srov. dále V. Novotný: *Bílá hora a doba pobělohorská v díle Jiráskově*, in *Alois Jirásek, sborník studií a vzpomínek*, s. 134–158; F. Kleinschnitzová: *Prameny Temna*, tamtéž, s. 159–171.

tří obilných klasů, prorůstajících lebkou **vanitas**) i konečnou perspektivu „odčínění“ Bílé hory, což logicky vyplývá z data vzniku ilustrací po roce 1918. Téma osudové bitvy, o níž už opět nebylo zcela jasné, zda byla naši porážkou nebo vítězstvím, vstoupilo s Kašparovým (spíše než s Jiráskovým) *Temnem* do nové etapy svého druhého života.⁴⁰

40 V době, která uplynula mezi napsáním tohoto textu a jeho vytištěním, vyšly některé další studie, věnované tématu bělohorského mýtu a jeho výtvarného zpodobení. Z nich vyjímáme zejména: Z. Hojda: Náboženská perzekuce po Bílé hoře jako součást českého mýtu. Příspěvek k poznání výtvarných a literárních zdrojů historického vědomí v 19. století, in *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, edd. I. Hlaváček, J. Hrdina za spolupráce J. Kahudy a E. Doležalové, Praha 1998, s. 181–203; V. Vlnas, Z. Hojda: Tschechien „Gönnt einen jeden die Wahrheit“, in *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*, ed. M. Flacke, Berlin 1998, s. 502–527; zde zvl. 520–525.

Mikoláš Aleš,
Alegorie Prahy po bitvě na Bílé hoře, kresba.

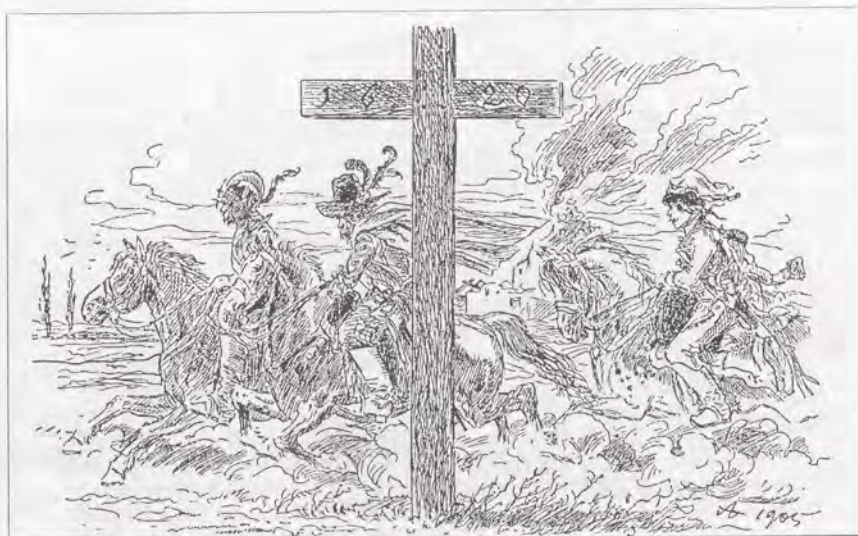
Alfred Rethel,
Z cyklu Tanec smrti, dřevoryt, 1849.

Dominik à Jesu Maria s výjevem bitvy na Bílé hoře, soudobá mědirytina.

Jan Jakub z Anhaltu s výjevem bitvy na Bílé hoře, mědirytina ze 40. let 17. století.

Mikoláš Aleš,
Na Bílé hoře, kresba z roku 1848, 1905.

Mikoláš Aleš,
Na Bílé hoře, kresba, 1907.

Václav Brožík,
Pátrání po knihách českých, kresba, 1880.

Karel Svoboda,
Po bitvě na Bílé hoře, kresba, 1868

Felix Jenewein,
Po bitvě na Bílé hoře (Bílá hora), kolorovaná kresba, 1902.

Mikoláš Aleš,
Karlštejnský havran, olej, 1882.

Karel Javůrek,
Zimní král Fridrich Falcký za bitvy na Bílé hoře, olej, 1872.

Václav Brožík,
Pod lešením staroměstským, kresba, kolem roku 1880.

Václav Brožík,
Z protireformace, kresba, 80. léta 19. století.

Václav Brožík,
Řádění cizích vojevůdců po bitvě na Bílé hoře, kresba, kolem roku 1880.

Adolf Kašpar,
Ilustrace k románu Zikmunda
Wintra Mistr Kampanus
(Kampanus a Descartes
přihlížejí fádění ligistické
soldatesky v Praze),
kresba, 1908.

Adolf Kašpar,
Ilustrace k románu Zikmunda
Wintra Mistr Kampanus
(Kampanus na věži týnského
kostela při staroměstských
popravách), kresba, 1908.

Matheus Merian st. podle Karla Škréty,
Dobývání Prahy Švédy roku 1648, mědirytina, Theatrum Europaeum, Frankfurt n. M., 1663.

Adolf Kašpar,
Frontispis k románu Aloise Jiráska Temno,
kresba, 1921.

Adolf Kašpar,
Titulní list k románu Aloise Jiráska Temno,
kresba, 1921.

ivan klimeš

WINTROVSKÉ FILMY OTAKARA VÁVRY V KINEMATOGRAFICKÝCH KONTEXTECH

Skutečnost, že podle próz Zikmunda Wintra vznikly v těsném sousedství hned dva výpravné historické filmy – *Rozina sebranec* (1945) a *Nezbedný bakalář* (1946) – je vlastně kuriózní. Na úsvitu zestátněné kinematografie jako by náhle bylo „přewintrováno“. (V roce 1945 vykazala státní výroba dva hrané filmy, o rok později jedenáct.) Český historický film vstoupil tedy do proměněného poválečného světa a do období zcela nově organizované kinematografie pod vlajkou Zikmunda Wintra a můžeme se ptát, co tento dramaturgický krok znamenal, jaké vyslal signály a zda na půdě svého žánru zrcadlil nějakou novou orientaci, či se naopak programově hlásil k trendům minulým.¹

Winter totiž čekal na zájem filmařů poměrně velmi dlouho. Jeho jméno se sice tu a tam mihlo ve filmové publicistice již po roce 1918, ale jen v rámci zcela nezávazné rozpravy o úkolech českého filmu a vhodných námětových okruzích. Připomeňme z těchto časů kouzelný výrok nacionálně a kinematograficky horlivé režisérky They Červenkové (autorky první filmové adaptace *Babičky* z roku 1922). Ta v roce 1920 navrhovala: „Naše vláda mohla by dáti zhotoviti nebo subvencovati film, v němž by světu předvedla naši historii i náš úpadek po Bílé hoře. Takový světově zfilmovaný *Mistr Kampanus* pověděl by celému světu o nás více než tisíce

1 Základní studii k tématu „Winter a film“ napsala V. Brožová, která také provedla srovnání obou předloh s jejich filmovými verzemi. Můj příspěvek se proto vlastněmu adaptačním procesu vyhýbá a zaměřuje se více na filmové kontextové, případně ryze filmové aspekty tématu. Srov. V. Brožová: Zikmund Winter, velkofilm a historický film, *Illuminace* 3, 1991, č. 1, s. 91–116.

agitačních brožur a letáků.² Pomineme-li zmínky tohoto druhu, není z období němého filmu znám ani jediný konkrétní projekt wintrovského filmu. Velmi ostře to kontrastuje s pozicí Wintrova souputníka na poli historické beletrie, Aloise Jiráska. Ten byl naopak právě v letech popřevratové filmové konjunktury zaplaven žádostmi o souhlas s filmováním svých próz.³ Tato preference přitom vůbec nemusí mít svůj původ v povaze Wintrových próz, kde bychom jej rádi spontánně hledali, tedy pro tehdejší filmaře v neefektním drobnokresebném popisu historické každodennosti či v problematizujícím pohledu na českou minulost. Problém interpretace národních dějin stál u filmařů těchto pionýrských dob vždy až na posledním místě. Byli totiž připraveni autorsky vstoupit do jakékoliv předlohy způsobem, který bral kulturní veřejnosti dech a někdy ji i do běla rozpálil, jak dokládá například aféra kolem zfilmování *Prodané nevěsty* v roce 1922. Cokoliv z kterékoliv předlohy bylo pro ně změnitelné, tedy řešitelné. Jirásek však byl přitažlivější ze dvou důvodů – širší společenskou rezonancí, respektive popularitou svého díla a potom skutečností, že šlo o autora žijícího. Komunikace s ním, jeho souhlas s filmováním, či dokonce záštita nad projektem byla lákadla, jakým filmaři přikládali neobyčejnou váhu. Zdálo se jim, že je povznášejí do řad kulturních elit, kam nedočkavě toužili patřit a kam se ti suverénnější ostatně rovnou a velkohubě počítali. Jirásek byl v tomto směru oproti Wintrovi ve výhodě – dožil se ještě nástupu zvukového filmu, zatímco Winter nejspíš už ani nezaregistroval počátky útlé domácí produkce z kraje desátých let. Kontakty s filmaři však Jiráskovi přinesly pramálo radosti a za jeho života byla nakonec realizována pouze *Lucerna* (režie Karel Lamač, 1925).

Ve filmových kruzích se Wintrovo jméno znovu vynořilo snad až v roce 1937, již ve zcela odlišném společenském kontextu. Znovu šlo o román *Mistr Kampanus*, který dostal díky Svatopluku Innemannovi a Miloši Hajskému scenáristickou podobu, aniž se dočkal realizace.⁴ To už i domácí kinematografie urazila kus cesty a získala několik (většinou problematických) zkušeností s historickými látkami. Počet jiráskovských adaptací vzrostl na konci třicátých let na čtyři, vznikly historické filmy podle

2 T. Červenková: Prvá československá soutěž na domácí libreta, *Československý film* 2, 1920, č. 8, s. 2.

3 Srov. I. Klimeš: Jiráskovi *Psohlavci* a česká kinematografie v období němého filmu, in *Filmový sborník historický* 1, *Film a literatura*, Praha 1988, s. 33–72.

4 Srov. b.a.: Rež. S. Innemann *...!*, *Filmový kurýr* 15, 1937, č. 42, s. 3.

F. A. Šubrt, A. V. Šmilovského, Vojtěch Emila Synka, Josefa Svátka, Ladislava Stroupežnického.

Oba wintrovské projekty pocházejí z protektorátu, i když k jejich realizaci došlo v opačném pořadí. S myšlenkou zfilmovat Wintrovu novelu *Rozina sebranec* přišel Vávra podle vlastního svědectví v roce 1944.⁵ Literární příprava však možná probíhala již v předchozím roce, protože filmový tisk referoval o zahájeném natáčení prakticky již od počátku dubna 1944.⁶ Nemáme k dispozici žádné detailní zdůvodnění, proč padla volba právě na Wintra a jeho prózu z roku 1903. Z Vávrových dobových i pozdějších formulací lze toliko dedukovat jeho osobní okouzlení „nejkrásnější Wintrovou novelou“.⁷

Na počátku stálo nejspíš rozhodnutí vrátit se opět k historickému žánru, samozřejmě s literárními zázemím. Do hry pak vstoupily rovněž faktory ryze mimoumělecké. Podle Vávry se Miloš Havel s blížícím se koncem války obával znehodnocení peněz, chtěl je někam investovat a historický film jich dokáže pohltnout opravdu požeňnaně.⁸ Jako tvůrce *Filosofské historie* (1937) a *Cechu panen kutnohorských* (1938) byl Vávra v historickém žánru nepochybně důvěryhodným režisérem. Českých hraných filmů se v posledních protektorátních letech natáčelo stále méně, v roce 1944 klesla domácí produkce dokonce na pouhých devět titulů (ze čtyřiceti v roce 1939).⁹ Tato situace paradoxně zvýhodňovala realizované projekty – zbývalo na ně více času i peněz. Vávra tak natáčel nákladný historický film *Rozina sebranec* bez jakýchkoliv finančních a časových limitů! Jev do té doby v české kinematografii nevídaný. V listopadu 1944 informovala

5 Srov. O. Vávra: *Zamyšlení režiséra*, Praha 1982, s. 142.

6 Srov. b. a.: *Rozina sebranec*, *Filmový kurýr* 18, 1944, č. 13, (31. 3.), s. 4; Lr: Natáčení největšího českého filmu před zahájením: *Rozina sebranec* v režii Otakara Vávry. *Pressa* 30. 3. 1944, č. 63; b. a.: Natáčení českého velkofilmu zahájeno. *Kinorevue* 10, 1944, č. 22 (5. 4.), s. 173.

7 Srov. Rozhlasový interview Ing. J. Cincibuse s rež. Otakarem Vávrou: *Básnické zrcadlo života*, *Kinorevue* 10, 1944, č. 43 (30. 8.), s. 341; O. Vávra: *Zamyšlení režiséra*, s. 142; týž: *Podivný život režiséra. Obrazy vzpomínek*. Praha 1996, s. 131.

8 Srov. O. Vávra: *Podivný život režiséra*, s. 131.

9 K situaci české kinematografie za protektorátu srov. Jiří Doležal: *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996, s. 169–251.

Kinorevue o probíhající sestřihu¹⁰, v lednu 1945 pak o dokončení postsynchronů¹¹, ale dokončovací práce byly uměle prodlužovány, aby měl film premiéru až po válce. Uskutečnila se nakonec 14. prosince 1945 a do konce roku film shlédlo na 110 000 diváků.

Bezprostředně po osvobození se Vávra – jak žádala doba – přechodně věnoval dokumentaristice. Spolu s J. A. Holmanem režíroval celovečerní dokumentární film *Vlast vítá* o cestě prezidenta Edvarda Beneše z Košic na Pražský hrad. Zatímco Holman měl na starost cestu z Košic do Prahy, Vávra sledoval s početným týmem kameramanů Benešovu cestu z Wilsonova nádraží na hrad. Druhým titulem této Vávrovy dokumentaristické mezihry je celovečerní stříhový film *Cesta k barikádám* sestavený z autentických záběrů z protektorátu a zejména z květnového povstání v Praze. Pak se Vávra znovu vrátil k hranému filmu a znovu k Wintrovi.

Projekt *Nezbedného bakaláře* je staršího data než *Rozina sebranec*. První zmínky o něm se ve filmovém tisku objevily již v říjnu 1939, když se titul podvakrát objevil v seznamu připravovaných filmů.¹² Literární scénář Zdeňka Štěpánka pak nese datum 17. 7. 1940. Štěpánek se s touto látkou setkal již v roce 1933, kdy tento Wintrův raný „rakovnický obrázek“ z roku 1883 zdramatizoval u příležitosti 100. výročí rakovnické realky.¹³ Dramatizace se stala součástí i dalších rakovnických oslav – v roce 1937, když si město připomínalo 25 let od smrti Zikmunda Wintra, se objevila na programu oslav v provedení místního divadelního spolku Tyl a s hostujícím Štěpánkem v titulní roli bakaláře Jana Pičky Píseckého.¹⁴ Scenáristické zpracování velmi vysoko ocenil Vladislav Vančura ve svém lektorském posudku pro Filmový poradní sbor a *Nezbedného bakaláře* přímo označil

10 b. a. : *Rozina sebranec* v sestřihu. *Kinorevue* 11, 1944, č. 3 (22. 11.), s. 24.

11 b.a.: Synchron *Roziny sebrance* dokončen, *Kinorevue* 11, 1945, č. 13 (31. 1.), s. 100.

12 Srov. *Filmový kurýr* 13, 1939, č. 41 (13. 10.) s. 4; tamtéž č. 42 (20. 10.), s. 4.

13 Srov. Zdeněk Štěpánek: Šťastnou cestu *Nezbedný bakaláři*, *Kinorevue* 7, 1941, č. 27 (19. 2.), s. 12–13. (Tentýž text se o několik dní později objevil pod jiným názvem i ve *Filmovém kurýru*: Zdeněk Štěpánek: Proč jsem napsal *Nezbedného bakaláře*, *Filmový kurýr* 15, 1941, č. 9 [28. 2.], s. 4.) Zdeňka Štěpánka poutala k Rakovníku léta strávená zde na reálce a na hospodářské škole. Byl také čestným členem rakovnické ochotnické jednoty Tyl.

14 Srov. V. Brožová: Zikmund Winter, velkofilm a historický film, s. 102–104.

za „jeden z nejdůležitějších filmů“.¹⁵ Netřeba složitých analýz, abychom si povšimli, že titulní postava *Nezbedného bakaláře* vytváří silné pouto nikoliv k pozdně protektorátní *Rozině sebranci*, nýbrž k předválečnému *Cechu panen kutnohorských* (1938), ostatně filmu téhož scenáristicko-režijního tandemu Zdeněk Štěpánek – Otakar Vávra. Tuto úspěšnou historickou veselohru natočil Otakar Vávra jako svůj čtvrtý celovečerní film podle dvou jednoaktovek Ladislava Stroupežnického *Zvíkovský rarášek* a *Paní mincmistrová*. Obě hry s ústřední postavou Mikuláše Dačického z Heslova uvádělo v roce 1938 Národní divadlo v Praze v hlavní roli s jedinečným Štěpánkem. Ten z obou her vypracoval filmovou povídku, kterou pak scenáristicky dotvořil s Otakarem Vávrou. Film *Cech panen kutnohorských* produkovaný společností Miloše Havla Lucerna (a nazvaný údajně podle Dačického seznamu kutnohorských panen ochotných k milování) měl premiéru v dramatické atmosféře září 1938.

Herecky i divácky vděčná postava renesančního frejře, pijáka a buřiče, byla Štěpánkovi zjevně blízká. Jistě i proto se rok po premiéře mezinárodně úspěšného *Cechu panen kutnohorských* vrátil ke své dramatizaci *Nezbedného bakaláře*, aby ji literárně připravil pro filmové zpracování. Na zopakování předchozího úspěchu měl v tandemu s Otakarem Vávrou ty nejvyšší šance. Byl tu však i závažný stimul vnější: projekt se nyní rodil v kontextu protektorátního kulturního života a jeho souvislost se vzednutou vlnou národně obranného historismu v Neurathově éře je nade vše pochybnost. K bezprostřední realizaci *Nezbedného bakaláře* tehdy nedošlo údajně pro nedostatek financí,¹⁶ ale jeho literární příprava zřejmě pokračovala. Vávra alespoň tvrdí, že scénář napsal se Štěpánkem na sklonku okupace.¹⁷ Novinářům však zůstala tato aktivita utajena. Zato Štěpánkův divadelní text se za protektorátu uplatnil, a to v roce 1941 na scéně Národního divadla, kde hru se Štěpánkem v hlavní roli režíroval Aleš Podhorský. Přibuzenství *Nezbedného bakaláře* s *Cechem panen* pak nejlépe potvrzuje právě časový souběh těch tří, resp. čtyř štěpánkovských postav – divadelního a filmového Mikuláše Dačického s divadelním a

15 V. Vančura: *Řád nové tvorby*, Praha 1972, s. 535.

16 Předběžný rozpočet dosáhl částky 3 450 000 K. Produkci měl řídit ředitel Nationalfilmu Karel Feix a s natáčením mělo být započato v hostivaňských ateliérech A-B v druhé polovině února 1941. Srov. b.a.: *Nezbedný bakalář* ve filmu, *Kmroveň* 7, 1941, č. 26 (12. 2.), s. 516.

17 Srov. O. Vávra: *Zamyšlení režiséra*, s. 158; též: *Podivný život režiséra*, s. 144.

potenciálně filmovým Pičkou.¹⁸ A připomeňme ještě jeden málo známý nerealizovaný projekt Otakara Vávry a Zdeňka Štěpánka, znovu zacílený na postavu věhlasného frejře renesančních Čech – Petra Voka z Rožmberka. V lednu 1940 zakoupila společnost Slaviafilm práva na zfilmování románu Jiřího Mařánka *Barbar Vok*, na scénáři se vedle Vávry a Štěpánka podílel i autor románu. Projekt se neuskutečnil údajně z osobních důvodů.¹⁹

Poválečné oživení protektorátního projektu *Nezbedného bakaláře* ovlivnily především faktory ryze praktické: zestátněná kinematografie se zpočátku potýkala s katastrofálním nedostatkem scénářů. I Vávra sám po letech přiznává jako primární motivaci zcela prozaickou skutečnost, „že to byl jediný hotový scénář, který byl právě k dispozici“ a sáhli po něm, ačkoliv se zcela mýjel s poválečnou společenskou atmosférou.²⁰ Nebyl to ostatně jediný případ. Ze scénářistické nouze šly po válce do výroby i další protektorátní náměty vypojené z aktuálních společenských vazeb a vznikly tak filmy *Průlom* (režie Karel Steklý), *Třináctý revír* (režie Martin Frič), *Lavina* (režie Miroslav Cikán), *Pancho se žení* (režie Rudolf Hrušínský). U *Nezbedného bakaláře* šlo tedy do značné míry o náhodný souběh okolností a jeho těsné sousedství s *Rozínou sebrancem* je vlastně klamně. Oba tyto wintrovské filmy náležely minulé epoše a jakkoliv reprezentovaly zestátněnou kinematografii, nevyjadřovaly žádný její program či novou dramaturgickou orientaci a už vůbec nejsou výsledkem nějaké wintrovské kampaně, jako tomu bylo o několik let později u série filmů jiráskovských. Vše nasvědčuje tomu, že Wintra objevil pro český film ještě před válkou vlastně Zdeněk Štěpánek a že Vávra při hledání nové historické látky po krachu bakalářského projektu už prostě u Wintra pouze zůstal.

Závěrem ještě poznámku ke stylu obou filmů. Nejen pro své předlohy, ale zejména způsobem jejich zpracování jde v obou případech o filmy výrazně městské. Při filmové evokaci města 16. století se Vávra po *Cechu panen kutnohorských* již pohyboval na vyzkoušené půdě. Byl úzkostlivě dbalý historické správnosti výpravy, tedy mobiliáře a rekvizit. Z fundusu Ufy si vypůjčil nákladné kostýmy vyrobené pro německý film roudnického

18 Na tuto příbuznost upozornila již V. Brožová, která zkoumala jejich postavy a prostředí. Srov. V. Brožová: *Zikmund Winter, velkořím a historický film*, s. 105.

19 Srov. Z. Štěpánek: *Herec*, Praha 1961, s. 236; Z. Štábla: *Data a fakta z dějin české kinematografie. 1896–1945*, sv. 4, Praha 1990 (interní tisk ČSFÚ), s. 210.

20 O. Vávra: *Zamyšlení režiséra*, s. 158.

rodáka Georga Wilhelma Pabsta *Paracelsus* natáčený v roce 1942 v barandovských ateliérech.²¹ (Vávra byl mimochodem natáčen *Paracelsa* po dohodě s Pabstem přítomen.) Vyžádal si rovněž paruky z pravých vlasů. Vše proto, aby dostal realistické konvenci, jejíž součástí ovšem byla i snadná rozpoznatelnost ateliérového prostoru v interiérových scénách. (V letité divácké akceptaci rozpoznatelného ateliéru můžeme tušit jedno z nejhlubších pout filmu s divadlem.) S veškerým tímto vybavením Vávra vybudoval v obou filmech městské prostředí plné zdí (ať už skutečných, či kaširovaných), hermeticky uzavřené před okolním světem, především pak před světem přírody. V expozici *Nezbedného bakaláře* je jediná krátká, nekolikazáběrová sekvence situovaná do otevřené krajiny – cesta Jana Pičky s žáky z Prahy do Rakovníka. Další děj už se odehrává v městských zdech. V *Rozině sebranci* není ani to a také se tu opticky stírá rozdíl mezi vnitřkem kláštera a jeho městským okolím. Divákům není dána možnost zorientovat se v celku města třeba panoramatickými záběry. Orientaci ve filmovém prostoru tu navíc komplikuje nepřítomnost horizontu, která spolu s extrémní zalidněností filmu vyvolává téměř dusivý efekt a sémanticky definuje prostředí děje jako **uzavřený svět**. Několik záběrů se sice odehrává na vltavském břehu s vodní hladinou v pozadí, ale není žádná náhoda, že protější břeh už se do záběru nevešel.²²

Jakkoliv filmová produkce třicátých a čtyřicátých let byla většinou na ateliérových scénách postavená, představují Vávrovy „odpřírodněné“ městské filmy extrémní polohu, která u nás zejména v historickém žánru vlastně nemá obdoby. Tak už ve filmovém jazyku můžeme hledat stopy mířící – zcela zákonitě – dvěma směry. Jedny nás dovedou k povaze Wintrovy prozaické tvorby výsostně orientované na život města a mimořádně přehlíživé vůči přírodnímu živlu. Ty druhé k realitě protektorátu a jeho atmosféře, již můžeme tušit za celkovou koncepcí filmového obrazu i konkrétní dekupáží, stejně jako v davech komparsistů a epizodistů ochráněných nasazením ve filmu před nasazením totálním.

21 Není zcela jasné, pro který film si Vávra tyto kostýmy vypůjčil. Jednou tvrdí, že pro *Rozinu sebrance* (*Zamyšlení režiséra*, s. 144), podruhé že pro *Nezbedného bakaláře* (*Podivný život režiséra*, opět s. 144).

22 Trvalé vyřazení horizontu z filmového obrazu je zvláštní a velice účinný prostředek, který s rafinovaností sobě vlastní použila Věra Chytilová ve filmu *Ovoce stromů rajských jíme* (1969). Tato analogie snad ve wintrovských souvislostech působí poněkud bizarně, ale cíl srovnatelný je. Chytilová chtěla vytvořit uzavřený svět „rajské“ zahrady, v níž platí zvláštní časoprostorové vztahy.

Poznámka vydavatele

Sborník **Zikmund Winter (mezi historií a uměním)** shrnuje referáty z mezioborové konference věnované 150. výročí narození Zikmunda Wintra, která se konala ve dnech 12.–14. prosince 1996 v Rakovníku. Zařazeny jsou i příspěvky autorů, uvedených v programu konference, kteří se do Rakovníka nemohli osobně dostavit, své texty však redakci poskytli (Josef Blüml, František Všeticka, Vladimír Novotný); přednesen byl též referát Jiřího Holého *Winter a historická próza 20. století* a sdělení Vladimíra Pěnkavy *Aplikace Wintrových řeči v divadle*. První den konference uvedli za hostitelské město Mgr. Zdeněk Brůžek, profesor Gymnázia Zikmunda Wintra a Mgr. František Povolný, ředitel Okresního muzea Rakovník a zakládající člen Muzejního spolku královského města Rakovníka.

Text sborníku jsme podle edičních zásad užívaných Ústavem pro českou literaturu AV ČR pravopisně sjednotili, pokud Pravidla českého pravopisu připouštějí dubletní tvary, respektovali jsme znění autora; stejně tak jsme přihlíželi k osobitosti stylu autorů jednotlivých příspěvků. Zachovávali jsme též značení římskými číslicemi, pokud se vyskytovaly v titulu děl či pokud jimi (zvl. v případě Wintrových vědeckých pojednání) bylo odlišeno stránkování předmluv a jiných úvodních textů od textu vlastní práce.

V. B.

A

ALEŠ, Mikoláš 195–196
 AMBROS, August V. 27–28
 z ANHALTU, Jan Jakub 166
 ARBES, Jakub 123
 ARNOLD, Emanuel 41

B

BACHÁČEK Z NAUMĚŘIC, Martin 98
 BACHMANN, Adolf 71–72
 BARTOŠ, Josef 10, 179
 BENEŠ, Edvard 214
 BENEŠ, Zdeněk 198
 BENEŠ TŘEBÍZSKÝ, Václav 126, 136,
 197
 BIDLO, Jaroslav 75
 BÍLEK, Tomáš V. 189
 BIPPART, Georg 27
 BITNAR, Vilém 163
 BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Naděžda 194
 BLÜML, Josef 23–24, 51–53, 59, 219
 BLÜMLOVÁ, Dagmar 101, 104
 BOROVÝ, Klement 82
 BRAUDEL, Ferdinand 88
 BROŽÍK, Václav 43, 195, 199
 BROŽOVÁ, Věra 10, 71–72, 118, 120,
 137, 156, 178–179, 190, 211, 214, 216
 BRŮŽEK, Zdeněk 219
 BUQUOY, Karel Bonaventura 190
 BURKE, Peter 88

C

CALLOT, Jacques 200
 CIKÁN, Miroslav 216
 COLLIN Z CHOTĚŘINY, Matouš 98
 CZYHLARZ, Karl von 28

Č

ČECH, Jaroslav 11, 33, 137
 ČECH, Svatopluk 136
 ČECHURA, Jaroslav 87
 ČELAKOVSKÝ, Jaromír 55, 64, 81, 107
 ČERMÁK, František 197
 ČERMÁK, Jaroslav 198
 ČERNÝ, Václav 165
 ČERNÝ, Věnceslav 43
 ČERVENKOVÁ, Thea 211–212
 ČORNEJ, Petr 36, 60, 69, 74, 78
 ČORNEJOVÁ, Ivana 93, 196
 ČULÍK, Jan 177

D

DAČICKÝ Z HESLOVA, Mikuláš 215
 DENIS, Ernst 44, 62–63, 71, 171
 DOBROVSKÝ, Josef 136
 DOHNAL, Alois 27
 DOLENSKÝ, Jan 43
 DOLEŽAL, Jiří 213
 DOLEŽALOVÁ, Eva 202
 DOMINIK À JESU MARIA 190–191
 DRESLER, Jaroslav 176
 DÜLMEN VAN, Richard 90
 DURDÍK, Josef 28
 DURYCH, Jaroslav 162, 168
 DVORSKÝ, František 15, 19, 81
 DYK, Jan 188–189

Ě

EISNER, Pavel 162
 ELIAS, Norbert 90
 EMLER, Josef 17, 27–29, 51–53, 65, 67,
 72, 81, 107–108
 ENGELS, Friedrich 37
 ENGLELMÜLLER, Ferdinand 43

FALCKÝ, Fridrich 197–198
FEIX, Karel 215
FIALA, Zdeněk 60
FILIP, Jaroslav 43
FISCHER, Josef Ludvík 174
FLACKE, Monika 202
FLEGL, Michal 188–189
FORST, Vladimír 128, 137
FRAENKL, Pavel 162
FRANCK, Hans Ulrich 200
FRANTIŠEK JOSEF I. 66
FREYTAG, Gustav 69
FRIČ, Martin 216
FRIEDRICH, Gustav 78

GALILEI, Galileo 193
GALLAIT, Louis 199
GALPERIN, I. 132
GEBAUER, Jan 51
GINDELY, Antonín 17, 28, 53, 95
GLUCK, Christoph Willibald von 28
GOETHE, Johann Wolfgang von 25, 105
GOLL, Jaroslav 19, 23–24, 50, 56, 60,
63–64, 66, 68–69, 71–74, 77–78, 81,
101, 103
GÖRTLER, Miroslav 11, 34
GOTHEIN, Eberhard 69
GRUND, Antonín 126
GRYSPEKOVÉ 181
GUIRAUD, Pierre 132
GÜNTHER, student 31
GURCK, E. 43

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav 135
HAJSKÝ, Miloš 212
HÁLEK, Vítězslav 136
HANZAL, Josef 46, 76, 98
HARDTWIG, Wolfgang 88

F

HARLAS, František Xaver 190
HATTALA, Martin 28
HAVEL, Miloš 213, 215
HAVEL, Rudolf 169
HAVELKA, Miloš 44, 73, 173
HAVRÁNEK, Bohumil 123
HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel 15
HEINE, Heinrich 25
HEJL, Vilém 174, 176–177
HELPERT, Josef Alexandr 41
HENNE AM RHYN, Otto 69, 87
HERAIN, Jan 191
HERBEN, Jan 24, 44, 173
HERRMANN, Ignát 19–20
HETTEŠ, Ferdinand 43
HIRSCHFELD, Otto 28
HLAVÁČEK, Ivan 202
HLEDÍKOVÁ, Zdeňka 195, 202
HÖFLER, Karel Adolf Konstantin von
27–29, 43
HOJDA, Zdeněk 86, 90–91, 181, 196,
198 202
HOLLAR, Václav 89
HOLMAN, J. A. 214
HOLÝ, Jiří 219
HOMOLOVÁ, Květa 170
HOPPE, František 26
HORA, Petr 162
HORÁK, Václav 27
HORÁLEK, Karel 124, 130
HOVORKA, František 13, 33
HRABÁK, Josef 126
HRDINA, Jan 202
HRUŠÍNSKÝ, Rudolf 216
HUIG, Michael 193
HVÍŽDALA, Karel 175
HÝSEK, Miloslav 195

G

H

CH

CHAUNU, Pierre 91
CHICKERING, Roger 87
CHUDOBA, Bohdan 126
CHYTILOVÁ, Věra 217

IGGERS, Georg G. 87
INNMANN, Svatopluk 212
ISAAC, Rhys 90

I

JANÁČKOVÁ, Jaroslava 15–16, 66, 118,
127, 133, 140, 152, 156–158, 167, 171
JANSSEN, Johannes 69
JAVŮREK, Karel 195, 197–198
JENEWEIN, Felix 196
z JENŠTEJNA, Jan 130
JEŘÁBEK, Dušan 168
JESSENIUS, Jan 96, 99
JIRÁSEK, Alois 19, 21–22, 24, 49, 52, 62,
64, 66–67, 76, 109, 125–126, 130–132,
136–137, 141, 155, 162–163, 169–170,
201, 212
JIRÁSEK, Bohumil 142
JIRÁT, Vojtěch 156
JIREČEK, Konstantín 72
JIROUŠEK, Bohumil 23
JUNGMANN, Josef 67, 136

J

K

KÁDNER, Karel 67
KAHUDA, J. 202
KALINA, Tomáš 8, 19, 47, 56, 61–63, 66,
76–77, 96
KALITIN, A. V. 132
KALOUSEK, Josef 28, 43, 47, 51–53, 55,
64, 67, 73, 82
KAMENÍČEK, František 81
KAMPANUS VODŇANSKÝ, Jan 21, 99
KARÁSEK ZE LVOVIC, Jiří 156
KAŠPAR, Adolf 190, 200–201
KAVKA, František 93, 195
KAZBUNDA, Karel 29, 72
KEJŘ, Jiří 77, 86, 88
KELLE, Johann Nepomuk 28
KELLER, Gottfried 132
KHOL, Ludvík 194
KLEINSCHNITZOVÁ, Flora 201

KLEMT, Agaton 197
KLIK, Josef 23, 66, 103
KLIMEŠ, Ivan 211–212
KLOSTERMANN, Karel 151
KOČÍ, Josef 68
KOČKA, Václav 183, 189
KOHL, Ludvík 194
KOLÁR, Jaroslav 87, 121
KOLLÁR, Ján 25
KOLLMANN, Hynek 54
KOMÁR, Spytihněv viz HERRMANN,
Ignát
KOMENSKÝ, Jan Amos 64, 84
KONEČNÝ, Lubomír 192
KOPECKÝ, Milan 130
KÖRNER, Vladimír 22, 196
KOTT, František 64
KOVÁŘÍK, Petr 109
KOVTURN, Jiří 176
KRÁL Z DOBRÉ VODY, Vojtěch 43
KRATOCHVIL, Antonín 176
KREJČÍ, František Václav 172
KROFTA, Kamil 26, 29, 50, 57, 66, 69, 74,
78
KROV, Josef Theodor 186
KUČERA, Karel 74, 96
KUČERA, Martin 73
KUDLÁČEK, Jan 152
KUGLER, Georg J. 200
KURKOWSKA, Hana 132
KUTINA, Baltazar Kašpar 43
KUTNAR, František 24, 49, 60–61, 77,
86–87, 129
KVĚT, Jan 201
KVAPIL, Jaroslav 155
KVÍČALA, Jan 28
KVÍTKOVÁ, Naděžda 128, 130, 132

L

LACINA, Josef 14, 109, 179
LAMAČ, Karel 212
LAMPRECHT, Karl 55, 87
LEDVINKA, Václav 107
LEHMANN, Max 47, 56

LEHNER, František Josef 10
LENZ, Antonín 63
LEPAŘ, Jan 24
LERACH, student 31
LEVI, Giovanni 89
LEVÝ, František 13, 35
LIEBSCHER, Adolf 43, 196
z LICHTENŠTEJNA, Karel 99
LIPPERT, Julius 55, 72
LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon 175
LÖRINCZE, Lajos 132
LOUKOTA, Jakub 43
LÖWE, Johann Heinrich 27, 29
LUKÁCS, György 132

M

MACEK, Josef 79
MÁDL, Karel Boromejský 195, 200
MÁCHA, Karel Hynek 136, 156
MACHALA, Lubomír 171
MACHAR, Josef Svatopluk 66, 71–72, 103,
125, 136
MACHEK, Antonín 194, 201
MALÍNSKÝ, Kolda viz LACINA, Josef
MALÝ, Jakub 43, 45
MANDLEROVÁ, Jana 69, 77
MAREK, Jaroslav 24, 68, 86–87, 101,
129, 177
MAREŠ, František 81
MAŘÁNEK, Jiří 216
MASARYK, Tomáš Garrigue 23, 44, 54,
62–63, 101, 172, 174
MATĚJČEK, Antonín 200
MATHESIUS, Bohumil 126
MAUR, Eduard 198
MAXMILIÁN BAVORSKÝ 192
MEDICK, Hans 88
MEITZEN, August 55
MEJSTŘÍK, Karel 10
MENZEL, Adolf 200
MERHOUT, Cyril 92
MERIAN, Matheus 200
MEZNÍK, Jaroslav 62

MIKOVEC, Ferdinand Břetislav 30
MILLAUER, Maxmilian 94
MOUREK, Václav Emanuel 64
MOZART, Wolfgang Amadeus 28
MUK, Jan 103
MUKAŘOVSKÝ, Jan 123
MÜNSTER, Sebastian 112
MUSIL, Roman 196

N

NAVRÁTIL, Bohumil 78
NEJEDLÝ, Zdeněk 62, 68, 76, 78,
125–126, 168, 173
NĚMCOVÁ, Božena 15
NERUDA, Jan 12, 15, 19, 136
NEUMÜLLER, Michael 42
NEUWIRTH, Josef 72
NOVÁČEK, Vojtěch Jaromír 64, 81
NOVÁK, Arne 29, 58–59, 70–71, 73,
77–78, 127, 137, 168, 177
NOVÁK, Jan V. 29, 169
NOVÁK, Luděk 194
NOVÁKOVÁ, Teréza 123, 169
NOVOTNÝ, Antonín 92
NOVOTNÝ, Miloslav 30, 40, 137
NOVOTNÝ, Václav 60–61, 78, 201
NOVOTNÝ, Vladimír 168, 219

O

OPAT, Jaroslav 44
OPELÍK, Jiří 169
OSVALD, Václav 41
OTÁHAL, Milan 176
OTRUBA, Mojmir 170

P

PABST, Georg Wilhelm 217
PALACKÝ, František 37–40, 42, 44–45,
76–77, 80, 189, 195
PALAILOGUS, Jakub 98
PÁNEK, Jaroslav 62, 80, 198
PÁNKOVÁ, Marcela 194

PARDAILHÉ-GALABRUN, Annik 91–92
PATERA, Adolf 65, 67, 81
PATOČKA, Jan 134
PAVLÍČEK, Tomáš 77
PAŽOUT, Julius 81
PECKA, Karel 176
PEKAŘ, Josef 24, 50, 54–56, 61–62,
65–66, 72–75, 78, 84, 87, 103, 174
PĚNKAVA, Vladimír 219
PEŠAT, Zdeněk 16, 136
PEŠINA, Jaroslav 197
PEŠEK, Jiří 98
PETRÁŇ, Josef 79, 87, 89–90, 195, 198
PETRÁŇOVÁ, Lydia 90
PETROVÁ, Eva 194
PETRŮ, Eduard 171
PIČ, Josef Ladislav 65, 67, 70
PIČKA PÍSECKÝ, Jan 216
PÍŠA, Antonín Matěj 125
PITHART, Petr 176
PLETICHA, Heindrich 190
del PO, Giacomo 192
PODIVEN viz PITHART, Petr; PŘÍHODA,
Petr; OTÁHAL, Milan
PODHORSKÝ, Aleš 215
POKORNÝ, Jiří 196
POUSTA, Zdeněk 74
POVOLNÝ, František 219
PREISS, Pavel 191, 193, 198
PREISSIG, Viktor 196
PROHASKA, Wolfgang 191–192
PROCHÁZKA, M. 53
PROKEŠ, Jaroslav 77
PŘÍHODA, Petr 176
PUTZLSACHER, Tomáš 96

R

RÁDL, Emanuel 174
RAIS, Karel Václav 64, 66, 126
RAK, Jiří 36, 193, 196
REGAL, A. 43
REINER, Václav Vavřinec 191
RETHEL, Alfred 196
REZEK, Antonín 43, 54, 63–64, 72

RIEHL, Wilhelm Heinrich 69, 87
ROKYTA, A. 30–31
ROSDOLSKÝ, Roman 37
ROSCHER, Wilhelm Georg, Friedrich 76
RUBEN, Christian 194
RUBENS, Peter Paul 192
RUTH, František 109
RVAČOVSKÝ, Vavřinec Leander 89

Ř

ŘEHNICKÝ, J. V. viz VANČURA, Jindřich
ŘÍHA, Václav viz TILLE, Václav

S

SADELER, Johann 190
SAVOJSKÝ, Evžen 192
SCOTT, Walter 124
SEDLÁČEK, August 23–24, 53–54, 69,
81–82, 109
SEDMAYER, Hans 199
SEIBT, Ferdinand 42
SEKYRKA, Tomáš 190, 193
SCHAUER, Hubert Gordon 13, 121, 124,
168, 172
SCHEINPFLUG, Bernard 181
SCHEYBAL, J. V. 200
SCHMIDL, Joannes 95
SCHNABEL, Georg Norbert 94
SCHOBER, Karl 87
SCHÖPF, Johann Adam 191
SCHÜLLINGER, Hugo 43
SCHULTE, Johann Friedrich von 28
SCHULZ, Václav 81
SKALIČKA, Jiří 171
SKLENÁŘ, Jaroslav 185
SLÁDEK, Josef Václav 15, 136
SLAVÍK, Bedřich 126
SMETÁNKA, Zdeněk 79
SNAYERS, Peeter 190
SOBOTKA, Primus 13
SODOMKOVÁ, Eva 52
SPĚVÁČEK, Jiří 34
SPINELLI, Carlo 192

SPINELLI, Scipione 192
STEHLÍKOVÁ, Jarmila 198
STEKLÝ, Karel 201, 216
STICH, Alexandr 16, 123, 130
STRNAD, Jaroslav 176
STROUPEŽNICKÝ, Ladislav 126, 213,
215
STUPECKÝ, Josef 25, 29, 64
SVADBOVÁ, Blanka 76, 170
SVÁTEK, Josef 213
SVĚTLÁ, Karolina 156
SVOBODA, Karel 196–197
SYNEK, Emil Vojtěch 213

Š

ŠAFAŘÍK, Pavel Josef 25
ŠACH, Josef 27
ŠALDA, František Xaver 8, 20, 48, 75,
77–78, 102, 124–125, 134, 150–152,
162, 169
ŠANSKIJ, N. M. 132
ŠIMÁČEK, František 19
ŠIMÁČEK, Matěj Anastazia 19
ŠIMÁK, Josef Vítězslav 10, 24–25, 27, 57,
75–76, 81, 86, 102–104, 107, 110, 183
ŠKRÉTA, Karel 200
ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch 213
ŠOTOLA, Jiří 22, 130
ŠPĚT, Jiří 31, 67
ŠTÁBLA, Zdeněk 216
ŠTECH, Václav Vilém 196
ŠTĚPÁNEK, Zdeněk 214–216
ŠUBERT, František Adolf 213
ŠUBRT, J. 90
ŠUSTA, Josef 19, 24, 63, 70–71, 73, 77–78
ŠVANDA, Pavel 176
ŠVEHLA, Karel 18, 49

T

TÁBORSKÝ, František 66, 200
TEIGE, Josef 81
THEER, Otakar 20, 53, 75, 125, 152–153,
169, 185

THOMAYER, Josef 64, 66
TILLE, Václav 66, 102, 105
TISCHER, František 111
TOLSTOJ, Alexej Nikolajevič 130
TOMEK, Václav Vladivoj 16–17,
27–29, 40–41, 47, 52–55, 60–61,
63–65, 67, 69, 72, 77, 80–84, 93–95,
101, 107
TOMÍČEK, Antonín 76
TONNER, Emanuel 194
TRENKWALD, Josef 43
TRUC, Miroslav 96
TRUHLÁŘ, Antonín 16, 65, 67, 81
TŘEBÍZSKÝ, Václav Beneš 136, 197
TYL, Josef Kajetán 136
TYRŠ, Miroslav 198–200
TÝŘOVSKÝ Z EINSIEDLU 186

U

URBÁNEK, Rudolf 77–78

V

VÁLEK, Vlastimil 168
z VALDŠTĚJNA, Albrecht 195
VÁLKA, Josef 80
VANČURA, Jindřich 54, 62–63
VANČURA, Vladislav 123, 133,
144–145, 214
VÁVRA, Otakar 211, 213–217
VIETZ, Karel Jan 27, 29
VIKTORA, Viktor 156
VILÍMEK, Jan 43
VÍŠKOVÁ, Jarmila 15
VLČEK, Václav 13, 24
VLK, Miloslav 195
VLNAS, Vít 190, 193–194, 196–197,
199, 201–202
VOCEL, Jan Erazim 27–29, 195
VOJTĚCH, Tomáš 24, 77
VOJTÍŠEK, Václav 68, 74, 107, 110
VOLF, Josef 58, 66, 71
VOLKMANN, Wilhelm 29
VOSTŘEBALOVÁ, Věra 102

VRCHLICKÝ, Jaroslav 88, 136
VRĚTÁTKO, Antonín Jaroslav 81, 155
VŠETIČKA, František 150
VYSOKOMÝTSKÝ, Antonín 41

W

WAPPERS, Gustav 197
WEINGART, Miloš 123
WERSTADT, Jaroslav 37
WILLMANN, Otto 28–29

Z

ZAP, Karel Vladislav 42–43, 195
ZELINSKÝ, Miroslav 177
ZETEK, F. J. 186
ZEYER, Julius 155
ZÍBRT, Čeněk 18, 23, 48, 51–54, 63–64,
66, 69, 72, 76, 79, 84, 86–87, 103, 105,
121, 153
ZILLICH, Emil 43
ZILYNSKYJ, Bohdan 179–180, 189

ZIKMUND WINTER

mezi historií a uměním

Materiály z mezioborové konference
(Rakovník 12. – 14. prosince 1996)

Uspořádala a k vydání připravila Věra Brožová
Graficky upravil Pavel Janoušek

Pro Muzejní spolek královského města Rakovníka
vydalo Okresní muzeum Rakovník
ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR.
[1999]

Vytiskla Tiskárna Tuček

Vydání první

Stran 227

Náklad 400 výtisků
ISBN 80-85081-16-4

Ú
Č
L

V

4573